

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΣΤΗ ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Γεωγραφίας
ΠΜΣ Ανθρωπογεωγραφίας, Ανάπτυξη και Σχεδιασμός του Χώρου
Ακαδημαϊκό έτος 2018-2019

Επιβλέπων καθηγητής: Σιδηρόπουλος Γεώργιος
Μέλη Επιτροπής Αξιολόγησης: Γαβαλάς Βασίλειος, Πετράκου Ηλέκτρα

Φωτιάδης Γεώργιος
Α.Μ: 1642017022
2019

«Αυτό που θέλουμε, δεν είναι ένας ενωμένος Αραβικός Κόσμος αλλά μια αδύναμη και διαιρεμένη Αραβία, διαχωρισμένη όσο το δυνατόν γίνετε σε μικρότερες δομές ανίκανες για συντονισμένη ενέργεια εναντίων μας αλλά ικανές να σχηματίζουν μια ζώνη ασφάλειας εναντίων των δυνάμεων απειλής»

Υπουργείο Πολέμου των Βρετανικών Ινδιών

Περίληψη

Η μελέτη φανερώνει την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τους τελευταίους αιώνες ύπαρξής της. Οι ανάγκες της γίνονται ήδη γνωστές από τον 18^ο αιώνα, οι εσωτερικές αδυναμίες της και το βαθύ δίχως αντανακλαστικά κράτος την βυθίζουν σε μια συνεχή ανικανότητα υποστήριξης των εδαφών της. Η αναζήτηση βοήθειας απαντάται στις δυνάμεις της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Βρετανίας. Η αναβάθμιση του οθωμανικού στρατού είναι η προτεραιότητα της Αυτοκρατορίας καθώς βιώνει την αδυναμία της απέναντι στους στρατούς της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας. Η Βρετανία η οποία ελπίζει σε μια φιλική δύναμη ικανή να προασπιστεί τα βρετανικά συμφέροντα συνεισφέρει στη δυτικοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εξωτερική πολιτική της Βρετανίας σημαίνει εμπόριο και κυριαρχία στους εμπορικούς διαδρόμους. Όλες οι κινήσεις της θαλασσοκράτειρας είτε μέσω συμμαχιών είτε μέσω πολέμου είναι η διατήρηση της κυριαρχίας της, η οποία βασίζεται στη βιομηχανία της. Η μελέτη αναδεικνύει ταυτόχρονα την τεράστια μεταβολή της διαδικασίας, της τεχνολογίας και της αντίληψης του πολέμου. Από το στρατιωτικό οθωμανικό σώμα των Γενιτσάρων, στις σύγχρονες μεθόδους αλίευσης και ανάλυσης πολύτιμων πληροφοριών για την κατάσταση του αντιπάλου. Από τις αχανείς αυτοκρατορικές δομές διοίκησης, στην κρατικοκεντρική οργάνωση. Από τον άμεσο πόλεμο, στην διευθέτηση διαφορών μέσω της διπλωματίας. Η ανέγερση της Βρετανίας ως κυρίαρχης δύναμης της Ευρώπης στις αρχές του 19^{ου} αιώνα άλλαξε πλήρως τον κόσμο, φέρνοντάς τον σε μια πιο κοντινή στην εποχή μας εκδοχή του.

Περιεχόμενα

Πρόλογος

Η Δυτικοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Εισαγωγή.....	8
Πρώτη περίοδος μεταρρυθμίσεων.....	9
Δεύτερη περίοδος μεταρρυθμίσεων.....	20
Συμπεράσματα.....	29
Βιβλιογραφία.....	31

Βρετανικό ενδιαφέρον στην Οθωμανική Επικράτεια

Εισαγωγή.....	33
Η Βρετανία ως Ηγεμών.....	35
Βρετανό-Οθωμανικές σχέσεις.....	37
Ανατολικό Ζήτημα.....	40
Το Μεγάλο Παιχνίδι.....	42
Το τέλος της Βρετανό-Οθωμανικής συμμαχίας.....	43
Βρετανικές επιδιώξεις στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	46
Εφαρμογή σχεδίων.....	49
Συνθήκη Σεβρών.....	52
Συμπεράσματα.....	54
Βιβλιογραφία.....	56

Η Βρετανική εξωτερική πολιτική στο πεδίο

Εισαγωγή.....	58
Υπηρεσίες Πληροφοριών.....	59
Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών.....	63
Συμπεράσματα.....	69
Βιβλιογραφία.....	70

Επίλογος

Παράρτημα

Πρόλογος

Παρακολουθώντας κανείς τα σύνορα της Μέσης Ανατολής παρατηρεί συνοριακές γραμμές απολύτως ευθείες όπως ακριβώς οι πολιτείες της Αμερικής. Για τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής είναι λογικό καθώς αποτελούν μια ομοσπονδία σύγχρονη, μόλις τον 18^ο αιώνα δημιουργήθηκαν, ωστόσο για την αρχαία Μεσοποταμία μοιάζει αδύνατο να υπάρχουν συνοριακές γραμμές του 18^{ου} αιώνα. Αυτή η παρατήρηση στο χώρο υπήρξε το έναυσμα για αυτή την έρευνα. Ο χώρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν αυτός που περιελάμβανε όλες τις σημερινές κρατικές υποδιαιρέσεις κάτω από μία ενιαία διοίκηση, τουλάχιστον για τους εξήμισι περίπου αιώνες ύπαρξης της Αυτοκρατορίας.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η τελευταία ίσως αυτοκρατορική διοικητική δομή του κόσμου εμφανίζει συνεχή εδαφική συρρίκνωση από τον 18 αιώνα μέχρι τη διάσπασή της στις αρχές του 20^{ου}. Ως ημερομηνία εκκίνησης ορίζεται η περίοδος εκείνη που ο σουλτάνος Selim III (1789) αντιλαμβάνεται πως είναι αδύνατη η επιβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δίχως την βοήθεια των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ενώ ως ημερομηνία τερματισμού της έρευνας είναι η πρώτη επίσημη κατάθεση σχεδίου κατακερματισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία δεν είναι άλλη από τη Συνθήκη των Σεβρών το 1920.

Η μελέτη, στο πρώτο της μέρος, αναζητά τους εσωτερικούς ενδο-οθωμανικούς λόγους που οδήγησαν στην συνεχή παρακμή της Αυτοκρατορίας τους δύο τελευταίους αιώνες ύπαρξής της. Επίσης φανερώνει την εσωτερική πίεση που ασκούσε η απειλή των επεκτατικών τάσεων των Ρώσων στο βόρειο κομμάτι της. Η επιβίωση είναι ο στόχος των Οθωμανών, η επιβίωση μέσω της δυτικοποίησης.

Το δεύτερο μέρος αφορά την δεύτερη μεγάλη δύναμη που αναφέρεται στον τίτλο, την Βρετανία. Στην ίδια περίοδο αναλύεται η γεωπολιτική θέση της Βρετανίας, οι βλέψεις της ως θαλασσοκράτειρας δύναμης, ως της κυρίαρχης δύναμης της Ευρώπης και του κόσμου. Η ευθυγράμμιση των συμφερόντων των δύο δυνάμεων του τίτλου προσέφερε μια μακροχρόνια συμμαχία η οποία λειτουργούσε θετικά και για της δυο.

Μια άνιση σχέση προσάτη - προστατευόμενου η οποία διαλύθηκε μόλις ο δεύτερος δεν μπορούσε να ολοκληρώσει τα καθήκοντά του.

Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η λειτουργία των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σήμα τους φέρει το εξώφυλλο της μελέτης το οποίο χαρακτηριστικά κυκλώνει τη μέγιστη οθωμανική εδαφική εξάπλωση. Οι μυστικές υπηρεσίες αποτελούν την αιχμή του δόρατος, το πιο σύγχρονο για την εποχή εργαλείο για την ανάπτυξη στρατηγικών οι οποίες εξυπηρετούν την εξωτερική πολιτική του κράτους.

Μέσα από αυτή την πορεία των τριών διαφορετικών - αλληλοσυμπληρούμενων μερών καλείται η μελέτη να αποσαφηνίσει τις διαδικασίες εκείνες που μετέβαλαν τον εδαφικό χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πως κατάφερε μια δύναμη σαν την Βρετανία να διαλύσει μια Αυτοκρατορία αιώνων ενώ δεν αποζητούσε την κατοχή των εδαφών της, παρά τον έλεγχο τους . Πως μεταβλήθηκε ο κόσμος από ενοποιημένες μεγάλες διοικητικές δομές σε μικρές, ανεξάρτητες, εθνικές και κρατικές δομές και αυτές οι δομές τι εξυπηρετούν στο νέο σύστημα διοίκησης; Με βάση αυτές τις διερωτήσεις θα εξελιχθεί η παρακάτω μελέτη.

1ο Μέρος

Η δυτικοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Εισαγωγή

Ο εκμοντερνισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την πρώτη περίοδο των μεταρρυθμίσεων αφορά κυρίως τον εκσυγχρονισμό των παρηκμασμένων οθωμανικών στρατευμάτων. Ενώ η δεύτερη περίοδος συγκεντρώνεται περισσότερο σε αλλαγές στο διοικητικό, εκπαιδευτικό και συνταγματικό τομέα, οι οποίες βασίζονται στα Δυτικά πρότυπα. Ο Ziya Gökalp αναφέρει πως «όπου αναφέρεται μοντερνισμός εννοείται δυτικοποίηση» και σε αυτό δεν έχει άδικο καθώς οι οδηγίες και η έμπνευση για μεταρρυθμίσεις έρχονται από τη δύση. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον 18^ο αιώνα και μετά βρίσκεται σε μια διαρκή προσπάθεια αναδιοργάνωσης ώστε να καταφέρει να ανταποκριθεί στα δεδομένα της παγκόσμιας γεωπολιτικής σκηνής της εποχής. Στην ανάλυση φαίνονται έντονα τα εσωτερικά ζητήματα της αυτοκρατορίας που την καθιστούν ευάλωτη. Η παρακμή του σώματος των Γενιτσάρων, η απώλεια απόλυτης κεντρικής εξουσίας και η απόκτηση δύναμης των ayans, η αδυναμία εφαρμογής μεταρρυθμίσεων και τα σοβαρά οικονομικά ζητήματα απέτρεπαν την γρήγορη μεταστροφή της Οθωμανικής

πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας. Οι εξωτερικές πιέσεις και ιδιαίτερα της Ρωσίας στο βόρειο τμήμα της Αυτοκρατορίας απαιτούσαν τον εκσυγχρονισμό του στρατού. Οι εμπορικές και συμμαχικές σχέσεις με τη Βρετανία προϋπόθεταν τις πολιτικές και συνταγματικές μεταρρυθμίσεις. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρίσκεται σε ευθεία πορεία προς τη δυτικοποίησή της από τον 18^ο αιώνα, η πορεία αυτή και τα εμπόδια που ανακύπτουν θα αναλυθούν στη παρακάτω μελέτη.

Πρώτη περίοδος μεταρρυθμίσεων

ι) Η παρακμή των Γενιτσάρων¹

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώρισε τη μεγαλύτερη χωρική ακμή της το 1683 κατέχοντας σχεδόν όλες τις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου. Το σύστημα διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας ήταν πλήρως συγκεντρωτικό, ο σουλτάνος είναι ο απόλυτος άρχων. «Ολόκληρος η οθωμανική μοναρχία κυβερνάται από ένα κυρίαρχον, οι δε λοιποί είναι δούλοι αυτού, διαιρουμένου δε του βασιλείου εις τμήματα (σαντζάκια), αποστέλλονται εις αυτά διάφοροι διοικηταί, οίτινες παύονται και αντικαθίστώνται κατά την θέλησιν εκείνου»². Ο σουλτάνος, ήταν σε θέση να προσφέρει ανταμοιβές στις επαρχιακές και πιο μακρινές ελίτ έτσι ώστε να διατηρεί την εύνοια και την υπακοή τους. Ενώ με την προστασία και την ανοχή των μειονοτήτων άλλων θρησκευτικών ομάδων κατάφερνε να εγγυηθεί ένα εύφορο περιβάλλον για την ανάπτυξη διεθνών χερσαίων και θαλάσσιων εμπορικών συστημάτων, τα οποία τροφοδοτούσαν την οικονομία της αυτοκρατορίας. Ο κλασικός οθωμανικός στρατός ήταν η πιο πειθαρχημένη και τρομαχτική στρατιωτική δύναμη της εποχής, κυρίως λόγω της υψηλής εκπαίδευσης, των υλικοτεχνικών δυνατοτήτων και των ελίτ στρατευμάτων που διέθετε. Η στρατιωτική υπεροχή που είχε καταφέρει η τεράστια μουσουλμανική αυτοκρατορία ήταν ικανή να υποτάσσει τους εσωτερικούς κινδύνους και να υπερασπίζεται τα εδάφη της επικράτειας. Τα δύο αυτά σημαντικά χαρακτηριστικά της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η συγκεντρωτική μέθοδος διακυβέρνησης και μια ισχυρή στρατιωτική μηχανή με πίστη στο σουλτάνο, υπήρξαν ακρογωνιαίος λίθος για την διατήρηση της συνοχής της.

¹ Παράρτημα, εικόνα 1

² Νικόλαος Μακιαβέλλι, Μετάφραση Νεοκλέους Καζάζη, 1909, Ο Ηγεμών, Αθηναί

Από την κυριαρχία του Murad I (1362-1389) οι Οθωμανοί σουλτάνοι αντιλήφθηκαν την ανάγκη ενός ικανού και αξιόπιστου επαγγελματικού στρατιωτικού σώματος, το οποίο θα είναι ανεξάρτητο από τους πολέμαρχους των συνόρων και τις εισφορές στρατιωτών. Αυτή τη νέα στρατιωτική δύναμη εκφράζουν οι Γενίτσαροι ή «νέοι στρατιώτες» (yeni çeri). Το σώμα των Γενιτσάρων ιδρύθηκε το 1370 και αρχικά υπηρέτησε ως η προσωπική φρουρά του σουλτάνου. Ωστόσο, σύντομα οι Γενίτσαροι αποτέλεσαν ένα από τα πρώτα στρατεύματα στη μεσαιωνική Ευρώπη. Τα πρώτα χρόνια ο σουλτάνος χρησιμοποιούσε αιχμαλώτους πολέμου για να δημιουργήσει την δικιά του ανεξάρτητη στρατιωτική φρουρά. Το 1380 εισάγεται το Devsirme ή Παιδομάζωμα ως μέθοδος στρατολόγησης. Αυτό το σύστημα υποχρέωνε αγόρια των μη μουσουλμανικών πληθυσμών της οθωμανικής επικράτειας να καταταγούν στο σώμα των Γενιτσάρων. Μάθαιναν τη γλώσσα και την κουλτούρα των οθωμανών, εξισλαμίζονταν και λάμβαναν αυστηρή στρατιωτική εκπαίδευση για να γίνουν Γενίτσαροι, ένα σώμα απόλυτα πιστό στο σουλτάνο. Για να αποφευχθεί η ανάπτυξη μιας αιρετικής, απέναντι στο σουλτάνο, μιλιταριστικής αριστοκρατίας, μουσουλμάνοι και Τούρκοι αποκλείονταν από το παιδομάζωμα.

Ο αριθμός των Γενιτσάρων παρουσιάζει συνεχή αύξηση τους επόμενους αιώνες. Σημείο τομής στην εξελικτική πορεία τους είναι ο 16^{ος} αιώνας, κυρίως στα μέσα του, όταν το σώμα των Γενιτσάρων εξοπλίζεται με πυροβόλα όπλα και ο μισθός τους προέρχεται πλέον από το κεντρικό ταμείο της αυτοκρατορίας. Η πλειοψηφία των στρατιωτών εδράζονταν στο στρατόπεδο των Γενιτσάρων στην Κωνσταντινούπολη, ωστόσο, σημαντικός αριθμός στρατιωτών του σώματος υπήρχε και στις συνοριακές επαρχίες. Η ικανότητα χρήσης πυροβόλων όπλων και η εντατική εκπαίδευση πάνω σε αυτά έδωσε στρατιωτικό πλεονέκτημα στους Οθωμανούς για αιώνες. Μέχρι το 17^ο αιώνα οι Γενίτσαροι διατήρησαν τις δεξιότητές τους στη χρήση πυροβόλων όπλων χάρη στην τακτική εκπαίδευσή τους, συνήθως δύο φορές την εβδομάδα. Ωστόσο αναφέρεται³ πως υπήρχαν έντονα παράπονα για την μη παροχή ικανοποιητικής πυρίτιδας ώστε να ολοκληρώνονται οι εβδομαδιαίες εκπαιδεύσεις. Από το 1606 οι Οθωμανοί χάνουν την

³ Rules of the Janissaries (Kavânîn-i yeniçeriyân)

στρατιωτική υπεροχή τους και αναγκάζονται σε άτακτη αύξηση των στρατιωτών που φέρουν πυροβόλα όπλα. Οι αυξήσεις αυτές απαιτούσαν τη διεύρυνση του συνόλου στρατολόγησης και με τον τρόπο αυτό συμπεριελήφθησαν στο σώμα των Γενιτσάρων Τούρκοι και άλλοι μουσουλμάνοι. Η ταχύτατη όμως στρατολόγηση και ο άτακτος σχεδιασμός προκάλεσαν μείωση των δεξιοτήτων των στρατευμάτων και σφοδρή επιβάρυνση του κεντρικού ταμείου της αυτοκρατορίας, οδηγώντας σε εμφάνιση ελλείματος από τις αρχές της δεκαετίας του 1590. Σε μια προσπάθεια να ελαφρυνθεί το βαρύ φορτίο πληρωμών των Γενιτσάρων, από τον 17^ο αιώνα επιτρέπεται η ενασχόληση των στρατιωτών με το εμπόριο και την άσκηση χειροτεχνικών εργασιών. Οι δύο σημαντικές πτυχές του σώματος των Γενιτσάρων (ανεξάρτητη φρουρά μέσω επιστράτευσης μη μουσουλμανικών πληθυσμών και απαγόρευση άλλης ενασχόλησης πέραν της στρατιωτικής εκπαίδευσης) καταρρίπτονται εκφυλίζοντας το ελιτίστικο στρατιωτικό σώμα.

Τον 18^ο αιώνα, μια εποχή που χαρακτηρίζεται από τις αναδυόμενες δυνάμεις της Ευρώπης και της Τσαρικής Ρωσίας, η Οθωμανική αυτοκρατορία παρακολουθεί την μετάλλαξη της σημαντικότερης στρατιωτικής μηχανής σε ιδιοκτήτες μαγαζιών και χειρώνακτες. Οι Γενίτσαροι αποτελούν πλέον μια προνομιούχα τάξη ελεύθερων επαγγελματιών, η οποία δεν πληρώνει φόρο ως ανταμοιβή για την υποτιθέμενη στρατιωτική θητεία, την οποία συνεχίζουν να πληρώνονται. Στην πραγματικότητα ο αριθμός συμμετοχής των πληρωτών Γενιτσάρων στις στρατιωτικές εκστρατείες ήταν ελάχιστος και η απόδοσή τους συνήθως απογοητευτική. Ο εκ βαθέων εκφυλισμός των Γενιτσάρων γίνεται παγκοσμίως ορατός το 1789 στη μάχη του Ρίμνικ. Το σημαντικότερο στρατιωτικό σώμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπέστη μια συντριπτική ήττα⁴ απέναντι στο συνασπισμένο στρατό των Ρώσων και Αυστριακών στις όχθες του Δούναβη. Η αδυναμία των Γενιτσάρων στο σύγχρονο πεδίο μάχης μαρτυρά την ανικανότητα του οθωμανικού στρατού να αφογκραστεί και να αφομοιώσει τις νέες τεχνολογίες, τις καινούριες τακτικές μάχης και τελικά καταδεικνύει την αδυναμία της αυτοκρατορίας να διατηρήσει την κυριαρχία στα εδάφη της.

⁴ πάνω από 100000 Γενίτσαροι παραδόθηκαν σε 7000 Ρώσους και 18000 Αυστριακούς

Η ανάγκη αλλαγής δεν είναι χαρακτηριστικό του 18^{ου} αιώνα. Στην πραγματικότητα, η Οθωμανική Κυβέρνηση προχώρησε σε βιώσιμες και προμελετημένες αλλαγές στο τέλος του 18ου αιώνα, ωστόσο, η ιδέα και η εφαρμογή μεταρρυθμίσεων υπάρχει μεταξύ των μελών της Οθωμανικής ελίτ από το 16ο αιώνα. Μεταξύ του 16^{ου} και 18^{ου} αιώνα, ένας αριθμός Οθωμανών γραφειοκρατών και διανοούμενων, όπως ο Mustafa alı και ο Kocı Bey, υποστήριξαν την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων με σκοπό την επιστροφή στην 'κλασσική εποχή' του σουλτάνου Suleyman I (1520-1566) και γράφουν για την συνεχόμενη παρακμή του κλασσικού οθωμανικού συστήματος. Υπό την αιγίδα των σουλτάνων Osman II (1618 - 1622) και Murad IV (1623 - 1640) συμβαίνουν επίσης μεταρρυθμίσεις στην γραφειοκρατία, στο στρατό, την τεχνολογία και την εξουσία του σουλτάνου βοηθώντας την αυτοκρατορία κατά την διάρκεια πολλών περιόδων κρίσης. Τα μέσα και τα τέλη του 18^{ου} αιώνα φανερώουν την αυξανόμενη δύναμη και τον ανταγωνισμό μεταξύ δύο μεγάλων δυνάμεων, της Βρετανίας και της Γαλλίας. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία φαίνεται να βρίσκεται σε συνεχή υποχώρηση απέναντι στη δυναμική των αντιπάλων της⁵. Η ενθρόνιση του σουλτάνου Selim III (1789 - 1807)⁶, η οποία συμπίπτει με την τραγική ήττα των Γενιτσάρων από τους Ρώσους, σηματοδοτεί την έναρξη της περιόδου μοντέρνων μεταρρυθμίσεων δυτικοποίησης.

υ) Σουλτάνος Selim III (1789-1808)

Ο Selim ενεργοποίησε ένα συστηματικό και φιλόδοξο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, ανοιχτό στην υιοθέτηση ευρωπαϊκών μοντέλων, με σκοπό την καλύτερη φύλαξη της αυτοκρατορίας. Οι μεταρρυθμίσεις που εισάγει ο σουλτάνος εκφράζουν την επείγουσα ανάγκη της αυτοκρατορίας για τη δημιουργία ενός εκσυγχρονισμένου και ικανού, με βάση τις απαιτήσεις του σύγχρονου πεδίου μάχης, στρατού. Για τη επίτευξη του απαραίτητου επιπέδου τεχνολογίας και στρατιωτικής εκπαίδευσης, ο Selim αποφάσισε να αναζητήσει τη βοήθεια των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Εισήγαγε αξιωματικούς και

⁵ Η Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (Küçük Kaynarca Antlaşması) φανερώνει την κρίση του Οθωμανικού καθεστώτος καθώς παραχωρεί την περιοχή της Κριμαίας στην Τσαρική Ρωσία όπως και πληθώρα άλλων παραχωρήσεων που αφορούν την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στη Μαύρη Θάλασσα και το πέρασμα στη Μεσόγειο καθώς και την απόκτηση προξενίων και πρεσβείας στην Οθωμανική επικράτεια.

⁶ Παράρτημα εικόνα 2

λέκτορες⁷ για να υπηρετήσουν ως στρατιωτικοί σύμβουλοι με κεντρικό στόχο τη δημιουργία ενός επαγγελματικού στρατού ευρωπαϊκών προδιαγραφών. Το Nizam-i Cedid ή Νέα Τάξη είναι ο όρος που καλύπτει όλες τις μεταρρυθμίσεις που εισάγει ο Selim, ωστόσο, το όνομα χρησιμοποιήθηκε μόνο για την αναφορά στην κεντρική καινοτομία των μεταρρυθμίσεων, στο 'Στρατό της Νέας Τάξης'.

Για την ανάπτυξη αυτού του στρατιωτικού σώματος θεσπίζονται δύο κολλέγια ευρωπαϊκών προτύπων με γλώσσα διδασκαλίας τα γαλλικά, το Στρατιωτικό και Ναυτικό Μηχανικό Κολέγιο. Την εποχή αυτή ξεκινάει μια θεσμική αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων. Η επένδυση απέδωσε γρήγορα αποτελέσματα καθώς αρκετές εκατοντάδες δυνάμεις της 'Νέας Τάξης' υπερέβησαν τα συμβατικά οθωμανικά στρατεύματα στην υπεράσπιση του Acre (1799)⁸. Ωστόσο οι στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις συνεπάγονταν μια ολόκληρη σειρά οικονομικών αλλαγών. Τα νέα στρατεύματα απαιτούσαν νέες μορφές φορολογίας και την δημιουργία ενός νέου ταμείου για την χρηματοδότηση των στρατιωτικών δαπανών. Το Νέο Ταμείο Irad-i Cedid δημιουργήθηκε το 1798 και λειτουργούσε ταυτόχρονα με το Παλιό Δημόσιο Ταμείο. Σκοπό είχε να αναλάβει τον έλεγχο όλων των φορολογικών εκμεταλλεύσεων που κατείχε το προηγούμενο σύστημα. Θεωρητικά το Νέο ταμείο αναλάμβανε την απολαβή φόρων από την εκμετάλλευση γης μετά την λήξη των παλαιών συμβάσεων. Υποτίθεται, επίσης, πως η μεταφορά αυτή έπρεπε να ικανοποιεί μια οικονομική ρύθμιση μεταξύ των δύο ταμείων⁹. Καμία από τις δύο παραπάνω προϋποθέσεις δεν ολοκληρώθηκε έχοντας ως αποτέλεσμα την ταυτόχρονη λειτουργία και δύο δημόσιων ταμείων. Εισήχθησαν νέοι φόροι ενώ οι παλαιότεροι χρησιμοποιήθηκαν εκ νέου για τη χρηματοδότηση του Νέου Ταμείου, συμπεριλαμβανομένων των φόρων για αλκοόλ και μαλλί. Ένα ακόμη στοιχείο των ευρύτερων φορολογικών μεταρρυθμίσεων που συμβαίνουν είναι η μείωση των

⁷ Κυρίως Γάλλους στην πρώτη φάση. Ο François Baron de Tott, καταφέρνει να δημιουργήσει χιτήριο για την κατασκευή πυροβολικού επίσης διευθύνει την κατασκευή μιας νέας ναυτικής βάσης. Μέχρι και ο Ναπολέοντας Βοναπάρτης κλήθηκε να υπηρετήσει στην Κωνσταντινούπολη, κάτι που ωστόσο δε συνέβη.

⁸ Η πολιορκία της Άκρας είναι η πρώτη αποτυχημένη στρατηγική ήττα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη και κομβικό σημείο της εισβολής του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο και τη Συρία.

⁹ Roger Owen, *The Middle East in the World Economy, 1800-1914*, σελίδα 59

προνομίων του μη μουσουλμανικού πληθυσμού για την αύξηση του κρατικού μισθώματος.

Σε διοικητικό επίπεδο ο Selim αναδιοργάνωσε τις επαρχίες προτείνοντας νέες δομές διακυβέρνησης σε μια προσπάθεια να αντιστραφεί η αποκεντρική τάση της αυτοκρατορίας. Η αδύναμη όμως οικονομική και στρατιωτική κατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν επέτρεπε την χρήση ικανοποιητικών πόρων για την επίτευξη αυτής της πολιτικής. Η αυτοκρατορία την περίοδο διακυβέρνησης του Selim βρισκόταν σε μια συνεχή εναλλαγή συμμαχικών δυνάμεων, προσπαθώντας -όντας αδύναμη- να προασπιστεί τα συμφέροντά της. Την οθωμανική συμμαχία με τη Σουηδία (1789) και την Πρωσία (1790) εναντίων της Ρωσίας και της Αυστρίας ακολουθεί η συμμαχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την Αγγλία και τη Ρωσία εναντίων της Γαλλίας, όταν η Γαλλία εισέβαλε στην Αίγυπτο το 1799. Ωστόσο, παρά τη φιλοβρετανική κλίση των Οθωμανών μεταρρυθμιστών και την έντονη διπλωματική πίεση που δέχτηκε η αυτοκρατορία κατά την πρώτη εκδήλωση του επαναστατικού καθεστώτος της Γαλλίας (1793 - 1795), η Υψηλή Πύλη δήλωσε ουδετερότητα για πρώτη φορά στην ιστορία της. Αποφάσισε να παραμείνει εκτός των ευρωπαϊκών συμπλοκών προκειμένου να προωθήσει το πρόγραμμα εσωτερικής μεταρρύθμισης Nizam-I Cedid. Δεδομένης της εξασθενημένης κατάστασης της αυτοκρατορίας ο Selim εφάρμοσε πολιτικά εργαλεία πρωτόγνωρα στην οθωμανική πραγματικότητα, με κυριότερο τη σύγχρονη διπλωματία. Η καινοτομία που εισήγαγε ο σουλτάνος είχε ως αποτέλεσμα τον διορισμό των πρώτων μόνιμων πρέσβων στο Λονδίνο (1793), το Βερολίνο (1795), τη Βιέννη (1795) και το Παρίσι (1795).

Οι εσωτερικοί αντίπαλοι του σουλτάνου Selim εκμεταλλευόμενοι τις διεθνείς πολιτικές συνθήκες (μεταβαλλόμενες διεθνείς συμμαχίες, εξεγέρσεις Σέρβων και Ουαχαμπιτών) δημιούργησαν ένα συνασπισμό που αποτελούνταν από τοπικούς βαλκανικούς άρχοντες (ayans)¹⁰ που διεκδικούσαν περαιτέρω εξουσία, τους Ουλεμά¹¹

¹⁰ αποτέλεσμα της αδυναμίας του σουλτάνου να επιβάλει συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης

¹¹ η τάξη των σοφών της μουσουλμανικής κοινωνίας, κατέχουν σημαντική θέση στην οθωμανική αυτοκρατορία ως θρησκευτικοί υπεύθυνοι της κρατικής οργάνωσης και βασική τους απασχόληση είναι η μελέτη ιστορικών κειμένων που αφορούν την ισλαμική παράδοση

της Κωνσταντινούπολης και τους Γενιτσάρους. Όταν το 1806 ο Selim προσπάθησε να εισάγει το νέο στράτευμα δυτικού τύπου Nizam-I Cedid, στα Βαλκάνια υπήρξε ένοπλη αντίσταση από τον παραπάνω συνασπισμό του οποίου τα συμφέροντα πλήττονταν άμεσα. Το περιστατικό αυτό ονομάστηκε Edirne Incident. Σε αμέσως επόμενο χρόνο υπήρξε πραξικόπημα στην Κωνσταντινούπολη το οποίο οδήγησε στην δολοφονία του σουλτάνου Selim III και την διάλυση του νεοσύστατου οθωμανικού στρατού δυτικού τύπου. Ο εσωτερικός διοικητικός και στρατιωτικός εκφυλισμός, η αδύναμη οικονομία της αυτοκρατορίας και κυρίως η έλλειψη μιας ευρείας βάσης για την υποστήριξη της μεταρρυθμιστικής ατζέντας, σφράγισε τη μοίρα του πρώτου μεγάλου ρεφορμιστή σουλτάνου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

ιι) Mahmud II (1808-1839)¹²

Οι συνεχόμενες ήττες του Οθωμανικού στρατού και οι εδαφικές και πολιτικές υποχωρήσεις απέναντι στους Ευρωπαίους τους δύο αιώνες παρακμής ανάγκασαν τους Οθωμανούς σε αυτό που ονομάζεται αμυντικός εκσυγχρονισμός (defensive modernization). «Η μοντερνοποίηση (modernization) σε κάθε περίπτωση σημαίνει δυτικοποίηση (westernization) για τους Οθωμανούς, έχοντας αναγνωρίσει τον δυνατό της εποχής μαθαίνουν από τον ίδιο πως θα του αντισταθούν» (Taha Parla, The social and political thought of Ziya Gokalp 1876-1924). Την μοντερνοποίηση συνεχίζει μετά τον Selim III ο 29^{ος} στη σειρά διαδοχής σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Mahmud II. Ο Mahmud ενθρονίζεται το 1808 σε μικρή ηλικία και πρόκειται να γίνει ο μεγαλύτερος μεταρρυθμιστής στην οθωμανική ιστορία. Όταν ο Mahmud κατάφερε να πάρει τον θρόνο από τον Mustafa IV, η αυτοκρατορία βρισκόταν σε πόλεμο με τις μέχρι πρότινος συμμαχικές δυνάμεις της, την Αγγλία και την Ρωσία¹³. Η κατάσταση στο εσωτερικό ήταν ακόμη χειρότερη. Η κεντρική διοίκηση είχε ελάχιστη πλέον εξουσία καθώς μετά το

¹² Παράρτημα, εικόνα 3

¹³ εξαιτίας της αναγνώρισης από μεριά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του Γάλλου Ναπολέοντα Βοναπάρτη ως αυτοκράτορα

πραξικόπημα την πραγματική εξουσία κατείχαν οι *ayan*¹⁴ ή τοπικοί άρχοντες. Επιθυμία αυτών των τοπικών αρχόντων ήταν η μείωση της εξουσίας του σουλτάνου και η αύξηση της αυτονομίας τους.

Υπό την ταραχώδη εσωτερική κατάσταση και την πίεση από τον μέγα βεζίρη Bayrakdar Mustafa Pasha, συγκαλείται Αυτοκρατορική Συνέλευση (*mesveret-i amme*). Στη συνέλευση προσκαλέστηκαν υψηλοί αξιωματούχοι, διοικητές, πασάδες και τοπικοί άρχοντες (*ayan*) από τις επαρχίες των Βαλκανίων και της Ανατολής. Στο έγγραφο συμφωνίας *Senet-i littifak* επιδιώκονταν ο επίσημος περιορισμός της εξουσίας του σουλτάνου με την ταυτόχρονη διατήρηση των συμφερόντων των τοπικών αρχόντων (*ayan*) και την υποχρεωτική αναβίωση του *Nizam-i Cedid*. Το έγγραφο υπεγράφη το Σεπτέμβριο του 1808 εγείροντας εκ νέου την έντονη αντίδραση των Γενιτσάρων. Σε μια προσπάθεια να ισορροπήσει ανάμεσα σε μια εσωτερική εξέγερση και έναν καταστρεπτικό πόλεμο με τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής, ο Mahmud προχωράει σε μια σειρά υποχωρήσεων και συμφωνιών. Αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με τους εξεγερμένους Γενίτσαρους, οι οποίοι είχαν ήδη εξαλείψει τον βασικό υπεύθυνο προσβολής των συμφερόντων τους, τον Bayrakdar Mustafa Pasha. Ταυτόχρονα υπέγραψε ειρήνη με τους Βρετανούς (*Treaty of Çanak* ή *Συνθήκη των Δαρδανελίων*, 1809), η οποία παρείχε ασφάλεια στην Οθωμανική επικράτεια από την εισβολή των Γάλλων, μέσω της προμήθειας όπλων και της διάθεσης του Βρετανικού στόλου σε περίπτωση απειλής. Για τους Βρετανούς η συνθήκη παρέχει ασφάλεια απέναντι στον ρωσικό στόλο αφού απαγορεύεται η διέλευση πλοίων οποιασδήποτε εξουσίας στα στενά των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου. Ωστόσο ο πόλεμος με τη Ρωσία συνεχίστηκε μέχρι το 1812 και την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, η οποία παραχώρησε την αυτονομία της Σερβίας σε αντάλλαγμα με την οθωμανική επικράτηση στη Βλαχία (μέρος της σημερινής Βουλγαρίας).

Στην αρχή της κυριαρχίας του, ο Mahmud II επικεντρώθηκε στην επαναφορά ενός συγκεντρωτικού συστήματος στη διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μέσω των

¹⁴ *Ayan* είναι ο πληθυντικός της αραβικής λέξης *ayan* και σημαίνει κάτι ή κάποιος εκλεκτός ή ιδιαίτερος. Οι *ayan* αποτελούσαν τοπικούς άρχοντες, ανθρώπους με μεγάλη επιρροή, αυτοί ήταν πλούσιοι έμποροι, στρατηγοί του σώματος των Γενιτσάρων, ηγέτες συντεχνιών κτλ

διαταγμάτων που εξέδωσε (farmân ή φερμάνι), έκλεισε το Δικαστήριο των Δημεύσεων στερώντας το μεγαλύτερο μέρος της δύναμης των Πασάδων. Το δεύτερο διάταγμα απομάκρυνε το αρχαίο δικαίωμα των Οθωμανών αξιωματούχων να καταδικάζουν σε θάνατο με τη θέλησή τους. Οι πασάδες, οι αγαν και άλλοι αξιωματικοί δεν μπορούν να επιβάλλουν οι ίδιοι την τιμωρία θανάτου σε οποιονδήποτε άντρα ραγιά ή τούρκο εκτός αν εγκριθεί με δικαστική απόφαση. Κατάφερε να υποτάξει το μεγαλύτερο μέρος των αγαν με συνεχείς μεταθέσεις αυτών σε επαρχίες της αυτοκρατορίας, ενώ εξάλειψε ισχυρούς τοπικούς άρχοντες όπως ο Ali Pasha (1822). Η ανάγκη ενός ισχυρού και πειθαρχημένου στρατού ήταν κυρίαρχη και στην διάρκεια διακυβέρνησης του Mahmud. Δυστυχώς, κάθε προσπάθεια δυτικοποίησης του οθωμανικού στρατού έφτανε να απειλεί ολόκληρο το Οθωμανικό οικοδόμημα καθώς τα δικαιώματα της στρατιωτικής τάξης των Γενιτσάρων και των θρησκευτικών αρχόντων (Ulema) απειλούνταν. Η λαϊκή υποστήριξη που απολάμβανε ο συνασπισμός Γενιτσάρων, Ουλεμά και Αγαν καθιστούσε τις προσπάθειες μεταρρύθμισης του παραδοσιακού συστήματος ανεπιτυχείς.

Η ανικανότητα των Γενιτσάρων να καταπνίξουν την Ελληνική Επανάσταση (1821-1826) αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στη μεταβολή της γνώμης του οθωμανικού μουσουλμανικού λαού απέναντι στο εκφυλισμένο σώμα των Γενιτσάρων. Μάλιστα οι παραδοσιακά στενές σχέσεις των Γενιτσάρων με τους Έλληνες, παρά την εμφάνιση ανοιχτών εχθροπραξιών, δυσaráεστησε ακόμα περισσότερο τον μουσουλμανικό πληθυσμό. Η αδυναμία των Γενιτσάρων απέναντι στους επαναστατημένους Έλληνες έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την απόδοση του σύγχρονου μουσουλμανικού στρατού της Αιγύπτου στην Πελοπόννησο το 1825. Τα αποτελέσματα του μοντέρνου στρατού της Αιγύπτου, υπό τις διαταγές του Ibrahim Pasha, έπεισαν τον μουσουλμανικό λαό για την αναγκαιότητα στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων δυτικού τύπου. Με αυτήν την αλλαγή διάθεσης απέναντι στους Γενιτσάρους το κοινό δεν υποστήριξε την εκ νέου εξέγερσή τους εναντίων των στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων του 1826. Ο σουλτάνος Mahmud II σε μια αποφασιστική και ιδιαίτερα σκληρή κίνηση διέλυσε το σώμα των Γενιτσάρων σκοτώνοντας πάνω από 6000 αυτών. Το γεγονός αυτό ονομάστηκε Vaka-i Hayriye, το οποίο κυριολεκτικά σημαίνει ευνοϊκό γεγονός. Το Vaka-i Hayriye υπήρξε σημείο τομής

για την οθωμανική ιστορία και σημείο εκκίνησης των μεταρρυθμίσεων για τον εκμοντερνισμό του οθωμανικού κράτους με πρώτη και βασική την αλλαγή του στρατεύματος. Οι δρόμοι για δυτικοποίηση ήταν πλέον ανοιχτοί μετά την απομάκρυνση των Γενιτσάρων. Η δημιουργία ενός τακτικού στρατεύματος τίθεται σε εφαρμογή και πλήθος εξειδικευμένων ευρωπαίων αξιωματικών καλούνται στην Κωνσταντινούπολη, όπως και δόκιμοι του οθωμανικού στρατού στέλνονται σε στρατιωτικά ιδρύματα του εξωτερικού (Παρίσι, Λονδίνο, Βιέννη, Βερολίνο) για να σπουδάσουν την τέχνη του πολέμου. Εγκαινιάζεται σχολή αξιωματικών το 1836 και τον επόμενο χρόνο μια σχολή πυροβολικού. Η κυβέρνηση την περίοδο αυτή αφιερώνει τα θεσμικά της όργανα στη μελέτη της στρατιωτικής επιστήμης και τακτικής. Ο Mahmud εισάγει ένα νέο στρατιωτικό σώμα δυτικού τύπου, το Asakir-i Mansure-i Muhammediye που σημαίνει ο Νικητήριος Στρατός του Μοχάμεντ. Η ένδυση του νέου στρατεύματος¹⁵ σηματοδότησε την τομή μεταξύ του παλιού στρατιωτικού σώματος των Γενιτσάρων και της καινούριας στρατιωτικής μηχανής του Mahmud.

Εκτός των στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων ο Mahmud ήταν επίσης αποφασιστικός στην ίδρυση οθωμανικού γραφείου εξωτερικών υποθέσεων. Βασιζόμενος στα θεμελιώδη στοιχεία διεθνούς διπλωματίας του Selim III, δημιούργησε τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών και του Υφυπουργού το 1836. Έδωσε τεράστια σημασία σε αυτούς τους τίτλους εξισώνοντας το μισθό και την τάξη αυτών που τους κατείχαν με τις υψηλότερες στρατιωτικές και πολιτικές βαθμίδες της εποχής. Επίσης, επέκτεινε το Γραφείο Γλωσσών και το Γραφείο Μετάφρασης σε μια προσπάθεια να ανοίξει την Οθωμανική Αυτοκρατορία προς τη Δύση. Μετά την αναδιοργάνωση των παραπάνω γραφείων προχώρησε στην δημιουργία ενός συστήματος μόνιμης διπλωματικής εκπροσώπησης της Υψηλής Πύλης στην Ευρώπη. Το 1834 δημιουργήθηκαν μόνιμες πρεσβείες στην Ευρώπη με πρώτη αυτή στο Παρίσι, υπό την επίβλεψη του Mustafa Resid Pasha¹⁶. Παρά τις δυσκολίες που προέκυψαν η επέκταση της διπλωματίας αύξησε τη

¹⁵ επίσημη υιοθέτηση φέσι και δυτικού τύπου στολών

¹⁶ ο μετέπειτα ιθύνων νους στην συγκρότηση του Οθωμανικού Διατάγματος Αναδιοργάνωσης, Gülhane Hatt-ı Şerif (1839), περισσότερες πληροφορίες στο δεύτερο κεφάλαιο για επίσκεψη σε Λονδίνο

μετάδοση ιδεών οι οποίες θα είχαν επαναστατική επίδραση στην ανάπτυξη της γραφειοκρατίας και της οθωμανικής κοινωνίας στο σύνολό της.

Τα εσωτερικά προβλήματα της αυτοκρατορίας όμως δε σταματούν. Η εξέγερση του Ibrahim Pasha και η αδυναμία του σουλτάνου να σταματήσει την προέλασή του προς την Κωνσταντινούπολη οδηγούν την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα όρια της πολιτικής κατάρρευσης. Ο Mahmud αναγκάστηκε να ζητήσει την διπλωματική βοήθεια των Βρετανών για να εξασφαλιστεί η απόσυρση των Αιγυπτιακών δυνάμεων στη Συρία και η επιβίωση της Πύλης. Η δεινή θέση της αυτοκρατορίας και η αναγκαιότητα της Βρετανικής υποστήριξης ώστε να παραμείνει βιώσιμη, οδηγούν στην υπογραφή μιας εμπορικής συνθήκης, η οποία εκφράζει όλα αυτά που επιθυμούσαν οι Βρετανοί. Η συνθήκη ονομάζεται Άγγλο-Οθωμανική Σύμβαση ή Balta Liman Treaty και επικυρώνεται το 1838. Το σύμφωνο καταργεί όλα τα οθωμανικά κρατικά μονοπώλια στο εμπόριο και άρει την απαγόρευση εξαγωγής εμπορευμάτων. Ταυτόχρονα επιτρέπει την εγκατάσταση των Βρετανών εμπόρων σε οποιοδήποτε σημείο της Οθωμανικής επικράτειας. Μολονότι αύξησε ελαφρώς τους εισαγωγικούς και εξαγωγικούς δασμούς, η συμφωνία κατήργησε τους εσωτερικούς φόρους μεταξύ των οθωμανικών επαρχιών για τους βρετανούς εμπόρους. Ωστόσο, οι εσωτερικοί φόροι παρέμειναν για όλους τους υπόλοιπους εμπόρους, Οθωμανούς ή μη, δημιουργώντας μακροχρόνιες επιπτώσεις (όπως ο μουσουλμανικός εθνικισμός). Οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί που ασχολούνταν με το εμπόριο επιδίωκαν επίμονα να επωφεληθούν από αυτές τις οικονομικές ελαφρύνσεις και τα άλλα προνόμια που προσέφεραν αυτές οι συμφωνίες. Η συνθήκη, επίσης, τερμάτισε το κυριαρχικό δικαίωμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον καθορισμό των φόρων. Η Υψηλή Πύλη έπρεπε πλέον να διαπραγματεύεται με τη Μεγάλη Βρετανία για οποιοσδήποτε αλλαγές στους δασμούς. Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, πλήθος φθηνών βρετανικών, μεταποιημένων αγαθών είχαν αντικαταστήσει πολλά από τα προϊόντα που παρασκευάζονταν στην Οθωμανική επικράτεια. Ωστόσο το εμπορικό ισοζύγιο μεταξύ των δύο εταίρων ήταν συντριπτικά κατευθυνόμενο προς το όφελος της Μεγάλης Βρετανίας οδηγώντας τους Οθωμανούς σε περεταίρω οικονομικό μαρασμό και εξάρτηση.

Δεύτερη περίοδος Μεταρρυθμίσεων

ι) Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Ροδώνα¹⁷

Ο Mahmud II με τις μεταρρυθμίσεις του ολοκληρώνει την πρώτη περίοδο προσπαθειών για εκμοντερνισμό, η οποίες αφορούσαν κυρίως την εισαγωγή δυτικών στρατιωτικών τεχνικών, οπλισμού, εκπαίδευσης και οργάνωσης στρατευμάτων στην ξεπερασμένη παραδοσιακή οθωμανική στρατιωτική μηχανή. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους μεταρρυθμιστές καθώς κατάφερε μέσω του σκληρού τρόπου διακυβέρνησης να ρυθμίσει τις εσωτερικές έριδες (αυτονομιστικές τάσεις αγαπ, εξεγέρσεις Γενιτσάρων) όσο και να αναπτύξει ζωτικές διπλωματικές συμφωνίες με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Ο Mahmud έθεσε τις βάσεις για την δεύτερη περίοδο μοντερνισμού, η οποία περιλάμβανε ολοκληρωτικές αλλαγές στον διοικητικό και εκπαιδευτικό τομέα. Το Gülhane Hatt-ı Şerif ή Tanzimat Fermani ή Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Ροδώνα ή Αυτοκρατορικό Διάταγμα Αναδιοργάνωσης είναι το σημείο καμπής των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων καθώς κηρύσσονται οι Ευρωπαϊκών Προτύπων μεταρρυθμίσεις ως πρωτεύων στόχος της γραφειοκρατίας. Ο σουλτάνος Abdülmecid I¹⁸ το 1839 μέσω της εντολής του μεταρρυθμιστή και διπλωμάτη Mustafa Resid Pasha¹⁹ διακηρύττει την έναρξη της Περιόδου Μεταρρυθμίσεων (Tanzimat). Το Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Ροδώνα ενεργοποίησε ένα σύνολο νομικών, διοικητικών, δημοσιονομικών και εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων με σκοπό την ενίσχυση του Οθωμανικού Κράτους και την αναγωγή του ως ισότιμο μέλος της Ευρωπαϊκής Διπλωματίας. Υπήρχε επίσης η ελπίδα ότι οι μεταρρυθμίσεις θα προσέγγιζαν τις δυσαρεστημένες περιοχές της Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα τα οθωμανικά ελεγχόμενα μέρη της Ευρώπης (Βαλκάνια), τα οποία αποτελούνταν σε κυρίαρχο βαθμό από χριστιανούς. Την περίοδο του διατάγματος τα millet²⁰ είχαν αποκτήσει μεγάλη θρησκευτική

¹⁷ Παράρτημα, εικόνα 4

¹⁸ γιός του Mahmud II

¹⁹ Παράρτημα, εικόνα5

²⁰ αυτόνομη και αυτοδιοικούμενη θρησκευτική κοινότητα. Κάθε millet οργανώνεται σύμφωνα με τους δικούς του νόμους και με επικεφαλής έναν θρησκευτικό ηγέτη, ο οποίος είναι υπεύθυνος για την

αυτονομία εντός της αυτοκρατορίας απειλώντας την κεντρική κυβέρνηση. Το Διάταγμα του Ροδώνα μαζί με το μεταγενέστερο, διορθωτικό, διάταγμα Hatti-I Humâyun (1859) ήταν ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση ενοποίησης του οθωμανικού κόσμου. Προσπάθεια της κυβέρνησης ήταν η δημιουργία μιας ενοποιημένης, εθνικής και νομικής οθωμανικής ταυτότητας.

Η διαφορά του νέου φερμανιού σε σχέση με τις παλαιότερες προσπάθειες μεταρρύθμισης είναι η μετατόπιση της εξουσίας από την κεντρική κυβέρνηση στους γραφειοκράτες. Η εξουσία των γραφειοκρατών ενδυναμώνεται ενώ ταυτόχρονα επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις μεταξύ του σουλτάνου και των υποκειμένων του. Το νέο νομικό σύστημα του διατάγματος είχε σκοπό τη σταδιακή μείωση της ολοκληρωτικής εξουσίας του σουλτάνου και την πλήρη διασφάλιση των δικαιωμάτων των μη μουσουλμανικών πληθυσμών υπό την εκ νέου ερμηνεία του ισλαμικού δικαίου, την Σαρία. Με το Διάταγμα του Ροδώνα οι γραφειοκράτες ανακήρυξαν τη μακροχρόνια αφοσίωση σε μεταρρυθμίσεις επαναπροσδιορισμού των πολιτιστικών χαρακτηριστικών ώστε να καταφέρει η Οθωμανική Αυτοκρατορία αρμονία με τα πρότυπα της Ευρώπης, ως βάση για ειρηνικές σχέσεις με τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις. Οι βασικές απαιτήσεις του νέου διατάγματος είναι πρώτον η εγγύηση της ασφάλειας της ζωής κάθε ατόμου της αυτοκρατορίας, καθώς αν κινδυνεύει η ζωή ενός μπορεί να γίνει κίνδυνος για άλλους ή για τον σουλτάνο. Δεύτερον, ανακηρύσσεται η δημιουργία ενός τακτικού συστήματος αξιολόγησης και επιβολής φόρων. Τέλος, η τρίτη απαίτηση είναι η αναμόρφωση του τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του δικαστικού συστήματος. Ήλπιζαν πως μέσω της ανανεωμένης εικόνας του Οθωμανικού Κράτους θα κατάφερναν να αντλήσουν βοήθεια από την Αγγλία και τη Γαλλία ώστε να αντιμετωπίσουν πλήθος των εξωτερικών πιέσεων. Μεταξύ αυτών των πιέσεων κυριαρχεί η Ρωσία η οποία επιχειρεί επιρροή και έλεγχο των Οθωμανών χριστιανών στην περιοχή της βαλκανικής χερσονήσου. Εξίσου σημαντική απειλή είναι οι αυτονομιστικές τάσεις της Αιγύπτου στο νότιο άκρο της αυτοκρατορίας. Και σε αυτή την περίοδο η Υψηλή Πύλη βρίσκεται αντιμέτωπη με

εκπλήρωση των καθηκόντων της κοινότητας απέναντι στην Υψηλή Πύλη (Encyclopaedia Britannica, Millet (religious community))

φυγόκεντρες τάσεις περιοχών της επικράτειάς της. Είτε πρόκειται για την αυτονόμηση τοπικών αρχόντων (ayan), είτε για την απόσχιση θρησκευτικών μιλέτ, είναι εμφανής η διαρκής δυσκολία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να παραμείνει υπό μία ενιαία συνεκτική διοικητική δομή.

Το διάταγμα έδωσε πλήρη νομιμότητα στους γραφειοκράτες της αναμόρφωσης και ενέπνευσε την ανάπτυξη περαιτέρω μεταρρυθμίσεων, ωστόσο η εφαρμογή του περιλάμβανε μια σταδιακή διαδικασία κατά την οποία τα παλαιά θεσμικά όργανα και οι οργανισμοί τερμάτιζαν την λειτουργία τους φυσικά, και όχι μέσω της άμεσης εξάλειψης ή αντικατάστασής τους. Για παράδειγμα, ενώ τα νέου ευρωπαϊκού τύπου σχολεία είχαν εγκαθιδρυθεί κατά την διάρκεια του Tanzimat, τα παλιά σχολεία (madrasa) συνέχιζαν να λειτουργούν αλλά με δραματική μείωση του κοινωνικού τους κύρους και της οικονομικής βάσης. Το διάταγμα διακήρυττε την νομική ισότητα όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας, ωστόσο οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί συνέχιζαν να έχουν ξεχωριστούς νόμους και προνόμια. Οι παρεμβάσεις των ευρωπαίων και ιδιαίτερα των Βρετανών για τη διαφύλαξη των προνομίων των Χριστιανικών μειονοτήτων απέτρεψαν την πλήρη πολιτική ισότητα μεταξύ των πολιτών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα υπάρχοντα συστήματα προνομίων συχνά τους έδιναν περισσότερες ελευθερίες και εξουσίες από τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Η συνεχής διάκριση των μη μουσουλμανικών πληθυσμών δημιουργεί μια συσσωρευμένη δυσαρέσκεια στον μουσουλμανικό πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Αυτή η δυσαρέσκεια, η οποία ενισχύεται από εξωγενείς δυνάμεις, είναι ένας ακόμα λόγος για την ανάπτυξη φυγόκεντρικών δυνάμεων εντός της οθωμανικής επικράτειας καθώς και την μετέπειτα έχθρα του ισλαμικού κόσμου απέναντι στη δυτική επιβολή.

υ) Amdülhamid II²¹

Το 1876, σε μια δύσκολη για την Οθωμανική Αυτοκρατορία περίοδο ο Amdülhamid II ανέλαβε το θρόνο και την διακυβέρνηση της απειλούμενης οθωμανικής επικράτειας. Η Αυτοκρατορία βρισκόταν σε δεινή θέση καθώς αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα,

²¹ Παράρτημα, εικόνα 6

προσφυγική κρίση, ενδογενέσεις στα Βαλκάνια και έναν νέο πόλεμο με τη Ρωσία. Τα οικονομικά προβλήματα δεν ήταν καινούριο γνώρισμα της οθωμανικής οικονομίας, προϋπήρχαν του Amdülhamid II και διαίωνιζονταν. Ωστόσο μια περίοδος Μακράς Οικονομικής Ύφεσης²² που ξέσπασε στην Ευρώπη έπληξε και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μην έχοντας τη δυνατότητα αποπληρωμής των δανείων υψηλού τόκου που είχε αποκτήσει μετά τον πόλεμο της Κριμαίας (1854-56), η Αυτοκρατορία βρέθηκε εκπρόθεσμα και χρεωμένη απέναντι στις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Η πολυπόθητη απομάκρυνση από τις δυνάμεις της Ευρώπης γινόταν όλο και πιο δύσκολη καθώς οι δεσμοί εξάρτησης που αναπτύσσονταν ήταν εξαιρετικά δύσκολο να σπάσουν δίχως να καταστραφεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατά τη διάρκεια της πενταετούς χρεωκοπίας του 'Μεγάλου Ασθενή', οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις προχώρησαν στην επιβολή μιας Διοίκησης Δημόσιου Χρέους²³ αποτελούμενη από εκπροσώπους των δανειστών. Η σύνθεση των εκπροσώπων αφορούσε κυρίως την προάσπιση των Βρετανικών, Γαλλικών και Γερμανικών συμφερόντων. Η Διοίκηση Δημόσιου Χρέους μέχρι το 1881 κατάφερε να εδραιωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ελέγχοντας σχεδόν το ένα τρίτο της οικονομίας της Αυτοκρατορίας. Η παρουσία των ξένων ευρωπαϊκών δυνάμεων στην εσωτερική οικονομική διαχείριση σμίκρυνε ακόμα περισσότερο την Οθωμανική κυριαρχία και έσφιξε ακόμα περισσότερο τους δεσμούς με τις δυτικές δυνάμεις από τις οποίες τόσο ο νυν Σουλτάνος όσο και οι προγενέστεροι προσπάθησαν να ξεφύγουν. Ουσιαστικά στην εποχή του Amdülhamid II γίνεται φανερό η βαθιά επίδραση του «ανοίγματος» του Οθωμανικού οικοδομήματος προς τις δυτικές δυνάμεις και η πλέον αδύνατη απόσχιση από αυτές.

Το δεύτερο πρόβλημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο Amdülhamid ήταν οι έντονες προσφυγικές ροές των μουσουλμανικών πληθυσμών προς την Μουσουλμανική Αυτοκρατορία. Το φαινόμενο αυτό υπήρχε τουλάχιστον μια δεκαετία πριν την ενθρόνιση του σουλτάνου, ωστόσο η αδυναμία της αυτοκρατορίας να ελέγξει την επεκτατική Ρωσία

²² Long Depression 1873-1890, μια μακρά περίοδος οικονομικής ύφεσης που εξελίσσεται στην Ευρώπη της οποίας οι αιτίες βρίσκονται μάλλον στην βιομηχανική επανάσταση και στην αδυναμία της ζήτησης να απορροφήσει το πλήθος της παραγωγής

²³ Public Debt Administration, αποτελούσε μία επιτροπή διαχείρισης της οικονομίας τρίτων κρατών όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

το ενέτειναν. Από το 1860 πλήθος μουσουλμανικών φυλών εγκατέλειπαν τις περιοχές γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα και τον Καύκασο και εισχωρούσαν βαθύτερα στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Ο Οθωμανικός στρατός αδυνατούσε να περιορίσει τις ρωσικές εισβολές και η διοίκηση της αυτοκρατορίας χώλαινε μπροστά στο μέγεθος των μεταναστευτικών ροών καθώς και στον έλεγχο των προσφύγων, οι οποίοι όπως αναφέρεται αποτελούσαν απειλή για τους υπόλοιπους πολίτες της επικράτειας.

Ο Ρωσοοθωμανικός πόλεμος που ξέσπασε το 1877 αποτέλεσε το τρίτο σοβαρό πρόβλημα της Αυτοκρατορίας. Η έναρξη του πολέμου οφείλεται σε Βαλκανικά κράτη με κυρίαρχο χριστιανικό πληθυσμό, τα οποία λόγω της αδυναμίας της αυτοκρατορίας κατάφεραν να διεκδικήσουν ανεξαρτησία. Την κίνηση αυτή των Βαλκανικών κρατών υποστήριξε έμπρακτα η Ρωσία με την πρόφαση προστασίας των χριστιανικών πληθυσμών. Ο σουλτάνος βρισκόταν λοιπόν από την μία μεριά αντιμέτωπος με τις αποσχιστικές τάσεις και τις συνεχώς διογκωμένες τάσεις ενδογενέσεων στα Βαλκάνια και από την άλλη με τις διαχρονικές διεκδικήσεις της Ρωσίας. Τα εσωτερικά οικονομικά προβλήματα της Αυτοκρατορίας δεν επέτρεπαν την στρατιωτική υπεροχή έναντι της Ρωσίας. Η αδυναμία του Οθωμανικού Κράτους οδήγησε τον Σουλτάνο στην αναζήτηση βοήθειας από το συμμαχικό Βρετανικό Κράτος. Οι Βρετανοί δέχτηκαν να συνεισφέρουν στην άμυνα της Αυτοκρατορίας, ωστόσο δεν επενέβησαν στον πόλεμο παρά μόνο όταν οι ρωσικές δυνάμεις έφτασαν εφτά μίλια έξω από την Κωνσταντινούπολη. Ο πόλεμος αυτός δεν φανέρωσε μονάχα την ανυπαρξία στρατιωτικής ισχύος από τους Οθωμανούς αλλά και την βαθιά ομηρία που βρισκόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπό την Βρετανική κυριαρχία.

Η Οθωμανική επικράτεια μετά το τέλος του πολέμου ήταν λιγότερο Ευρωπαϊκή και περισσότερο Ασιατική και Βορειοαφρικάνικη. Οι μεταναστεύσεις από τα Βαλκάνια, τη Μαύρη Θάλασσα και τον Καύκασο κατέστησαν τον μουσουλμανικό πληθυσμό ως κυρίαρχο στην Αυτοκρατορία. Ο Ρωσοοθωμανικός πόλεμος κατείχε σημαντικό ρόλο στις ιμπεριαλιστικές βλέψεις τρίτων κρατών όπως η Βρετανία και η Γαλλία. Όπως αναφέρει ο Ibrahim al Mauvaylihi²⁴, η Γαλλία επεσήμανε στο Κογκρέσο του Βερολίνου ότι η

²⁴ δημοσιογράφος στον Αιγυπτιακό τύπο

Αίγυπτος, η Συρία και η Ιερουσαλήμ έπρεπε να μείνουν εκτός διαπραγματεύσεων. Αντιλαμβανόμενοι το στρατηγικό βάθος των Γάλλων, οι Βρετανοί αποφάσισαν να εισβάλουν στην Αίγυπτο πριν τους Γάλλους, κάτι που εκτέλεσαν το 1882. Παρακολουθούμε, λοιπόν, πως ήδη από την εποχή του Amdülhamid II η Οθωμανική επικράτεια αποτελεί αντικείμενο συζήτησης Συνόδων Κορυφής και περιοχή διεκδίκησης των μεγάλων δυνάμεων της εποχής. Οι πολυπόθητες συμμαχικές δυνάμεις διατηρούσαν άλλοτε φιλικές και άλλοτε εχθρικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ωστόσο τώρα μεταβάλλουν εντελώς την προσέγγισή τους συζητώντας για τον κατακερματισμό της.

ιι) Σύσταση Κοινοβουλίου

Όσο αφορά τα εσωτερικά της Αυτοκρατορίας, οι δυτικές εισροές συνέχιζαν να επιβάλλονται και να μετασχηματίζουν την οθωμανική διοίκηση. Οι αποσχιστικές εξελίξεις στις περιφερειακές επαρχίες οδήγησαν στην αύξηση της αυτονομίας ορισμένων πληθυσμών και προετοίμασαν το δρόμο για μια επίσημη συνταγματική δομή. Το πρώτο σύνταγμα εντός του οθωμανικού αυτοκρατορικού χώρου εκδόθηκε στη Βλαχία και τη Μολδαβία το 1831. Οι Νέο-οθωμανοί ήταν οι πρώτοι στην αυτοκρατορία που υποστήριξαν δημοσίως ένα σύνταγμα που θα περιόριζε την απόλυτη κυριαρχία του σουλτάνου δημιουργώντας ένα κοινοβούλιο αντιπροσώπων. Όταν ο Amdülhamid II διαδέχθηκε το θρόνο το 1876 οι Οθωμανοί μεταρρυθμιστές βρίσκονταν στη διαδικασία σύνταξης ενός νέου συντάγματος το οποίο είχε τις βάσεις του στο βελγικό σύνταγμα του 1831. Το σύνταγμα του 1876 προέβλεπε ένα κοινοβούλιο εκλεγμένων επαρχιακών αντιπροσώπων το οποίο θα αποτελούνταν από ένα μίγμα Μουσουλμάνων, Χριστιανών και Εβραίων ανδρών αναλογικό με το μέγεθος της θρησκευτικής τους κοινότητας. Τα υψηλά ιδανικά που υιοθέτησε το σύνταγμα θύμιζαν κάτι από το τριπλό γαλλικό ρητό «Ελευθερία - Ισονομία - Ισοπολιτεία»²⁵. Αρχικά το σύνταγμα δήλωσε ότι η θρησκεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι το Ισλάμ, ωστόσο παρόλη την ανακήρυξη θρησκευτικής ταυτότητας ανακοινώθηκε πως «όλοι οι Οθωμανοί πολίτες είναι ίσοι στη

²⁵ «Liberté, égalité, fraternité»

ματιά του νόμου και κατέχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις χωρίς να θίγονται τα θρησκευτικά ιδεώδη»²⁶. Αυτές οι αξίες σκόπευαν να μειώσουν τον εσωτερικό κατακερματισμό και να ενώσουν εκ νέου τους Οθωμανούς πολίτες κάτω από την διοικητική δομή ενός κράτους.

Ο Ahmed Sefik Midhat Pasha (1822-83), βασικός νέο-οθωμανός μεταρρυθμιστής την περίοδο του Tanzimat και για ένα διάστημα (ώσπου εξορίστηκε) ένας από τους Μεγάλους Βεζίριδες²⁷ του Amdülhamid II, πίστευε πως μέσω αυτού του συντάγματος θα γινόταν εφικτή η απομάκρυνση των ξένων Δυτικών διεισδύσεων στις εσωτερικές υποθέσεις της Αυτοκρατορίας. Μετατρέποντας την Αυτοκρατορία σε μια προοδευτική, δυναμική και φιλική απέναντι στους χριστιανούς διοικητική δομή θα άλλαζε η στάση των Ευρωπαίων. Ο Amdülhamid II κατάφερε να πραγματοποιήσει αρκετά από τα πλάνα της μεταρρυθμιστικής εποχής των προκατόχων του, αυτά περιλάμβαναν την δημιουργία σχολείων, την ανάπτυξη της τεχνολογίας, των δικτύων και της διπλωματίας της Αυτοκρατορίας. Το Οθωμανικό Κράτος έχτισε δέκα χιλιάδες κρατικά σχολεία διαφόρων επιπέδων, στα οποία οι μαθητές διδάσκονταν διάφορα ακαδημαϊκά θέματα, των οποίων η διδασκαλία βασιζόταν στα δυτικά πρότυπα. Η τεχνολογία αναπτύχθηκε έντονα την περίοδο της σουλτανίας του Amdülhamid II, χαρακτηριστική εισαγωγή είναι η εισαγωγή της φωτογραφίας και η χρήση αυτής από το σουλτάνο για κατασκοπευτικούς λόγους. Τα δίκτυα σιδηροδρόμων και τηλεγράφου ενισχύθηκαν και αναπτύχθηκαν σε μεγάλο μέρος της αυτοκρατορίας με τη βοήθεια και την συνεισφορά των Βρετανών. Η διπλωματία επεκτάθηκε πέρα από τους παλιούς εταίρους προσεγγίζοντας δυνάμεις όπως η Γερμανία και οι ΗΠΑ. Ο Amdülhamid με τις αλλαγές που πραγματοποίησε κατάφερε να μετατρέψει την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε ένα μοντέρνο κράτος που μπορεί να ενταχθεί στο δυτικό μπλοκ δυνάμεων. Ωστόσο, δεν κατάφερε την απομάκρυνση του δυτικού ελέγχου στα εσωτερικά της Αυτοκρατορίας, γεγονός που δημιουργούσε συνεχώς μεγαλύτερη δυσανασχέτηση στον μουσουλμανικό λαό.

²⁶ The Ottoman Constitution, 23 December 1876, Article 8-10, Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History (<http://www.ata.boun.edu.tr>)

²⁷ Μέγας Βεζίρης, κατά την Αβασιδική-Περσικοκεντρική περίοδο έχει όλες τις κοσμικές εξουσίες, σαν πρωθυπουργός

Μετά από δύο χρόνια περίπου λειτουργίας του επίσημου κοινοβουλίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά την ήττα του Οθωμανικού στρατού από τους Ρώσους, ο Amdülhamid II χρησιμοποιώντας τη δύναμη που του έδινε το σύνταγμα διέλυσε το κοινοβούλιο θέτοντας τέλος στην Πρώτη Κοινοβουλευτική Περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από τότε και μετά ο Σουλτάνος δεν επανάφερε το θεσμό τουλάχιστον μέχρι το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1908 και την επανάσταση των Νεό-τουρκων. Η διάλυση του κοινοβουλίου ήταν ένα από τα σημάδια λήξης της περιόδου των μεταρρυθμίσεων. Η οικονομική ύφεση της Ευρώπης και η Οθωμανική χρεωκοπία δεν επέτρεπαν την υλοποίηση μεγάλων αλλαγών καθώς άλλες διαδικασίες είχαν προτεραιότητα. Περισσότερο, ωστόσο, από την οικονομική κατάσταση και τις εσωτερικές διαφωνίες η πραγματική αιτία λήξης των μεταρρυθμίσεων ήταν η αλλαγή πολιτικής και ιδεολογικής κατεύθυνσης από τον Amdülhamid. Η εναντίωση προς τη δυτική διείσδυση στις εσωτερικές πολιτικές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και στην καθημερινότητα των μουσουλμανικών πληθυσμών είχε αρχίσει να εκφράζει και τον σουλτάνο. Η υπεροχή των χριστιανικών πληθυσμών έναντι των μουσουλμανικών στην εκπαίδευση, στην ευμάρεια, στην υγεία και γενικά στην αντιμετώπισή τους από την Αυτοκρατορία λόγω της σχέσης τους με τις δυτικές κοινωνίες δημιούργησε έντονο διχασμό στο εσωτερικό. Η υιοθέτηση του δυτικού προτύπου ένδυσης από μουσουλμάνες κοπέλες ενόχλησε τον σουλτάνο ο οποίος και δημοσίευσε σε εφημερίδα υπαγορεύσεις σχετικά με την ευπρεπή ένδυση των μουσουλμάνων. Το παράδειγμα αυτό δηλώνει την ένταση της εναντίωσης απέναντι στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς και την στροφή της Αυτοκρατορίας στην παράδοση, η οποία είναι ενάντια στη δυτική διείσδυση.

Ο Amdülhamid II κατέληξε στο συμπέρασμα πως οι ιδέες της μακράς περιόδου του Tanzimat και η δυτικοποίηση της Αυτοκρατορίας δεν μπορούσαν να συνεισφέρουν στην ένωση των διαφορετικών λαών της επικράτειας κάτω από μία ταυτότητα (όπως είχε καταφέρει ο Οθωμανισμός). Βλέποντας την τεράστια ποικιλομορφία των εθνοτήτων εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πίστεψε πως το Ισλάμ ήταν ο μόνος τρόπος να ενωθεί ο κυρίαρχος μουσουλμανικός πληθυσμός της αυτοκρατορίας. Υιοθέτησε λοιπόν

μα νέα ιδεολογική αρχή, τον Πανισλαμισμό²⁸. Ο σουλτάνος σε πρώτο βαθμό επισημοποίησε την ανωτερότητα των μουσουλμανικών πληθυσμών εντός της Αυτοκρατορίας. Αυτό σήμαινε την επίσημη αναγωγή των ισλαμικών παραδόσεων ως σεβαστές και λειτουργικές στην οθωμανική κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που θεωρούσαν τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς ως υποτελείς της ηγηθείσας μουσουλμανικής κοινότητας. Επιπλέον κατήργησε σιωπηρά τα οθωμανικά διατάγματα του 1839 και 1856 της μεταρρυθμιστικής περιόδου τα οποία θεσμοθετούσαν θρησκευτική ισότητα. Ενθάρρυνε τον Πανισλαμισμό διακηρύσσοντας την μουσουλμανική ένωση ενάντια στον ευρωπαϊκό αποικισμό. Στην προσπάθειά του να ενώσει την μουσουλμανική αυτοκρατορία και να ελέγξει όλο τον μουσουλμανικό πληθυσμό της, ακόμα και αυτόν εκτός συνόρων, ο Abdülhamid II εργαλειοποιεί το Ισλάμ και ανακηρύσσεται Χαλίφης. Ιδιαίτερα τολμηρό εγχείρημα το οποίο θα δημιουργήσει περαιτέρω ένταση με τους αραβικούς πληθυσμούς στο νότιο μέρος της αυτοκρατορίας²⁹. Τις διαφορές μεταξύ Αράβων και Οθωμανών πρόκειται να χρησιμοποιήσουν τα μετέπειτα χρόνια οι Βρετανοί για να διαμελίσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Προς το τέλος του 19ου αιώνα οι μεταρρυθμίσεις επέτρεψαν στην Υψηλή Πύλη να έχει μεγαλύτερο έλεγχο των επαρχιών, με μεγαλύτερη διοικητική αποτελεσματικότητα, τεχνολογική δυνατότητα και διεθνή νομιμότητα παρόλο που την περίοδο εκείνη η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποκαλούνταν «Ο μεγάλος ασθενής». Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι η μόνη μουσουλμανική αυτοκρατορία που κατάφερε να επιβιώσει τον 19ο αιώνα και να έχει σημαντικό ρόλο στο Ευρωπαϊκό σύστημα ισχύος. Η αντοχή, οι διπλωματικές επιτυχίες και η κεντρική διοίκηση ήταν τα ενδεικτικά χαρακτηριστικά της επιτυχίας των ρεφορμιστών γραφειοκρατών. Παρά όμως τα μεταρρυθμιστικά

²⁸ ο όρος Πανισλαμισμός δημιουργείται το 1877, ένα χρόνο μετά την ανάληψη του θρόνου από τον Abdülhamid II όπως παρατηρεί ο François Georjeon στο βιβλίο του Abdülhamid II, Le sultan calife (1876-1909)

²⁹ Οι Οθωμανοί θεωρούνται από τους Άραβες σφετεριστές του τίτλου του Χαλίφη από το Μαμελουκικό Σουλτανάτο με την κατάκτηση της Αιγύπτου 1517 από την Οθωμανική Αυτοκρατορία Το Χανεφίτικο δίκαιο που υιοθετεί το οθωμανικό κράτος θεωρείται ήπιο για τους Άραβες

κατορθώματα η εντεινόμενη ιμπεριαλιστική απειλή των ευρωπαϊκών όσο και των ρωσικών δυνάμεων σε συνδυασμό με την αδυναμία της Υψηλής Πύλης να ελέγξει τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς οδήγησε στην αποδυνάμωση της Αυτοκρατορίας σε σχέση με τα Κράτη που προσπαθούσε να μιμηθεί.

Το 1909 το πραξικόπημα των Τριών Πασάδων σήμανε το τέλος της βασιλείας του Abdülhamid II. Οθωμανοί αξιωματικοί με δυτικοί εκπαίδευση οργάνωσαν κίνημα αντίστασης εντός και εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έναντι της ολοκληρωτικής εξουσίας του σουλτάνου. Η περίοδος μοντερνισμού είχε αφήσει πολλούς σπόρους στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας, έτσι η επιστροφή σε ένα παλιό σύστημα διακυβέρνησης φαινόταν αδύνατη. Το 1906 το κίνημα απολάμβανε την υποστήριξη ενός σημαντικού τμήματος του στρατού και της κοινωνίας, το κίνημα αυτό ονομάστηκε το κίνημα των Νεότουρκων³⁰. Η ιδεολογία τους ήταν εθνικιστική και οι συμμαχικές επιλογές τους αντι-δυτικές³¹. Αποτέλεσαν τον πρόδρομο του κόμματος που θα έπαιρνε τον έλεγχο μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, του σημερινού Τουρκικού κράτους μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι Νεότουρκοι ανάγκασαν τον Abdülhamid II να επαναφέρει το κοινοβούλιο και το σύνταγμα που είχε διαλύσει τριάντα χρόνια πριν. Ωστόσο η αδυναμία επανασύστασης κυβέρνησης από τους Νεότουρκους οδήγησε στην κατάρρευση της Οθωμανικής Κυβέρνησης και στο ενδοκρατικό χάος, γεγονός που αποτέλεσε ύψιστη αδυναμία για την οθωμανική επικράτεια και πλεονέκτημα για τους διεθνείς ανταγωνιστές της.

Συμπεράσματα

Η αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να διατηρήσει την ασφάλεια της επικράτειάς της και η σημαντικότητα της γεωγραφικής περιοχής που κάλυπτε έκανε απαραίτητη τη δυτικοποίησή της. Πρώτον, ήταν ζωτικής σημασίας η ανάπτυξη ενός

³⁰ ο όρος προέρχεται από την γαλλική εφημερίδα «la Jeune Turquie» που αρθρογραφούν οι εκπρόσωποι του κινήματος, έτσι οι Γάλλοι κατέληξαν να τους λένε ‘Jeune-turques’

³¹ επέλεξαν την Γερμανία ως σύμμαχό τους ώστε, ενισχύοντάς την, να καταφέρουν ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη και αποτροπή περειαίρω εισβολής των Βρετανών στα εσωτερικά του Οθωμανικού πια Κράτους

στρατεύματος κατάλληλου να αντιμετωπίσει την επεκτατικότητα της Τσαρικής Ρωσίας. Δεύτερον, έπρεπε να θεσμοθετηθεί ένα ανάλογο των δυτικών προτύπων σύνταγμα ώστε η Αυτοκρατορία να καταφέρει να επικοινωνήσει με τα δυτικά κράτη τα οποία συμμαχούσε. Μέσω αυτών των δύο πυλώνων προχώρησε η μεταρρυθμιστική περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι υψηλές εσωτερικές ανάγκες και η επίμονη προσπάθεια των δυτικών δυνάμεων για τον έλεγχο της Οθωμανικής επικράτειας καθόρισαν το μέλλον της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, η πορεία δεν ήταν εύκολη καθώς η διοικητική οργάνωση της Αυτοκρατορίας είχε παλαιούς μηχανισμούς οι οποίοι έδειχναν αποστροφή σε μια επικείμενη αλλαγή. Κάθε προσπάθεια μεταρρυθμίσεων έπληττε τα συμφέροντα ελίτ, οι οποίες ήταν απρόθυμες να αποχωριστούν την θέση και τα προνόμιά τους, το γεγονός αυτό κατέληγε σε εξεγέρσεις και πραξικοπήματα διακόπτοντας άμεσα την αναδιοργάνωση της Αυτοκρατορίας. Μια άλλη πτυχή αυτού του φαινομένου είναι η αδυναμία επιβολής του νέου και αντικατάστασης του παλαιού συστήματος με αποτέλεσμα να υπάρχει η ταυτόχρονη λειτουργία και των δύο. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν ανά περιόδους διαιρεμένη εσωτερικά σε παλιό και καινούριο διοικητικό σύστημα, είτε αυτό αφορά τα στρατεύματα (Γενίτσαροι με Nizam-i Cedid), είτε το δημόσιο ταμείο (παλιό ταμείο με Irad-i Cedid), είτε τα σχολεία κτλ.

Οι σύμμαχοι της Αυτοκρατορίας επίσης είχαν καθοριστικό ρόλο στην δυτικοποίησή της. Όχι μόνο λόγω της βοήθειας που προσέφεραν και του πολιτισμού τους αλλά και λόγω των ανταλλαγμάτων που λάμβαναν για αυτές τις υπηρεσίες. Μέσω συνθηκών, όπως της Balta Liman Treaty, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανοίγει τις πύλες της στο εμπόριο δεσμευόμενη σε ένα νέο οικονομικό σύστημα, το οποίο εσωτερικά ακόμα δεν αντιλαμβανόταν. Οι εξωτερικές ιμπεριαλιστικές πιέσεις της Τσαρικής Ρωσίας την οδήγησαν σε περεταίρω εξάρτηση από τις δυτικές δυνάμεις. Μέσω υπέρογκων δανεισμών ώστε να ανταπεξέλθει στον πόλεμο η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχανε τον έλεγχο των εσωτερικών της υποθέσεων και τελικά καθοδηγούνταν από την βούληση των ισχυρότερων συμμαχιών της.

Οι ενδογενέσεις και οι αποσχίσεις οι οποίες συνέβαιναν την περίοδο αυτή είχαν επίσης καθοριστικό ρόλο στην εσωτερική αδυναμία, τη συνεχή ύπαρξη εντάσεων και

κατά περιόδους την αναρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συνεχής συσσώρευση δύναμης από τους τοπικούς άρχοντες αγανς των περιφερειών της Αυτοκρατορίας δημιουργούσε ανασφάλεια στην δύναμη του σουλτάνου. Παρόλα αυτά, σε πολλές περιπτώσεις ο σουλτάνος κατάφερε να αναστρέψει αυτό το κλίμα. Η υποστήριξη τάσεων απελευθέρωσης και ενδογενέσεων από συμμάχους της Αυτοκρατορίας, ωστόσο, οδήγησε σε σοβαρές απώλειες εδαφών. Ιδιαίτερα όταν χαρακτηρίστηκε η Αυτοκρατορία ως «ο Μεγάλος Ασθενής» και φανερώθηκε το αδύνατο της ανάκαμψης, οι δυτικές δυνάμεις και ιδιαίτερα η Βρετανία αποφάσισαν τον διαμοιρασμό του Οθωμανικού Χώρου.

Η δυτικοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν απαίτηση της εποχής. Την είχε τόσο η ίδια ανάγκη όσο και οι σύμμαχοί της. Ωστόσο η δυτικοποίηση της Αυτοκρατορίας δεν κατάφερε να ανακόψει την συνεχώς μειούμενη ισχύ της. Το παγκόσμιο σύστημα μεταβαλλόταν εκείνη την εποχή τόσο εθνικά-διοικητικά όσο και γεωπολιτικά βρίσκοντας τη ανέτοιμη στο κέντρο των εξελίξεων. Έτσι το πάθος για δυτικοποίηση δημιούργησε έντονο κλίμα δυσαρέσκειας στο εσωτερικό. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το Οθωμανικό πια Κράτος είχε αλλάξει εντελώς ιδεολογία και κατεύθυνση. Αυτό επηρέασε τόσο τις συμμαχίες του, όσο την ανάπτυξη έχθρας απέναντι στο δυτικό κόσμο και τελικά την στροφή του προς τον μουσουλμανικό κόσμο.

Βιβλιογραφία

Daniel Goffman, 2004, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University press, The Pitt Building, Cambridge, United Kingdom

Tuncay Zorlu, 2008, *Innovation and Empire in Turkey (Sultan Selim III and the Modernisation of Ottoman Navy)*, Tauris Academic Studies, London

Fatma Muge Goçek, 1996, *Rise of the Bourgeoisie demise of Empire (Ottoman Westernization and Social Change)*, Oxford University Press, Oxford, New York

Taha Parla, 1985, *Social, Economic and Political Studies of the Middle East, Volume XXXV, The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*, E. J. Brill, Leiden, Netherlands

Donald Quataert, 2005, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom

Seda Ozekicioglu & Halil Ozekicioglu, "First borrowing period at Ottoman Empire (1854-1876): Budget policies and consequences", *Business and Economic Horizons*, Volum 3, Issue 3, October 2010

Jane Hathaway, 2008, *The Arab Lands Under Ottoman Rule 1516-1800*, Routledge, New York

M. Sukru Hanioglu, 2008, *A Brief History of Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey

Roderic H. Davison, 1963, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey

Roger Owen, 2009, *The Middle East in thw World Economy 1800-1914*, L. B. Tauris, 6 Salem Road, London, United Kingdom

Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, 1992, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volum II: Reform, Revolution and Republic: The rise of Modern Turkey, 1808-1975, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom

Niyazi Berkes, 1959, *Turkish Nationalism and Western Civilization, Selected Essays of Ziya Gökalp*, Columbia University Press, New York

2^ο Μέρος

Βρετανικό ενδιαφέρον στην Οθωμανική Επικράτεια

Εισαγωγή

Οι σχέσεις μεταξύ της Βρετανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχουν σημαντικό ρόλο στην ιστορία της μοντέρνας Ευρώπης. Ιδιαίτερα μετά το δόγμα Μονρόε του 1823 η οθωμανική γεωγραφία αποτελούσε μοναδική ευκαιρία των Βρετανών να ελέγξουν τα ανατολικά λιμάνια. Η Βρετανία κατάφερε να αποκτήσει το προνόμιο της άσκησης ελεύθερου εμπορίου εντός των συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1838³² εκμεταλλευόμενη πλήρως την αδυναμία των Οθωμανών. Προσπάθησε να εξαλείψει κάθε απειλή απέναντι στην εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς κάθε απειλή προς την Αυτοκρατορία έθετε σε ανασφάλεια τα συμφέροντά της.

Παρά τη στήριξη των Βρετανών προς τους Οθωμανούς στην καταστολή της Βουλγαρικής εξέγερσης το 1876, η συνεχής οικονομική κατάρρευση των Οθωμανών, η Βαλκανική κρίση και ο επίμονος Ρωσο-οθωμανικός πόλεμος οδήγησαν σε προβληματισμό τη βρετανική κυβέρνηση αναφορικά με τη δυνατότητα ύπαρξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι βαρύτατες ήττες και τα ανυπέβλητα οικονομικά

³² Άγγλο-Οθωμανική Σύμβαση ή Balta Liman Treaty (περισσότερες πληροφορίες σελίδα 18)

προβλήματα της Αυτοκρατορίας δημιούργησαν σκεπτικισμό στη Βρετανία για τη βιωσιμότητα του εγχειρήματος υποστήριξης μιας παρηκμασμένης δύναμης. Η εισβολή και η κατάληψη της Αιγύπτου το 1882 μετέβαλε την παραδοσιακή πολιτική της Βρετανίας που βασίστηκε στην προστασία της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Εκτός από τις διαφωνίες που προέκυψαν μεταξύ Λονδίνου και Κωνσταντινούπολης από τη δεκαετία του 1878³³, η ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Γερμανίας κατέστρεψαν σε μεγάλο βαθμό τη βρετανική ιδέα της προστασίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πορεία των σχέσεων των δύο διοικητικών αρχών³⁴, μετά το τέλος της μεταρρυθμιστικής περιόδου και την δεύτερη προσπάθεια δημιουργίας κοινοβουλίου από τους Νεότουρκους, εισήλθε σε μία τεταμένη κατάσταση. Το 1908 η εξουσία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πέρασε σταδιακά στην Επιτροπή Ένωσης και Προόδου³⁵ και αργότερα στο Κόμμα Ένωσης και Προόδου³⁶. Με την απομάκρυνση του Abdülhamid II, η πολιτική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άρχισε να κυβερνάται από φιλογερμανούς δρώντες. Αυτό έκανε σχεδόν αδύνατο το εγχείρημα ανάπτυξης συμμαχικών δομών μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βρετανίας. Η άνοδος του κόμματος των Νεότουρκων σήμανε την απώλεια της βρετανικής επιρροής στα οθωμανικά εδάφη.

Η Βρετανία ως Ηγεμών³⁷

Το 1813 η Βρετανία θεωρήθηκε η βασική δύναμη έναντι των Γάλλων. Μάλιστα αποτελούσε εκείνη την δύναμη που είχε την ικανότητα να νικήσει την Γαλλία του Ναπολέοντα με τρεις τρόπους. Πρώτον, ο ισχυρός βασιλικός στόλος εξασφάλιζε ναυτική υπεροχή και ο στρατός του Wellington εξισορροπούσε την ισχύ των Γάλλων στην ξηρά.

³³ κατάκτηση της Κύπρου από τους Βρετανούς

³⁴ η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν κατέχει ακόμα τις αξίες του κράτους (έθνος, θρησκεία, γλώσσα)

³⁵ İttihad ve Terakki Cemiyeti

³⁶ İttihad ve Terakki Fırkası

³⁷ Παράρτημα χάρτης 1

Δεύτερον, η ανεπτυγμένη οικονομία των Βρετανών εξασφάλιζε συμμάχους, παρέχοντας χρυσό διατηρούσαν τη συμμαχία ενεργή και προμηθεύοντας υλικοτεχνικό, στρατιωτικό εξοπλισμό στους συμμαχικούς στρατούς έγερναν την πλάστιγγα προς το μέρος τους. Τέλος, η διπλωματία αποτελούσε το εργαλείο ήπιας ισχύος της Βρετανίας ώστε να συστήνει και να διατηρεί συνασπισμούς που ολοκληρώνουν τα συμφέροντά της.

Μετά την μάχη του Βατερλό, το 1815, και την ανακήρυξή της ως ηγέτιδας δύναμης, η Βρετανία υιοθέτησε την αρχή διατήρησης της ισορροπίας ισχύος στην Ευρώπη ώστε να αποτραπεί η ανάδυση νέων ηγεμονικών δυνάμεων που θα ανταγωνίζονταν την κυριαρχία της. Μάλιστα, όπως συμπέρανε ο βρετανός στρατηγός Gaggenau «Η Μεγάλη Βρετανία δεν έχει μεγαλύτερη υποχρέωση σε κανένα άλλο, παρά σ' αυτόν τον κακούργο [εννοώντας τον Ναπολέοντα]. Διότι με την κατάσταση που αυτός δημιούργησε, η σπουδαιότητα, η ευημερία και ο πλούτος της Αγγλίας ανέβηκαν ψηλά. Είναι βασίλισσα της θάλασσας και ούτε σ' αυτό το βασίλειο ούτε στο παγκόσμιο εμπόριο έχει έστω έναν αντίπαλο να φοβηθεί πια»

Οι Βρετανοί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα είχαν πετύχει ένα «αξιοσημείωτο βαθμό παγκόσμιας υπεροχής, χάρη στον επιδέξιο συνδυασμό της ναυτικής κυριαρχίας, της οικονομικής φερεγγυότητας, της εμπορικής επιτηδειότητας και της συμμαχικής διπλωματίας»³⁸. Μετά την πτώση του Ναπολέοντα, υπήρξε μια ισορροπία δυνάμεων ξηράς στην Ευρώπη. Ωστόσο, δεν υπήρχε τίποτα αντίστοιχο του βρετανικού ναυτικού στη θάλασσα. Οι βρετανοί απολάμβαναν περίπου το μονοπώλιο της ναυτικής δύναμης, πράγμα που ταυτόχρονα ενίσχυε και ενισχυόταν από την οικονομική πρωτοπορία έναντι όλων των εχθρών τους. Αυτό το μονοπώλιο ανήγαγε τη Μεγάλη Βρετανία σε «εμπορικό κέντρο του σύμπαντος». Σύμφωνα με τον Paul Kennedy, τρία ήταν τα «βασίλεια» της Βρετανίας, δηλαδή τα σημεία υπεροχής της Βρετανικής Ισχύος. Το πρώτο από αυτά όπως είναι φυσικό είναι το «ναυτικό βασίλειο». Το Βασιλικό Ναυτικό ήταν το μεγαλύτερο στον κόσμο, η πραγματική πολεμική του ισχύς αθροιζόταν στο σύνολο των τεσσάρων επόμενων ναυτικών δυνάμεων. Το δεύτερο σημαντικό «βασίλειο» της βρετανικής

³⁸ Paul Kennedy, 1990, Η άνοδος και η πτώση των μεγάλων δυνάμεων, κεφ. 4 'Η Βρετανία ως Ηγεμών;', σελ. 215

επιρροής βρισκόταν στην επεκτεινόμενη αποικιακή της αυτοκρατορία. Η Τρίτη περιοχή της Βρετανικής διάκρισης και ισχύος βρισκόταν στο «βασιλείο των οικονομικών», το οποίο βασιζόταν στην ορθή λειτουργία των παραπάνω «βασιλείων».

Η εξωτερική πολιτική της Βρετανίας το 19^ο και 20^ο αιώνα είχε ως κύριο στόχο τη διατήρηση της ειρήνης στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Με τον όρο εξωτερική πολιτική εννοούνται οι γενικοί στόχοι που καθοδηγούν τις δραστηριότητες και τις σχέσεις ενός κράτους στις αλληλεπιδράσεις του με άλλα κράτη. Η ανάπτυξη της εξωτερικής πολιτικής επηρεάζεται από τις εγχώριες εκτιμήσεις, από την συμπεριφορά των άλλων κρατών ή από την προώθηση συγκεκριμένων γεωπολιτικών σχεδίων. Σύμφωνα με τον Hermann Charles, η εξωτερική πολιτική περιλαμβάνει την ανάπτυξη και τη συνειδητή επιδίωξη επιθυμούμενων στόχων ενός κράτους μέσω της επιλεκτικής χρήσης της εξωτερικής πολιτικής συμπεριφοράς (foreign policy behavior). Η συμπεριφορά εξωτερικής πολιτικής είναι μια σκόπιμη δράση που απορρέει από την εφαρμογή μιας πολιτικής απόφασης με σκοπό να επηρεαστούν οι πεποιθήσεις και οι δράσεις ενός ή περισσότερων φορέων, μέσω οντοτήτων εκτός της πολιτικής δικαιοδοσίας λήψης αποφάσεων (Hermann Charles).

Η ειρήνη αποτελούσε θεμέλιο παράγοντα για την οικονομία της Βρετανίας η οποία βασιζόταν στο εμπόριο³⁹. Η ύπαρξη, τελικά, του Βρετανικού κράτους εξαρτιόταν από την δυνατότητα ανάπτυξης εμπορικών διαδρόμων και αγορών ικανών να απορροφήσουν την παραγωγική δύναμη της βρετανικής βιομηχανίας. Οι αποικίες παρείχαν τις πρώτες ύλες όσο και μια ανοιχτή αγορά για τη βρετανική βιομηχανία. Ένας ακόμα ενδοευρωπαϊκός πόλεμος απειλούσε με διάλυση τα ήδη λειτουργικά εμπορικά δίκτυα. Η Βρετανία προωθούσε την ειρήνη μέσω ενός εργαλείου ήπιας ισχύος για την επίλυση διαφορών, τη διπλωματία. Η Βρετανία μετά το 1830 αποτελούσε το «Εργαστήριο του Κόσμου», η ισχυρή βιομηχανία απαιτούσε τη διατήρηση και την ανάπτυξη νέων αγορών. Ο Palmerston αναφέρει πως «ύψιστη ανάγκη της Βρετανίας είναι η ειρήνη, η διατήρηση αυτής και η αποτροπή εντάσεων συμβαίνει μέσω της διπλωματίας».

³⁹ Παράρτημα, Χάρτης 2

Το σημαντικότερο εργαλείο της εξωτερικής πολιτικής είναι η διπλωματία. Οι διπλωματικές πρακτικές είναι προϊόν του μετα-αναγεννησιακού Ευρωπαϊκού κρατικού συστήματος. Η διπλωματία αποτελεί την καθιερωμένη μέθοδο επηρεασμού των αποφάσεων και των συμπεριφορών των ξένων κυβερνήσεων και λαών. Η επιρροή αυτή διεξάγεται μέσω του διαλόγου, των διαπραγματεύσεων και άλλων τακτικών που δεν έχουν σχέση με τη βία και τον πόλεμο. Αποτέλεσμα της ορθής ή μη λειτουργίας της μπορεί να είναι οι συμμαχίες, το διεθνές εμπόριο και ο πόλεμος.

Η Βρετανική διπλωματική πρακτική του 19^{ου} αιώνα αφορά την αποφυγή μόνιμων συμμαχιών, την διατήρηση μιας ευέλικτης εξωτερικής πολιτικής η οποία ολοκληρώνει τα συμφέροντα της θαλασσοκράτειρας. Η πρακτική αυτή ονομάστηκε «Θαυμάσια Απομόνωση»⁴⁰ και εισήχθη το 1896 από τον Καναδό πολιτικό George Eulas Foster επικροτώντας τη στάση της Μεγάλης Βρετανίας στις τρέχουσες Ευρωπαϊκές υποθέσεις. «Σε αυτές τις κάπως ενοχλητικές ημέρες η μεγάλη Μητέρα Αυτοκρατορία στέκεται εξαιρετικά απομονωμένη εντός της Ευρώπης» ανέφερε τονίζοντας τη σημαντική γεωπολιτική θέση της Αγγλίας στην Ευρώπη. Ο A.J.P. Taylor αναφέρει πως «Οι Βρετανοί έπαψαν να ανησυχούν για την Ισορροπία Ισχύος στην Ευρώπη καθώς αυτοί είναι αυτό-ρυθμιζόμενοι. Ωστόσο διατήρησαν στενές σχέσεις με την Ευρώπη και ιδιαίτερα με την Εγγύς Ανατολή». Οι Βρετανοί λοιπόν βρισκόντουσαν σε μια φυσική απομόνωση αλλά ταυτόχρονα και σε μια εγγύτητα με τις εξελίξεις και την προάσπιση των συμφερόντων τους.

Βρετανό-Οθωμανικές σχέσεις

Τα συμφέροντα της Βρετανίας στην φθίνουσα Οθωμανική επικράτεια συγκεντρώνονταν κυρίως στα Στενά, στην Μεσοποταμία και τον Περσικό Κόλπο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειχνε στην διατήρηση της κυριαρχίας και ελέγχου των περιοχών που θεωρούνταν ζωτικής σημασίας για την υπεράσπιση της Ινδίας και των επικοινωνιών με την ανατολική αυτοκρατορία. Η διώρυγα του Σουέζ άνοιξε το 1869 άρα όλοι οι εμπορικοί δρόμοι μεταξύ Ινδίας και Ευρώπης περνούσαν αναγκαστικά από την

⁴⁰ απευθείας μετάφραση από τον όρο Splendid Isolation

Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η σημαντικότητα της Ινδίας συνεχώς αυξανόταν, ιδιαίτερα όσο αφορά τα βαμβακερά προϊόντα, άρα έπρεπε να διατηρηθεί η ασφάλεια των εμπορικών δρόμων εντός της Αυτοκρατορίας.

Η διεθνοποιημένη οικονομία της Βρετανίας και ο οικονομικός ιμπεριαλισμός που πραγματοποιούσε προϋπέθεταν την ορθή λειτουργία της οικονομία της. Η οικονομία της Μεγάλης Βρετανίας, όπως αναλύθηκε παραπάνω, είχε άρρηκτο δεσμό με το παγκόσμιο εμπόριο, την εξαγωγή δηλαδή των παραχθέντων προϊόντων της βιομηχανίας της στις αγορές του κόσμου. Η κυριαρχία της επί την Οθωμανική Αυτοκρατορία αφορούσε σημεία κλειδιά για την ορθή λειτουργία του εμπορίου. Ήθελε λοιπόν την προστασία και τον έλεγχο των Βαλκανίων ενάντια σε οποιαδήποτε παρέμβαση Μεγάλων Δυνάμεων, όπως η Ρωσία και η Γαλλία, η οποίες θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τα εμπορικά της συμφέροντα. Ιδιαίτερα η Ρωσία εμφάνιζε έντονη επεκτατική διάθεση στα Βαλκάνια. Η επιρροή της συνεχώς αυξανόταν ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Την περίοδο αυτή η Ρωσία προσέγγιζε τις χριστιανικές κοινότητες υποσχόμενη ανεξαρτησία από την Μουσουλμανική Οθωμανική Αυτοκρατορία, μάλιστα υποστήριζε ανοιχτά τον αγώνα τους για ανεξαρτησία.

Η Βρετανία επεδίωκε την διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ώστε να επικρατήσει μια ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη. Η συμμαχία των δύο δυνάμεων ήρθε σαν απάντηση απέναντι στην επεκτατική Τσαρική Ρωσία, η οποία προσπαθούσε επίμονα την κάθοδο προς τα θερμά νερά της Μεσογείου. Αυτό που είχε ανάγκη η Βρετανία ήταν μια Οθωμανική Αυτοκρατορία που έχει τη δυνατότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό της. Ο Ισραηλινός ιστορικός συνόψισε με πολύ ορθό τρόπο την Βρετανική οπτική αναφέροντας «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε να παραμείνει απαραβίαστη κι όμως η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ανίκανη να προστατέψει τον εαυτό της. Αυτό που έπρεπε να κάνει η Οθωμανική κυβέρνηση ήταν να υιοθετήσει τις ίδιες τεχνικές που έδωσαν υπεροχή ισχύος στην Ευρώπη. Εάν ήταν να διατηρηθούν η ανεξαρτησία και η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έπρεπε αμέσως να ξεκινήσει μεταρρυθμίσεις ευθυγραμμισμένες με τα Ευρωπαϊκά πρότυπα».

Για τους Βρετανούς πολιτικούς στην εποχή των μεγάλων μεταρρυθμίσεων η λύση ήταν ξεκάθαρη: τα μέσα για την ενίσχυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρίσκονταν στην εσωτερική μεταρρύθμιση των πεπαλαιωμένων θεσμών της. Εάν οι Οθωμανοί κατάφεραν να αναδιοργανώσουν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις και να εφαρμόσουν σύγχρονες ευρωπαϊκές μεθόδους στη γραφειοκρατία και στα οικονομικά τους, όπως είπε ο Palmerston⁴¹, «σε πολύ λίγα χρόνια θα βρεθούν σε μια κατάσταση προοδευτικής βελτίωσης και θα τελειώσουν όλες οι ανοησίες περί αποσύνθεσης και πτώσης της Τουρκίας». Αυτή η πολιτική τέθηκε άμεσα σε εφαρμογή. Ο Οθωμανός αξιωματικός Reshid Pasha επισκεύθηκε την Αγγλία για αρκετούς μήνες το 1839. Πραγματοποίησε πληθώρα συνεδριάσεων με τον Palmerston οι οποίες κατέληξαν στην ανάπτυξη ενός σχεδίου μεταρρυθμίσεων σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που υπέδειξε η βρετανική εξωτερική πολιτική. Μόλις ο σουλτάνος υιοθέτησε αυτό το σχέδιο γίνεται επίσημη εκκίνηση της μακράς περιόδου των μεταρρυθμίσεων των οθωμανικών θεσμών, γνωστή ως Tanzimat.

Η ισχυρή ωστόσο υποστήριξη των Βρετανών παρουσίαζε μικρή επίδραση στην πορεία των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων. Μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου, ο Λόρδος Stratford de Redcliffe⁴² παρατήρησε πως οι Ευρωπαίοι είχαν αρχίσει να δυσανασχετούν με τις συνεχόμενες αποτυχίες των Οθωμανών στην εφαρμογή των μέτρων του Tanzimat. Ο Λόρδος, σε μια προσωπική συζήτηση με τον σουλτάνο, ανέφερε πως «ένα αίσθημα απογοήτευσης, σχεδόν απελπισίας εξαπλωνόταν στην Ευρώπη και οι αποδείξεις αυτού του αισθήματος δεν βρίσκονται μόνο στις ιδιωτικές συζητήσεις ανδρών υψηλού κύρους αλλά και στον Ευρωπαϊκό Τύπο». Σύμφωνα με τον Stratford, η κυβέρνηση του σουλτάνου είχε την τάση να ξοδεύει τα Βρετανικά δάνεια, τα οποία προορίζονταν για την ολοκλήρωση των μέτρων του Tanzimat, στην αναβάθμιση των ανέσεων του παλατιού.

⁴¹ 3rd Viscount Palmerston, ήταν βρετανός πολιτικός και υπηρέτησε δύο φορές πρωθυπουργός στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Κυριάρχησε στη βρετανική εξωτερική πολιτική κατά την περίοδο 1830-1865, όταν η Βρετανία βρισκόταν στην ακμή της αυτοκρατορικής εξουσίας της.

⁴² Βρετανός διπλωμάτης και πολιτικός, έγινε γνωστός για την μακροχρόνια θητεία του ως Βρετανός Πρέσβης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Παρά τις δηλώσεις του Stratford, υπήρχαν πραγματικές εσωτερικές δυσκολίες αφομοίωσης των μέτρων που όριζαν την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τη δύση, οι οποίες έγιναν γνωστές στο προηγούμενο κεφάλαιο. Η σαθρότητα της Οθωμανικής διοίκησης, ο βαθύς εκφυλισμός της και η αδυναμία ύπαρξής της σε έναν κρατικοκεντρικό κόσμο οδήγησε την βρετανική κυβέρνηση στην αμφισβήτηση της βιωσιμότητας της Αυτοκρατορίας και δημιούργησε το αποκαλούμενο Ανατολικό Ζήτημα.

Ανατολικό Ζήτημα

Το ανατολικό ζήτημα είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τις διπλωματικές και πολιτικές δυσκολίες που θεωρούνταν ότι θα αναδυθούν με την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο όρος δεν αφορά μια συγκεκριμένη σύγκρουση αλλά καλύπτει μια σειρά διπλωματικών, πολιτικών και στρατιωτικών ζητημάτων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του 18^{ου}, 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα αναφορικά με το μέλλον των ευρωπαϊκών εδαφών και ενδιαφερόντων εντός της Οθωμανικής επικράτειας. Η σταδιακή κάμψη της ισχύος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω εσωτερικών ζητημάτων αλλά και εξωτερικών πιέσεων, έθετε σε κίνδυνο τα γεωπολιτικά και γεωστρατηγικά συμφέροντα των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην περιοχή. Η αμφισβήτηση της Οθωμανικής ισχύος έθεσε τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις αντιμέτωπες με το δίλλημα της κληρονομιάς του «Μεγάλου Ασθενούς»⁴³.

Η έναρξη του Ανατολικού Ζητήματος χρονολογείται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν ξεκινούν οι σφοδροί Ρωσοοθωμανικοί πόλεμοι. Από τη μία μεριά η Ρωσία επεδίωκε την διάλυση των Οθωμανικών εδαφών ώστε να καταλάβει τα Στενά των Δαρδανελίων και να αποκτήσει έλεγχο και πρόσβαση στη Μεσόγειο Θάλασσα. Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις από την άλλη, σε μια προσπάθεια να διαφυλάξουν τα συμφέροντά τους από την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εισέρχονται σε μια περίοδο ανταγωνισμών για την διεκδίκηση των Οθωμανικών εδαφών.

⁴³ «The sick man of Europe» ένας όρος που εισάγεται από τον Τσάρο Νικόλαο Α, 1853, για να περιγράψει την κατάσταση που είχε περιέλθει η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Το Ανατολικό Ζήτημα εξελίχθηκε γύρω από τέσσερα αλληλεξαρτώμενα θέματα: πρώτον, την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η οποία προκάλεσε συνεχείς στρατιωτικές ήττες και κατάρρευση των διοικητικών και χρηματοπιστωτικών της ιδρυμάτων. Δεύτερον, την αποτυχία του εκσυγχρονισμού της κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων και την αποτυχία επαναφοράς του «Μεγάλου Ασθενή» στην διεθνή σκηνή. Τρίτον, την άνοδο του εθνικισμού μεταξύ των Οθωμανών, η οποία δημιούργησε αποσχιστικές τάσεις. Τέταρτον, τον ανταγωνισμό μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Γερμανία) για εμπορική, διπλωματική, πολιτική και στρατηγική επιρροή στην περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι πιέσεις προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία ξεκινούν από τον 18ο αιώνα από ισχυρές δυνάμεις που διεκδικούν τα εδάφη της, την Τσαρική Ρωσία και την Αυστρία στην περιοχή των Βαλκανίων και την Ναπολέοντεια Γαλλία στην Αίγυπτο. Οι διαμάχες μεταξύ των κρατών της Ευρώπης για την επικράτηση του ισχυρότερου στην περιοχή, επηρεάζουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η συνεχώς διογκούμενη ένταση και δυναμική της Ευρώπης σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της Τσαρικής Ρωσίας δημιουργεί έντονη χωρική ανασφάλεια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι γεγονός πως η Ευρωπαϊκή υπεροχή τόσο σε οπικά συστήματα όσο και σε στρατηγικές μεθόδους εντυπωσιάζουν το Σουλτάνο, ο οποίος προσπαθεί να αποκτήσει πρόσβαση σε αυτά αγοράζοντας όπλα από τους Βρετανούς και μισθώνοντας Γερμανούς στρατιωτικούς συμβούλους. Σε αυτή την προσπάθεια εκμοντερνισμού του στρατού της, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δανείζεται συνεχώς από τα Ευρωπαϊκά κράτη και υποχρεώνεται σε μια κατάσταση εξάρτησης.

Οι συνέπειες του Ανατολικού Ζητήματος συνέχισαν να αναπτύσσονται καθ' όλη τη διάρκεια ύπαρξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Μετά τον Ρωσοοθωμανικό πόλεμο του 1768-74 η Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε συνεχείς ήττες και εδαφικές υποχωρήσεις. Η Ρωσική επέκταση πάνω στην Οθωμανική επικράτεια ήταν μια προσπάθεια κατάληψης εδαφών ώστε να υπάρξει έλεγχος της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου. Το αποτέλεσμα της ήττας των Οθωμανών στον πόλεμο του 1768-1774 ήταν η ενδυνάμωση των Ρώσων και η αναγωγή τους σε μια απειλητική δύναμη για

την Ευρώπη. Συνέπεια αυτής της επεκτατικής πολιτικής ήταν η επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Βρετανίας προκειμένου να προφυλαχθούν τα οικονομικά και γεωπολιτικά τους συμφέροντα. Όπως αναφέρει ο J. Holland «Ο Κριμαϊκός πόλεμος ήταν μέχρι τώρα, όσο αφορά τον βρετανικό λαό, μια μεγάλη προσπάθεια για να επανέλθει η Οθωμανική Αυτοκρατορία στα πόδια της». Η ρωσική επέκταση προς τα Οθωμανικά εδάφη κατά τη δεκαετία του 1800 ήταν το κυρίαρχο κίνητρο πίσω από τη Οθωμανο-βρετανική συμμαχία. Όπως αργότερα, το 1850, η διπλωματική σχέση μεταξύ των δύο δυνάμεων ήταν κάτω από τον κοινό στόχο ανασύστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τον περιορισμό της Ρωσικής επέκτασης.

Το Μεγάλο Παιχνίδι⁴⁴

Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες δυνάμεις, η Βρετανία ανησυχούσε περισσότερο για τον περιορισμό του ρωσικού ιμπεριαλισμού στην περιοχή των Βαλκανίων και της Περσίας. Ως εκ τούτου έστρεψε τις προσπάθειές της προς την αποδυνάμωση της Ρωσίας σε κάθε επίπεδο και με κάθε τρόπο. Αυτή η πολιτική ιδεολογία της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι στη Ρωσία ορίζει το «Μεγάλο Παιχνίδι».

Το Μεγάλο Παιχνίδι είναι ένας όρος που εισήχθη από τον Rudyard Kipling στο μυθιστόρημά του Kim(1901) και αφορά την αντιπαλότητα μεταξύ Βρετανίας και Ρωσίας στην Κεντρική Ασία και την Ανατολική Ευρώπη. Ξεκίνησε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με τη Βρετανία να επιδιώκει την επιρροή και τον έλεγχο μεγάλου μέρους της Κεντρικής Ασίας και των Βαλκανίων δημιουργώντας μια ζώνη ελέγχου η οποία θα προστάτευε τα συμφέροντά της στη Βρετανική Ινδία. Κύριος αντίπαλος της Βρετανίας ήταν η Τσαρική Ρωσία, η οποία προσπαθούσε να επεκτείνει την περιοχή της και να μεγαλώσει τη σφαίρα επιρροής της με σκοπό να δημιουργήσει μια από τις μεγαλύτερες χερσαίες αυτοκρατορίες. Οι Ρώσοι προσπαθούσαν να σπάσουν το δίκτυο της Βρετανίας μεταξύ Αιγύπτου και Ινδίας, ενώ ταυτόχρονα επιχειρούσαν την κάθοδο στα θερμά νερά της Μεσογείου και τον έλεγχο των Στενών. Ο Βρετανός Λόρδος Ellenborough ξεκίνησε το

⁴⁴ The Great Game

Μεγάλο Παιχνίδι⁴⁵ το 1830 με ένα διάταγμα που επισημοποιούσε την ίδρυση μιας εμπορικής διαδρομής από την Ινδία στη Μπουχάρα χρησιμοποιώντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως ζώνη ανάσχεσης απέναντι στη Ρωσία. Σκοπός αυτής της ζώνης ήταν η αποτροπή της Ρωσίας στον έλεγχο οποιονδήποτε λιμανιών στον Περσικό κόλπο.

Το Μεγάλο Παιχνίδι τελείωσε επίσημα με την Αγγλο-Ρωσική Σύμβαση του 1907, η οποία διαίρεσε την Περσία σε τρεις ζώνες ελέγχου. Η βόρεια ζώνη ελεγχόταν από τη Ρωσία, η Νότια από τη Βρετανία και η ενδιάμεση κεντρική ζώνη παρέμενε ανεξάρτητη. Η Σύμβαση όρισε τα σύνορα μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών τα οποία επεκτείνονται από το ανατολικό σημείο της Περσίας ως το Αφγανιστάν, δηλώνοντας το Αφγανιστάν ως επίσημο προτεκτοράτο της Βρετανίας. Ο όρος Μεγάλο Παιχνίδι, ωστόσο, συνεχίζει να χρησιμοποιείται στη γεωπολιτική επιστήμη και αναφέρεται στον περιορισμό της καθόδου της Ρωσικής Ομοσπονδίας στα θερμά νερά της Μεσογείου. Αποτελεί, δηλαδή, μια δυτική πολιτική αποτροπής της αιώνιας ρωσικής επιθυμίας για τη δημιουργία πυλών στους εμπορικούς δρόμους της Μεσογείου.

Το τέλος της Βρετανό-Οθωμανικής συμμαχίας

Μέχρι το 1914 η Βρετανία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν μια παραδοσιακά φιλική σχέση. Μια σχέση στο πλαίσιο ενός κράτους προστάτη, της Βρετανίας, και μιας δύναμης προστατευόμενης, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (patron client relations). Η στρατηγική που φαίνεται να ακολουθεί η Οθωμανική κυβέρνηση ώστε να ανταπεξέλθει στις πιέσεις που δέχεται ο εδαφικός χώρος της αυτοκρατορίας, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, είναι μια στρατηγική επιβίωσης που χαρακτηρίζεται ως Εξωτερική Εξισορρόπηση. Η Οθωμανική εξωτερική πολιτική, λοιπόν, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα φαίνεται να έρχεται σε απόλυτη ευθυγράμμιση με την ισχυρή Βρετανία. Αυτό σημαίνει την εσωτερική μεταρρύθμιση, την οικονομική υποστήριξη, τον υλικότεχνικό πολεμικό εξοπλισμό και την συμμαχική αντιμετώπιση των εχθρών της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, σημαίνει, ταυτόχρονα την πληθώρα παραχωρήσεων από το μέρος των

⁴⁵ Παράρτημα Χάρτης 3

Οθωμανών, όπως είναι η παραχώρηση του ελεύθερου εμπορίου στους Βρετανούς, ο έλεγχος των οικονομικών του κράτους από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, η εξάρτηση κτλ.

Στα χρόνια που προηγήθηκαν του Α Παγκοσμίου Πολέμου η Βρετανική Κυβέρνηση σκόπευε να εξασφαλίσει την ουδετερότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μια επικείμενη σύγκρουση μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Ωστόσο αυτή η πολιτική απέτυχε εξαιτίας της φύσης των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μια αξιολόγηση της εξωτερικής πολιτικής της Βρετανίας κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα πρέπει να ξεκινήσει με την πολιτική της Εγγύς Ανατολής⁴⁶ που εισήγαγε ο Λόρδος Palmerston, ο οποίος επένδυσε στην ενίσχυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ώστε να αποτελέσει εμπόδιο στη Ρωσική εξάπλωση. Στα τέλη όμως του 19^{ου} αιώνα η πολιτική αυτή άρχισε να μεταβάλλεται. Οι Βρετανοί αμφισβήτησαν ανοιχτά τον τρόπο μεταχείρισης των χριστιανικών μειονοτήτων εντός της Αυτοκρατορίας από την Οθωμανική κυβέρνηση. Η αρνητική κριτική και η πυροδότηση μιας τάσης θρησκευτικού διαχωρισμού χριστιανικών - μουσουλμανικών κοινοτήτων άρχισε να αλλάζει την Άγγλο-Οθωμανική σχέση.

Η μεταβαλλόμενη ισχύς των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ευρώπη επίσης επηρέασε την Άγγλο-Οθωμανική σχέση. Η αυξανόμενη δύναμη της Γερμανίας στις αρχές της δεκαετίας του 1900 προκάλεσε τη μετατόπιση της στρατηγικής εστίας της Βρετανίας από την Εγγύς Ανατολή στη Βόρειο Θάλασσα. Ταυτόχρονα οδήγησε την Βρετανία στην αναζήτηση ηπιότερων μέσων για την επίλυση των ζητημάτων με την Γαλλία και τη Ρωσία στην Εγγύς Ανατολή. Η νέα φιλία της Αγγλίας με τον παραδοσιακό εχθρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τη Ρωσία, είχε σκοπό την λήξη του Μεγάλου Παιχνιδιού και της διευθέτησης των διαφορών μεταξύ Βρετανίας - Ρωσίας ώστε να καταφέρει η πρώτη να δώσει την απαραίτητη προσοχή στην αναδυόμενη Γερμανία. Η κίνηση αυτή ωστόσο κατέστησε την ύπαρξη της παρηκμασμένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας λιγότερο

⁴⁶ Εγγύς Ανατολή, όπως αποκαλούσαν οι πρώτοι μοντέρνοι δυτικοί γεωγράφοι, που έτειναν να διαχωρίζουν αυτό που όριζαν ως Ανατολή σε τρεις διευρυμένες περιοχές (editors of Encyclopedia Britannica, 1998), ονομάστηκε η περιοχή κοντά στην Ευρώπη, η οποία εκτείνεται από τη Μεσόγειο Θάλασσα ως τον Περσικό Κόλπο

σημαντική ως ρυθμιστικό-ενδιάμεσο κράτος, κάνοντας του Οθωμανούς να αισθάνονται απειλή απέναντι στις προθέσεις της Βρετανίας.

Η Βρετανική κυβέρνηση ακολούθησε ποικίλους αντιφατικούς στόχους σε σχέση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Προσπάθησε να ενισχύσει την Οθωμανική κυβέρνηση ώστε να βελτιωθεί ο έλεγχος των οθωμανικών περιοχών ενώ ταυτόχρονα ενίσχυε την ασφάλεια της Βρετανικής Ινδίας με βαθμιαία επέμβαση στην Οθωμανική επικράτεια στις περιοχές της Μεσοποταμίας, του Περσικού Κόλπου και της Αραβικής Χερσονήσου. Υποστήριξε ανοιχτά την ανάγκη επιβίωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συμμετείχε στην ασφάλεια της επικράτειάς της, ωστόσο συνέδραμε στην απελευθέρωση του Ελληνικού Κράτους ενώ αργότερα προχώρησε και στην κατάληψη Οθωμανικών εδαφών, της Κύπρου (1878) και στην «αποφασιστική στιγμή της γεωπολιτικής ιστορίας του Βρετανικού ιμπεριαλισμού», την κατοχή της Αιγύπτου το 1882 (Piyush Kumar 2014). Ομοίως οι Βρετανοί ηγέτες δεσμεύτηκαν να βοηθήσουν τους Οθωμανούς να μεταρρυθμίσουν τα θεσμικά τους όργανα αλλά επέμεναν στο συνεχή έλεγχο της Οθωμανικής οικονομίας από τους Ευρωπαίους. Η Βρετανική εξωτερική πολιτική διακήρυττε τη σημασία της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όμως οι βρετανικές δυνάμεις δεν κατέβαλαν προσπάθειες για να αποτρέψουν την δημιουργία του Βαλκανικού Συνασπισμού και την ανεξαρτησία των ευρωπαϊκών επαρχιών της Αυτοκρατορίας κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους⁴⁷. Υπό το πρίσμα αυτών των αντιφάσεων οι Οθωμανοί άρχισαν να αντιμετωπίζουν τη Βρετανία σαν απειλή και όχι σαν φίλα προσκείμενη δύναμη.

Η εσωτερική μεταστροφή της Οθωμανικής ιδεολογίας από την περίοδο σουλτανίας του Abdülhamid II και εντονότερα από την ανάληψη της εξουσίας από το κόμμα των Νεοτούρκων είναι επίσης ένα στοιχείο διάσπασης της Βρετανό-Οθωμανικής συμμαχίας. Οι βρετανικοί φορείς λήψης αποφάσεων και εφαρμογής της εξωτερικής πολιτικής δεν αντιλήφθηκαν την αντιφατικότητα των πολιτικών που εφαρμόζαν, ούτε τη σοβαρή επικείμενη ρήξη των Βρετανο-Οθωμανικών σχέσεων. Μετά την επανάσταση των Νεότουρκων η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε σαφή λαϊκή δυσαρέσκεια προς τη Δύση

⁴⁷ περισσότερες πληροφορίες σελίδα 18-19

και έντονη ανάπτυξη φιλογερμανικών τάσεων, εξαιτίας των αντιλήψεων των Νεοτούρκων. Οι Βρετανοί διπλωματικοί αντιπρόσωποι στην Κωνσταντινούπολη έδιναν μια διαστρεβλωμένη άποψη για τις Οθωμανικές υποθέσεις. Ως αποτέλεσμα η ηγεσία του Λονδίνου έσφαλε σημαντικά για τις προθέσεις των νέων ηγετών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το παραπάνω γεγονός οφείλεται στο ήδη προδιαγεγραμμένο μέλλον της Αυτοκρατορίας και την ασφάλεια από μέρους των Βρετανών λόγω των εξαρτήσεων που είχαν δημιουργήσει στους Οθωμανούς. Η επανάσταση των Νεότουρκων και οι συνεχιζόμενες οθωμανικές ήττες στους Ρωσο-Οθωμανικούς πολέμους όσο και στους Βαλκανικούς πολέμους ήρθαν να επιβεβαιώσουν την μακρόχρονη παραδοχή της Μεγάλης Βρετανίας για την αδυναμία και την αστάθεια του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού⁴⁸. Επειδή λοιπόν οι Βρετανοί ηγέτες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν αναπόφευκτα δεσμευμένη με μια άμεσα μελλοντική διαίρεση των εδαφών της μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, απέρριψαν τις Οθωμανικές προσφορές συμμαχίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η απόρριψη των Νεότουρκων από τις μεγάλες δυνάμεις είχε ως αποτέλεσμα την ένωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μέσω εξαιρετικά μυστικών διπλωματικών διαπραγματεύσεων, με τη Γερμανία. Η δύναμη των δεσμών που είχαν δημιουργηθεί κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Γερμανίας έγιναν σε διεθνές επίπεδο γνωστές στο τέλος του 1913. Τότε που ο Τούρκος Υπουργός Πολέμου Enver Bey εξασφάλισε την συμμετοχή του Γερμανού στρατηγού Liman von Sanders στο Τουρκικό Γενικό Επιτελείο ως ανώτερο μέλος.

Βρετανικές επιδιώξεις στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

Ο Herbert Asquith⁴⁹ πίστευε ότι οι Οθωμανοί δεν πρέπει να συμμετέχουν στις εντάσεις της Ευρώπης, επίσης τόνιζε την ανάγκη μετατροπής της Κωνσταντινούπολης σε έναν ουδέτερο και ανεξάρτητο χώρο ή σε ένα ελεύθερο λιμάνι. Ο Βρετανός Πρωθυπουργός του Υπουργείου Πολέμου David Lloyd George, το 1916, όταν ο πόλεμος

⁴⁸ Ανατολικό Ζήτημα

⁴⁹ Βρετανός Πρωθυπουργός στις αρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου

στόχευσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δήλωσε « Ενώ δεν αμφισβητούμε τη διάτρηση της Τουρκικής Αυτοκρατορίας στο χώρο της τουρκικής φυλής με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη⁵⁰, το πέρασμα μεταξύ της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας διεθνοποιείται και εξουδετερώνεται, η Αραβία, η Αρμενία, η Μεσοποταμία, η Συρία και η Παλαιστίνη δικαιούνται την αναγνώριση των ξεχωριστών εθνικών συνθηκών τους. Η ακριβής μορφή της αναγνώρισης σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση δε θα πρέπει να συζητηθεί εδώ πέρα, πάντως είναι βέβαιο πως θα ήταν αδύνατο να αποκατασταθεί η πρώην κυριαρχική κατάσταση στα εδάφη τα οποία έχω αναφέρει».

Ο Paul Kennedy γράφοντας για τη Βρετανική εξωτερική πολιτική ανέφερε πως «η Βρετανία θα αγωνιστεί για την ασφάλεια της Ινδίας, την προστασία της κυριαρχίας της στο εξωτερικό και την εξισορρόπηση ισχύος στην Ευρώπη». Σε παραλληλισμό με αυτές τις δηλώσεις έρχεται ένα επίσημο έγγραφο το οποίο συγκεντρώνει τις επιδιώξεις της Βρετανίας στον Οθωμανικό χώρο κατά την διάρκεια του πολέμου. Αναφέρει ρητά πως πρώτον, η επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πρέπει να περιοριστεί στη Μικρά Ασία με πρωτεύουσά της την Κωνσταντινούπολη και το πέρασμα μεταξύ Μεσογείου και Μαύρης Θάλασσας πρέπει να εξουδετερωθεί και να τεθεί υπό διεθνή έλεγχο. Δεύτερον, η Αραβία πρέπει να έχει πλήρη ανεξαρτησία, η Αρμενία, η Μεσοποταμία, η Συρία και η Παλαιστίνη πρέπει να καταστούν αυτόνομες οντότητες υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων. Τρίτον, το υπέρογκο δημόσιο χρέος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πρέπει να προσαρμοστεί αναλόγως.

Η Βρετανία έδειχνε ιδιαίτερη προσοχή στην Ανατολία, η οποία αποτελεί ένα στρατηγικό πέρασμα ανάμεσα στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Η γεωγραφία της περιοχής προσθέτει επιπλέον γεωπολιτική σημασία. Τα στενά των Δαρδανελίων σχηματίζουν ένα σημείο ελέγχου «chokepoint» (Mahan, The influence of sea power upon history) από τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Μεσόγειο και το αντίθετο. Οι έξοδοι που διαθέτει στον Περσικό Κόλπο και στην Ερυθρά Θάλασσα αποτελούν τις πύλες για τους διεθνείς δρόμους εμπορίου στον Ινδικό Ωκεανό. Οι οροσειρές απροσπέλαστων, συνεχόμενων ορεινών όγκων μαζί με τις ερήμους που εκτείνονται από τον Καύκασο

⁵⁰ εννοείται ο σημερινός χώρος της Τουρκίας

μέχρι τα Ιμαλάια δημιουργούν μια φυσική ζώνη άμυνας απέναντι σε οποιαδήποτε χερσαία εισβολή από το βορρά. Η πολιτική και ψυχολογική σημασία της Μέσης Ανατολής επίσης συμβάλει στη γεωστρατηγική σημασία της (Hanson W. Baldwin, *Strategy of the Middle East*, 1957). Είναι ένας χώρος συμβολικός και συναισθηματικός, στον οποίο βρίσκονται τα ιερά εδάφη τριών εκ των μεγαλύτερων θρησκειών του κόσμου (Χριστιανισμός, Ιουδαϊσμός, Ισλάμ). Αυτή η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σήμαινε πως μετά τη λήξη του πολέμου, αν παρέμενε η εδαφική της κυριαρχία ίδια, μπορούσε να αποτελέσει μια δυνητικά ανερχόμενη δύναμη, η οποία θα έλεγχε τη Μεσόγειο, τη Μαύρη Θάλασσα και την Ερυθρά Θάλασσα. Με τη συμμετοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Γερμανών, ο Οθωμανικός έλεγχος αυτών των στρατηγικών περιοχών θεωρήθηκε απειλή για την Βρετανική θαλάσσια υπεροχή. Επίσης απειλή για την κυριαρχία και τον έλεγχο της Βρετανίας σε Ινδία και Αίγυπτο, θεωρήθηκε, οποιαδήποτε πολιτική των μουσουλμάνων Οθωμανών προς τους μουσουλμάνους του Καυκάσου, του Ιράν, του Αφγανιστάν και της Κεντρικής Ασίας. Οι Βρετανοί εναντιώθηκαν πλήρως σε κάθε πιθανή πολιτική επιρροή της Τουρκίας στον Ισλαμικό πληθυσμό του κόσμου φοβούμενοι μια πιθανή επανένωση υπό τη θρησκευτική ενοποιητική ισχύ της θρησκείας. Οι βρετανοί πολιτικοί επεσήμαναν με σαφή τρόπο πως το νεοσύστατο τουρκικό κράτος θα έπρεπε να καθορίσει την εξωτερική αλλά και εσωτερική του πολιτική σύμφωνα με τα συμφέροντα της Βρετανίας.

Όπως αναφέρθηκε, ένας από τους σημαντικότερους στόχους της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής από τον 19ο αιώνα στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν η ασφάλεια των Στενών. Η σημαντικότητα των Στενών είναι ιδιαίτερα αυξημένη γιατί ως «σημείο πνιγμού» επιτρέπουν ή σταματούν την εμπορική διαδικασία. Το ελεύθερο εμπόριο αποτελούσε θεμελιώδη παράγοντα για τη βιωσιμότητα της Βρετανικής οικονομίας, άρα επιδίωκε την συνεχή ολοκλήρωση των προϋποθέσεων ώστε να επιτυγχάνεται η ομαλή λειτουργία του. Όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία έκλεισε τα Στενά απώλεσε τα τελευταία ψήγματα υποστήριξης της Βρετανικής εξωτερικής πολιτικής για τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας του Οθωμανικού κράτους. Η Βρετανική κυβέρνηση θεωρούσε ότι το πέρασμα των Στενών προς τη Μαύρη Θάλασσα έπρεπε να

είναι ελεύθερο, με βάση την ισότητα διέλευσης όλων των πλοίων, όλων των εθνών, σε ειρήνη ή πόλεμο. Για να καταστεί αυτό δυνατό έπρεπε να υπάρξει αναίρεση της τουρκικής κυριαρχίας από τις ακτές του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων καθώς και τμήματος των ακτών της θάλασσας του Μαρμαρά. Διάλυση κάθε τουρκικής οχύρωσης στην περιοχή και εισαγωγή κάποιας εξωτερικής διεθνούς εξουσίας ώστε να διασφαλίζεται η διατήρηση των επιθυμητών συνθηκών στα Στενά.

Εφαρμογή σχεδίων

Οι Βρετανοί υπεύθυνοι για την χάραξη εξωτερικής πολιτικής θέλησαν πρώτα από όλα να διαιρέσουν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτά τα εδάφη έπρεπε να χωριστούν πλήρως από την Αυτοκρατορία και να τους εξασφαλιστεί μια απολύτως βέβαιη ευκαιρία αυτονομίας, με την επιφύλαξη συμμετοχής τους στα οθωμανικά χρέη. Χρησιμοποιώντας σύγχρονα μέσα επιβολής ήπιας ισχύος, η Μεγάλη Βρετανία εφάρμοσε το παραπάνω σχέδιο ισχυριζόμενη πως η πλειονότητα των κατοίκων των περιφερειών της Αυτοκρατορίας, πέραν της προαναφερθείσας ορισμένης περιοχής της τουρκικής φυλής, δεν αποτελούνταν από τουρκικά στοιχεία. Επιπλέον υποστήριξαν τη διενέργεια θηριωδιών από μεριάς της κυβέρνησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς αυτούς τους ανθρώπους ώστε να νομιμοποιήσουν το σχέδιο διαίρεσης. Σύμφωνα με τον Βρετανικό σχεδιασμό η τουρκική εδαφική μερίδα της παρούσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην οποία οι Τούρκοι βρίσκονταν σε πληθυσμιακή πλειοψηφία, έπρεπε να διασφαλίσει την εθνική της κυριαρχία χωρίς ωστόσο να πλήξει τις εθνότητες εντός της τουρκικής κυριαρχίας.

Οι υπεύθυνοι για την εξωτερική πολιτική της Βρετανίας χρησιμοποίησαν σύγχρονα στρατηγικά εργαλεία για τον αποφασισμένο από μεριάς τους πλήρη διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ένα τέτοιο εργαλείο είναι η ανάπτυξη συνθηκών κατατριβής τρίτων. Αυτό το εργαλείο αναφέρεται στην παράλληλη ως προς τα συμφέροντα της Βρετανίας εναντίωση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από εθνικές ομάδες εντός της. Αναζωπυρώνοντας ελπίδες για ανεξαρτησία και τη μετέπειτα δημιουργία κράτους η Μεγάλη Βρετανία προσέγγιζε εθνικές ομάδες ανθρώπων εντός

της Οθωμανικής επικράτειας με σκοπό την εξέγερση τους. Τέτοιες ομάδες ανθρώπων ήταν οι Εβραίοι, ακόλουθοι του Huseyin Ibn Suud, και άνθρωποι που ζούσαν στην Μεσοποταμία. Οι Αραβικοί πληθυσμοί επίσης θεωρήθηκαν από τη Βρετανία ως λαός υποδουλωμένος υπό οθωμανική κυριαρχία. Οι Άραβες έπρεπε να απελευθερωθούν πλήρως από την Τουρκική κυριαρχία και από κάθε πολιτική σχέση με την Οθωμανική Κυβέρνηση. Εδώ η βρετανική εξωτερική πολιτική προσπάθησε την αποτροπή οποιασδήποτε θρησκευτικής ζεύξης μεταξύ των δύο μουσουλμανικών λαών.

Χαρακτηριστικό έγγραφο αυτής της προσπάθειας ανάπτυξης σχέσεων με εθνικές ομάδες εντός της Οθωμανικής επικράτειας είναι η αλληλογραφία MacMahon - Hussein. Η αλληλογραφία MacMahon - Hussein (1915-16) ήταν μια σειρά από επιστολές που ανταλλάχθηκαν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με τις οποίες η Βρετανική κυβέρνηση συμφωνούσε στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας των Αράβων μετά τον πόλεμο, με αντάλλαγμα την θρησκευτική μουσουλμανική έδρα της Μέκκας⁵¹. «Οι περιοχές Mersina και Alexandretta καθώς και τμήματα της Συρίας που βρίσκονται δυτικά των περιοχών της Δαμασκού, του Homs, Hama και του Aleppo, δεν μπορούν να θεωρηθούν καθαρά αραβικές και για αυτό πρέπει να εξαιρεθούν από τα προτεινόμενα όρια», αναφέρει ένα γράμμα του McMahon. Συνεχίζοντας την ίδια επιστολή του αντισυνταγματάρχη και ύπατου αρμοστή της Αιγύπτου Henry McMahon, επικυρώνονται οι εγγυήσεις της Μεγάλης Βρετανίας προς μια ανεξάρτητη Αραβία με πρόσβαση της πρώτης στα εδάφη της δεύτερης. «Με την παραπάνω τροποποίηση και με την επιφύλαξη των υφιστάμενων συνθηκών που συνάπτονται με τους Άραβες αρχηγούς, αποδεχόμαστε αυτά τα όρια και τα όρια όσον αφορά τα εδάφη εκείνα στα οποία η Μεγάλη Βρετανία είναι ελεύθερη να ενεργήσει χωρίς να βλάψει τα συμφέροντα της συμμάχου της Γαλλίας». Καταλήγοντας η επιστολή αναφέρει «...η Μεγάλη Βρετανία είναι διατεθειμένη να αναγνωρίσει και να υποστηρίξει την ανεξαρτησία των Αράβων εντός των εδαφών στα όρια και τα σύνορα που προτείνει ο άρχοντας της Μέκκας». Μέσω αυτής της αλληλογραφίας ορίστηκε η έναρξη της Αραβικής Επανάστασης ενάντια στην Οθωμανική

⁵¹ ένας λόγος απόκτησης αυτής της σημαντικής για τους μουσουλμάνους περιοχής από τη Βρετανία είναι ότι η δεύτερη είχε πολλές αποικίες με μουσουλμάνους, μέσω αυτής της κίνησης προέβλεπε τον έλεγχό τους

Αυτοκρατορία. Η εξέγερση του άρχοντα της Μέκκα, του Άραβα Hussein bin Ali κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν ένα βαρύ χτύπημα στο θεσμό του χαλιφάτου και η εκτόνωση μιας εμφανούς ενδο-μουσουλμανικής αντιπαλότητας. Η Βρετανία ήθελε να δημιουργήσει ένα νέο χαλιφάτο στην Αίγυπτο και σε άλλες αραβικές επαρχίες. Ο Άραβας άρχοντας Hussein bin Ali χρησιμοποιήθηκε για την ολοκλήρωση του Βρετανικού σχεδίου δημιουργίας ενός νέου χαλιφάτου το οποίο δεν θα έπληττε τα δικά του συμφέροντα.

Ένα ακόμη έγγραφο που μαρτυρά την προσπάθεια της Βρετανικής κυβέρνησης να πυροδοτήσει αλυσίδα ενδογενέσεων εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι η Διακήρυξη Balfour. «Η κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας βλέπει ευχάριστα την ίδρυση της εθνικής κατοικίας του εβραϊκού λαού στην Παλαιστίνη και θα καταβάλει κάθε προσπάθεια για να διευκολύνει την επίτευξη αυτού του στόχου, ενώ είναι σαφές ότι δεν πρέπει να γίνει κάτι που μπορεί να βλάψει τα αστικά και θρησκευτικά δικαιώματα των υφιστάμενων μη Εβραϊκών κοινοτήτων στην Παλαιστίνη ή των δικαιωμάτων και της πολιτικής κατάστασης που απολαμβάνουν οι Εβραίοι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα». Η δήλωση περιέχεται σε επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών της Βρετανίας Arthour Balfour προς τον Λόρδο Rothschild, ηγέτη της βρετανικής εβραϊκής κοινότητας. Το μέλλον της Παλαιστίνης είχε ήδη αρχίσει να συζητάται από την έναρξη του πολέμου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το 1914. Η Βρετανία υποστήριξε ανοιχτά το Σιωνιστικό⁵² κίνημα και τις φιλοδοξίες του, αναγνωρίζοντας και επισημοποιώντας τις κινήσεις του με διεθνείς συμβάσεις.

Πέρα, ωστόσο των τοπικών δυνάμεων η Μεγάλη Βρετανία μιλούσε ήδη για μια επικείμενη διαίρεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις δυνάμεις της Ανταντ⁵³. Η συμφωνία Sykes-Picot⁵⁴ ήταν μια μυστική συνθήκη μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, με τη σύμφωνη γνώμη της Ρωσίας και της Ιταλίας για τον καθορισμό

⁵² Ο σιωνισμός είναι πολιτικό κίνημα που ξεκίνησε τον 19ο αιώνα με σκοπό τη δημιουργία στην περιοχή της Παλαιστίνης ενός νέου εβραϊκού κράτους, που θα συγκέντρωνε όλους τους Εβραίους της διασποράς. Το όνομα του προέρχεται από τον λόφο της Σιών στην Ιερουσαλήμ. Στην Παλαιά Διαθήκη η λέξη Σιών χρησιμοποιείται συνεκδοχικά για την πόλη Ιερουσαλήμ.

⁵³ Η Τριπλή Συνεννόηση ή Τριπλή Αντάντ (Triple Entente) ήταν η συμμαχία, η οποία ένωνε την Ρωσική Αυτοκρατορία, την Γ' Γαλλική Δημοκρατία και το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Ιρλανδίας, έπειτα από την υπογραφή της Αγγλορωσικής Αντάντ στις 31 Αυγούστου 1907

⁵⁴ Παράρτημα Χάρτης 4

αμοιβαία συμφωνημένων σφαιρών επιρροής και ελέγχου σε μια ενδεχόμενη διαίρεση της Οθωμανικής επικράτειας. Η συμφωνία βασίστηκε στην υπόθεση ότι η Τριπλή Αντάντ θα καταφέρει να νικήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι κύριες διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη συμφωνία πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 1915 και 1916, ημερομηνία κατά την οποία ο βρετανός Mark Sykes και ο γάλλος Francois George Picot υπέγραψαν το σύμφωνο. Η συμφωνία επικυρώθηκε από τις αντίστοιχες κυβερνήσεις αμέσως μετά. Η συμφωνία κατάφερε την αποτελεσματική διαίρεση των Οθωμανικών Αραβικών περιοχών εκτός της Αραβικής Χερσονήσου σε περιοχές βρετανικής και γαλλικής επιρροής και ελέγχου. Η συμφωνία έδινε στον έλεγχο της Βρετανίας τις περιοχές του σημερινού Νότιου Ισραήλ και της Παλαιστίνης, της Ιορδανίας και του νότιου Ιράκ καθώς και πρόσθετες μικρές περιοχές που περιλάμβαναν τα λιμάνια της Haif και της Acre επιτρέποντάς της την πρόσβαση στη Μεσόγειο⁵⁵.

Μετά τη δημοσίευση της διακήρυξης Balfour το 1917, η οποία υποσχέθηκε εθνική κατοικία στους Εβραίους στην Παλαιστίνη και με την επακόλουθη διαρροή⁵⁶ της μυστικής συμφωνίας Sykes - Picot του 1916, στην οποία Βρετανία και Γαλλία συμφωνούσαν στον διαχωρισμό και την κατάληψη τμημάτων της υποσχόμενης αραβικής χώρας, ο Άραβας άρχοντας Hussein bin Ali θεώρησε ότι οι συμφωνίες που έγιναν στην αλληλογραφία McMahon - Hussein είχαν παραβιαστεί. Αυτό οδήγησε στην άρνηση υπογραφής της Συνθήκης των Σεβρών από τον Άραβα άρχοντα.

Συνθήκη Σεβρών⁵⁷

Μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μια σειρά συνθηκών δημιουργήθηκε με σκοπό την ανακατανομή των εδαφών των ηττημένων. Η Συνθήκη των Σεβρών υπογράφηκε τον Αύγουστο του 1920 σηματοδοτώντας την επίσημη έναρξη του κατακερματισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι όροι που προέβλεπε περιλάμβαναν την παραίτηση της Οθωμανικής κυβέρνησης από όλα τα μη τουρκικά

⁵⁵ Παράρτημα Χάρτης 5

⁵⁶ η διαρροή συνέβη από τους Μπολσεβίκους κατά την ρωσική επανάσταση

⁵⁷ Παράρτημα Χάρτης 6

εδάφη και την παραχώρησή τους στην Συμμαχική Διοίκηση. Με την Συνθήκη η περιοχή της Μέσης Ανατολής απέκτησε σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή μορφή της.

Η Ζώνη των Στενών⁵⁸ ήταν μια από τις πρώτες περιοχές αναδιαμόρφωσης, συμπεριλάμβανε τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων όπως και τη Θάλασσα του Μαρμαρά εντός τους. Το πιο σημαντικό σημείο της Συνθήκης ήταν η διάταξη για τη ναυσιπλοΐα, η οποία ανέφερε πως η διέλευση των πλοίων πρέπει να είναι ανοιχτή στα Στενά σε καιρούς ειρήνης και πολέμου σε όλα τα εμπορικά πλοία ανεξαρτήτου σημαίας. Τα ύδατα δεν πρέπει να υπόκεινται σε αποκλεισμό ούτε μπορούν να συμμετέχουν σε πράξεις πολέμου. Την συμπεριφορά των Στενών ορίζει η Κοινωνία των Εθνών. Ουσιαστικά λοιπόν, η Συνθήκη των Σεβρών διεθνοποιεί τα ύδατα των Στενών επιτρέποντας την ελεύθερη εμπορική διέλευση. Στην ίδια λογική, ορίστηκαν ελεύθερες ζώνες οι οποίες περιλάμβαναν λιμένες διεθνούς σημασίας όπως η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη, η Αλεξανδρέτα, η Βασόρα, η Haifa και το Batum.

Η Συνθήκη των Σεβρών περιλάμβανε την αναγνώριση της Αρμενίας⁵⁹ ως ανεξάρτητο και αναγνωρισμένο κράτος από την Κοινωνία των Εθνών. Επίσης μέσω της Συνθήκης αναγνωρίζονται τα δικαιώματα της Βρετανίας στο Ιράκ. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επέτρεψε την ανάπτυξη διαπραγματεύσεων μεταξύ Ιράκ-Βρετανίας για την εκμετάλλευση του πετρελαίου στην περιοχή. Το άρθρο 22 της συνθήκης επισημοποιεί και διεθνοποιεί τη διάθεση των Βρετανών να συμμετέχουν στην δημιουργία μιας εθνικής κατοικίας για τους Εβραίους στην Παλαιστίνη. Ταυτόχρονα αναγνωρίζεται διεθνώς το Χασεμιτικό Βασίλειο του Hejaz, το οποίο ήταν απλώς μια διοικητική διαίρεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όμως με την επιρροή των Βρετανών ανεξαρτητοποιήθηκε.

Παρόλο που η Συνθήκη των Σεβρών αντικαταστάθηκε το επόμενο έτος από τη Συνθήκη των Βερσαλλιών σηματοδότησε την πρώτη, επίσημη και διεθνή θεσμοθέτηση της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με μια προσεκτική ανάγνωση των γεωπολιτικών επιδιώξεων της Μεγάλης Βρετανίας στην περιοχή της προ-πολεμικής

⁵⁸ Παράρτημα Χάρτης 7

⁵⁹ Παράρτημα Χάρτης 8

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γίνεται αντιληπτό πως η Συνθήκη των Σεβρών εκφράζει απολύτως την εξωτερική πολιτική της Βρετανίας. Οι υποσχέσεις που έδωσε στις εσωτερικές της Αυτοκρατορίας εθνότητες ώστε να εξεγερθούν ολοκληρώνονται μέσω της Συνθήκης. Το σημαντικότερο στοιχείο, ωστόσο, είναι η έντονη προσπάθεια απελευθέρωσης και προστασίας των εμπορικών δρόμων από μεριάς της Βρετανίας κάτι που παρατηρείται τόσο στην αρχή του κεφαλαίου με τις δηλώσεις των πρωθυπουργών του Βρετανικού κράτους, όσο με τις επιδιώξεις των υπευθύνων χάραξης πολιτικής και της τελικής επισημοποίησης αυτών των λεγομένων με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών.

Συμπεράσματα

Η Μεγάλη Βρετανία φαίνεται πως αναπτύσσει δύο θεμελιώδεις πολιτικές αντιμετώπισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην πρώτη περίοδο προσέγγισης, οι στόχοι των δύο δυνάμεων συμπλέουν και αφορούν την συνεργασία για την από κοινού αντιμετώπιση της επεκτατικής Ρωσίας. Η περίοδος αυτή για την Οθωμανική Αυτοκρατορία σημαίνει μια έντονη προσπάθεια για εκσυγχρονισμό του στρατού και του εσωτερικού τρόπου διοίκησης με την αμέριστη οικονομική, πολιτισμική, στρατιωτική και συμβουλευτική παροχή της Βρετανίας. Η Μεγάλη Βρετανία από την άλλη πλευρά αποβλέπει στην συγκρότηση μιας φίλα προσκείμενης δύναμης ικανής να προστατέψει τη Βρετανική Ινδία, την επικράτειά της και τους εμπορικούς δρόμους εντός των εδαφών της από την αναδυόμενη ρωσική απειλή. Με συνθήκες ειρήνης και ανάπτυξης εμπορικών σχέσεων η Βρετανία βρήκε ένα σύμμαχο-φύλακα των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Ταυτόχρονα συνέδραμε στην ειρήνη της Ευρώπης κάνοντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία έναν σταθμιστή της ισορροπίας ισχύος στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο. Τέλος, μέσω της διπλωματίας και της υποστήριξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατάφερε να δημιουργήσει μια καινούρια αγορά για την τεράστια βιομηχανία της. Σε αυτή την πρώτη περίοδο λοιπόν, η ανάπτυξη συμμαχικών δεσμών αφορά την εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

ώστε η ίδια να επιβιώσει την ρωσική επέκταση όσο και την εξασφάλιση των βρετανικών συμφερόντων στην οθωμανική επικράτεια για την επιβίωση της βρετανικής οικονομίας από την ίδια ρωσική απειλή. Τα συγκλίνοντα συμφέροντα των δύο δυνάμεων δημιούργησαν μια συμμαχία που κράτησε πάνω από έναν αιώνα.

Ωστόσο, η αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να αφομοιώσει το δυτικού τύπου διοικητικό σύστημα σε συνδυασμό με τις συνεχείς ήττες του Οθωμανικού στρατού και την οικονομική κατάρρευση του Οθωμανικού Ταμείου, οδήγησαν την Βρετανική πολιτική γνώμη σε αμφισβήτηση σχετικά με την βιωσιμότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το Ανατολικό ζήτημα αναπτύχθηκε έντονα μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής υπό τη συνεχή απειλή της Ρωσίας και την αδυναμία του «Μεγάλου Ασθενή» να ανακάμψει την πορεία της. Η εθνικιστική ιδεολογική στροφή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η μετέπειτα πολεμική συνεργασία των Νεότουρκων με την αναδυόμενη Γερμανία έσπασαν την πολιτική συνεργασία μεταξύ των δύο δυνάμεων ορίζοντας τη νέα περίοδο πολιτικών αντιμέτωπισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τη Μεγάλη Βρετανία.

Η δεύτερη περίοδος των Βρετανικών πολιτικών αφορά τη διάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τη διατήρηση του Βρετανικού ελέγχου στην περιοχή ώστε να μην πληγούν τα οικονομικά-εμπορικά και στρατηγικά συμφέροντά της. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε πλέον μια εν δυνάμει απειλή για την Βρετανία λόγω του χώρου ελέγχου της. Η σημαντικότητα των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απαιτούσε την απομάκρυνση της Οθωμανικής εξουσίας από αυτά. Η Βρετανία κατάφερε την διάσπαση της Αυτοκρατορίας μέσω της ανάπτυξης μυστικών συνθηκών με τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής. Πυροδοτώντας το αίσθημα ανεξαρτησίας και δημιουργίας κράτους σε εθνοτικές ομάδες εντός της Οθωμανικής επικράτειας εξασφάλιζε τη μετά-Οθωμανική υπεράσπιση των Βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή. Τελικά, η ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων από την Αντάντ είχε ως αποτέλεσμα την επισημοποίηση όλων των απαιτήσεων της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής της δευτέρας περιόδου μέσω της Συνθήκης των Σεβρών. Παρά την άμεση αντικατάστασή της από την Συνθήκη των Βερσαλλιών, μαρτυρά ακριβώς τις πεποιθήσεις της Βρετανίας για

το μέλλον της Μέσης Ανατολής, των υποσχέσεων της Βρετανίας προς τις εθνικές ομάδες της περιοχής, την σημαντικότητα του εμπορίου για την βιομηχανική Αγγλία και την υπεροχή ισχύος της Βρετανίας έναντι των υπολοίπων ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Παρόλη τη μεταστροφή του τρόπου διαχείρισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η κυρίαρχη εξωτερική πολιτική της Βρετανίας, δηλαδή η προστασία των συμφερόντων της στις περιοχές των Οθωμανικών κτήσεων, δεν άλλαξε. Και στις δύο περιόδους βασικός στόχος της Βρετανίας ήταν η εξασφάλιση του ελεύθερου εμπορίου και της ελεύθερης διακίνησης υλικών εντός της Οθωμανικής επικράτειας. Μόλις αντιλήφθηκαν ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν μπορεί να φέρει σε πέρας αυτή την απαίτηση, η Μεγάλη Βρετανία ανέτρεψε την τελευταία αυτοκρατορία εισάγοντας ένα νέο κρατικοκεντρικό σύστημα παγκόσμιας οργάνωσης. Μάλιστα, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, η εξωτερική πολιτική της Βρετανίας και η προάσπιση των συμφερόντων της εντός της Οθωμανικής επικράτειας είναι ο βασικός παράγοντας της χωρικής αναδιαμόρφωσης των περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Βιβλιογραφία

Bahram Amirahmadian, 2011, 'Geopolitical, Geo-strategic and Eco-strategic Importance of Central Asia'

D.K Fieldhouse, 2006, 'Western Imperialism in the Middle East 1914-1958', University Press, Oxford

Geoffrey Kemp & Robert Harkavy, 1997, 'Strategic Geography and the Changing of Middle East', Brookings Institution Press, Washington D.C

Hooshang Amirahmadi, 2015, 'Dark Geopolitics of Middle East', The Cairo Review of Global Affairs

Joseph S. Nye, 2004, 'Soft Power, The Means to Success in World Politics', New York, Public Affairs

Nicholas J. Spykman, 1944, 'The Geography of the Peace', Harcourt, Brace and Company Inc.

Pinar Bilgin, 2004, 'Whose Middle East? Geopolitical Inventions and Practices of Security', Bilkent University

Piyush Kamar, 2014, 'Blowback: British Imperialism in the Middle East', Library of Congress

Heather J Sharkey, A History of Muslims, Christians and Jews in the Modern Middle East, The Contemporary Middle East series, The Graduate Center, The City University, New York

3^ο Μέρος

Η Βρετανική εξωτερική πολιτική στο πεδίο

Εισαγωγή

Το πρώτο μέρος της μελέτης αφιερώνεται στην προσπάθεια δυτικοποίησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και στον εκσυγχρονισμό του στρατού της. Οι Γενίτσαροι, το εκλεκτό στρατιωτικό σώμα των Οθωμανών είχε αρχίσει να θεωρείται ξεπερασμένο και μη κατάλληλο για τα πεδία μαχών του 18^{ου} αιώνα. Ο πόλεμος άλλαζε συνεχώς εξαιτίας της βιομηχανικής και τεχνολογικής επανάστασης καθώς και της ανάπτυξης της επιστήμης του πολέμου. Δεν μετρούσε πια ο αριθμός των στρατιωτών αλλά ο κατάλληλος εξοπλισμός του, οι ορθές τακτικές, η αναγνώριση των αδύναμων και των ισχυρών του σημείων.

Οι δυνάμεις της Ευρώπης και ο συνεχής ανταγωνισμός τους άλλαξε εντελώς την έννοια του πολέμου στους δύο περίπου αιώνες που αφιερώνεται η μελέτη. Η προσπάθεια ανάγνωσης της κατάστασης του αντιπάλου για την ορθή εφαρμογή στρατηγικών που θα κατατρόπωναν τον εχθρό έγινε από τον 19^ο αιώνα σημαντική. Η

γνώση του αντιπάλου αποτελούσε ολόκληρο τομέα υπηρεσιών στη Βρετανία του 19^{ου} και ιδιαίτερα του 20^{ου} αιώνα. Το πεδίο μάχης από την αναμέτρηση δύο στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή και την τελική επικράτηση του δυνατότερου μετατρέπεται (μετά τον 19^ο αιώνα με ταχύτατους ρυθμούς) σε μια περίπλοκη, διανοητική διαδικασία η οποία πέρα από εξοπλισμό, ορθές τακτικές, ικανά στελέχη απαιτούσε βαθιά γνώση του αντιπάλου.

Υπηρεσίες Πληροφοριών

Η Στρατιωτική Υπηρεσία Πληροφοριών (Military Intelligence) είναι μια στρατιωτική αρχή που χρησιμοποιεί την συλλογή πληροφοριών και μέσω της ανάλυσής τους την παραγωγή σεναρίων-προσεγγίσεων για την καθοδήγηση των αποφάσεων των διοικητών. Οι τομείς μελέτης μπορούν να περιλαμβάνουν το επιχειρησιακό περιβάλλον, τις εχθρικές, φιλικές και ουδέτερες δυνάμεις, τον άμαχο πληθυσμό σε μια περιοχή που εξελίσσονται ή πρόκειται να εξελιχθούν πολεμικές επιχειρήσεις και άλλους τομείς. Οι δραστηριότητες των στρατιωτικών υπηρεσιών πληροφορίας διεξάγονται σε όλα τα επίπεδα από τακτική έως στρατηγική και σε όλες τις περιόδους, σε περίοδο ειρήνης, σε προπολεμική περίοδο και κατά τη διάρκεια ενός πολέμου.

Η Στρατηγική Υπηρεσία Πληροφοριών (Strategic Intelligence) ασχολείται με θέματα όπως η οικονομία, οι πολιτικές εκτιμήσεις, οι στρατιωτικές δυνατότητες και οι προθέσεις των ξένων εθνών. Τέτοιες πληροφορίες μπορεί να είναι επιστημονικές, τεχνικές, τακτικές, διπλωματικές ή κοινωνιολογικές. Μετά τη συλλογή των πληροφοριών συμβαίνει ανάλυση σε συνδυασμό με γνωστά δεδομένα σχετικά με την εν λόγω περιοχή όπως η γεωγραφία, τα δημογραφικά στοιχεία και η βιομηχανική δυνατότητα ενός κράτους. Με αυτό τον τρόπο η ισχύς ενός κράτους -σε ένα βαθμό- ποσοτικοποιείται και παρέχεται η δυνατότητα μιας ολιστικής σύγκρισης με αυτό. Η Επιχειρησιακή Υπηρεσία Πληροφοριών (Operational Intelligence) επικεντρώνεται κυρίως στην υποστήριξη ή απόρριψη πληροφοριών των υπόλοιπων επιχειρησιακών βαθμίδων. Το επιχειρησιακό επίπεδο είναι κάτω από το στρατηγικό επίπεδο ηγεσίας και αναλαμβάνει τον πρακτικό

σχεδιασμό μιας παρέμβασης. Ο όρος επιχειρησιακή υπηρεσία πληροφοριών χρησιμοποιείται επίσης για να δηλώσει την απόκτηση πληροφοριών μέσω έρευνας σε πολλαπλούς παρόμοιους στόχους-πηγές. Η επιχειρησιακή μυστική υπηρεσία πληροφοριών έχει ως αντικείμενο τον εντοπισμό, τη στόχευση, την παρακολούθηση και την παρέμβαση σε μια ανεπιθύμητη δραστηριότητα. Τέλος, η Τακτική Υπηρεσία Πληροφοριών (Tactical Intelligence) αφορά την υποστήριξη των επιχειρήσεων σε τακτικό επίπεδο και συνδέεται άμεσα με το πεδίο μάχης. Στο τακτικό επίπεδο πληροφοριών απαντούν οι ανακρίσεις και η άμεση απόσπασση πληροφοριών από άτομα. Είτε τακτική είτε επιχειρησιακή είτε στρατηγική η υπηρεσία πληροφοριών προσπαθεί να ανταποκριθεί ή να ικανοποιήσει τις ανάγκες του επικεφαλής της επιχείρησης, ο οποίος με τη σειρά του διεκδικεί τα συμφέροντα της δύναμης που πρεσβεύει σε μια ξένη περιοχή (Encyclopedia Britannica).

Οι ιστορικοί έτειναν να αγνοούν εντελώς τις υπηρεσίες πληροφοριών (intelligence) ή να τις αντιμετωπίζουν ως στοιχείο ελάχιστης σημασίας για τον πόλεμο. Πολλές σημαντικές μελέτες της πολιτικής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα δεν περιλαμβάνουν τα ονόματα των νεοσύστατων υπηρεσιών πληροφόρησης. Αυτό το γεγονός, εν μέρει, συνέβη λόγω της δυσκολίας έρευνας αρχείων τέτοιου τύπου υπηρεσιών. Η απόρρητη φύση τους έχει οδηγήσει είτε στην καταστροφή πολλών αρχείων είτε στην επ' αόριστο δέσμευσή τους από τις κυβερνήσεις. Ωστόσο, οι υπηρεσίες πληροφοριών, δεν παύουν να κατέχουν σημαντικό ρόλο στην επίτευξη των γεωπολιτικών πλάνων των μεγάλων δυνάμεων του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Μάλιστα τέτοιου τύπου υπηρεσίες μαρτυρούν την εξέλιξη του πεδίου μάχης σε ένα πολυσύνθετο και πολυεπίπεδο χώρο.

«Οι υπηρεσίες πληροφοριών δεν κερδίζουν πολέμους ούτε διαμορφώνουν εξωτερική πολιτική. Οι δραστηριότητες των υπηρεσιών πληροφοριών είναι αναπόσπαστο κομμάτι της χάραξης πολιτικών. Είναι ένα γρανάζι στην ισχυρή μηχανή διοίκησης, ένα εξάρτημα που βοηθάει την κυβέρνηση να πάρει αποφάσεις» αναφέρει ο BÜLENT GÖKAY στο Turkish Yearbook του 1993. Για να γίνει αντιληπτός ο ρόλος των υπηρεσιών πληροφόρησης πρέπει πρώτα να γίνει καθορισμός των όρων που τις συνθέτουν. Επιχειρησιακή υπηρεσία πληροφοριών (Operational Intelligence) σύμφωνα με τον Carl

von Clausewitz⁶⁰, σημαίνει απλά «...κάθε είδους πληροφορία σχετική με τον εχθρό και την χώρα του» αυτή η πληροφορία αποτελεί «τη βάση, των δικών μας σχεδίων και επιχειρήσεων». Σε μια πιο μακροσκελή ερμηνεία ο Donald McLachlan⁶¹ ορίζει την επιχειρησιακή υπηρεσία πληροφοριών ως «πληροφορίες για τον εχθρό, όχι οποιεσδήποτε παλιές πληροφορίες, θραύσματα κουτσομπολιών ή φήμες αλλά σχετικές πληροφορίες οι οποίες έχουν επεξεργαστεί και έχουν γίνει εξαιρετικά ακριβείς...Η υπηρεσίες πληροφοριών προσπαθούν πάντα να μειώσουν το περιθώριο άγνοιας και το στοιχείο του κινδύνου στο σχεδιασμό οποιασδήποτε στρατιωτικής επιχείρησης αλλά και οποιοδήποτε σχεδιασμό εξωτερικής πολιτικής. Σε άλλο σημείο ο ίδιος αναφέρει προσθέτοντας ότι «η συλλογή πληροφοριών για τον εχθρό είναι αναποτελεσματική δίχως την πλήρη γνώση των πράξεων και των σχεδίων» του κράτους που τις επιθυμεί. «Αυτό που κάνει ο εχθρός είναι σημαντικό μόνο σε σχέση με αυτά που επιχειρούν ή σκοπεύουν να επιχειρήσουν» οι δυνάμεις ενός κράτους. Ο R.V. Jones ολοκληρώνει τον ορισμό προσθέτοντας παρατηρήσεις σχετικά με τον σκοπό των υπηρεσιών πληροφόρησης. « Ο απώτερος στόχος των υπηρεσιών πληροφόρησης είναι η βελτιστοποίηση μιας επιχειρησιακής δράσης. Το άτομο ή ο οργανισμός που πρέπει να αποφασίσει για τον τρόπο διενέργειας της δράσης χρειάζεται πληροφορίες για την κατάσταση του αντιπάλου, οι οποίες μπορεί να έχουν ζωτικό ρόλο στον καθορισμό της απόφασης».

Ο Clausewitz και ο Tolstoy προειδοποιούν για την μη εξάρτηση από τις υπηρεσίες πληροφόρησης. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι χαρακτηρίζεται ως μια πηγή έγκαιρων και έγκυρων πληροφοριών για τον εχθρό, η τακτική και επιχειρησιακή υπηρεσία πληροφοριών στο πεδίο της μάχης στον 19^ο αιώνα ήταν συχνά πηγή αντιφατικών και αναξιόπιστων δεδομένων που τελικά περισσότερο παραπλανούσαν παρά διαλεύκαναν το πεδίο της μάχης. Ο Clausewitz στο βιβλίο του On War, στο κεφάλαιο για τις υπηρεσίες

⁶⁰ ήταν Πρώσος στρατιωτικός και συγγραφέας περί της θεωρίας και πρακτικής του πολέμου. Σημαντικό και κυριότερό του έργο είναι το δοκίμιο Vom Kriege (Περί Πολέμου), στο οποίο αναλύει την εξέλιξη της θεωρίας, στρατηγικής, τακτικής και φιλοσοφίας του πολέμου.

⁶¹ μέλος του σώματος υπηρεσιών πληροφόρησης του βρετανικού στρατού κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, συγγραφές στους ειδησεογραφικούς κολοσσούς των The Times (1947), The Economist, The Daily Telegraph (1954)

πληροφοριών αναφέρει πως «ένας στρατηγός υποφέρει συνήθως από έλλειψη ακριβούς πληροφόρησης σχετικά με την απόδοση, την κατάσταση και την θέση των δικών του στρατευμάτων, πόσο μάλλον για τα στρατεύματα του εχθρού του». Κατά τον Clausewitz οι υπηρεσίες πληροφοριών δημιουργούσαν μια αναμονή ακατάλληλη για το πεδίο μάχης χωρίς την απαραίτητη απόδοση. Ο Tolstoy στο βιβλίο του War and Peace, αναφερόμενος στη μάχη του Borodino καταδεικνύει την αδυναμία των μυστικών υπηρεσιών να μεταφέρουν άμεσα τις γρήγορες μεταβολές των στρατηγικών του αντιπάλου καθιστώντας τες παραπλανητικές.

Πριν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η απόκτηση και η ορθή χρήση των υπηρεσιών πληροφοριών στο πεδίο της μάχης (δηλαδή η μείωση των κινδύνων παραπλάνησης και η επίτευξη καλύτερου ελέγχου των γεγονότων καθώς ξεδιπλώνονταν) ήταν σχεδόν αδύνατη λόγω έλλειψης άμεσης επικοινωνίας του πληροφοριοδότη με αυτόν που χρειαζόταν την πληροφορία. Η αδυναμία των διοικητών να αποκτήσουν έγκαιρη και ακριβή πληροφόρηση και αντίστοιχα να γνωστοποιήσουν στις υπεύθυνες επιχειρησιακές μονάδες τις αποφάσεις τους έπρεπε να ξεπεραστεί. Η ταχεία ανάπτυξη του τηλέγραφου (αργότερα του τηλεφώνου και του ραδιοφώνου) και των δικτύων που απαιτούσε για να λειτουργήσει κατάφερε την μετάδοση πληροφοριών από οποιοδήποτε σημείο του πεδίου μάχης ή του γενικότερου-εκτεταμένου θεάτρου των επιχειρήσεων με άμεσο τρόπο (δηλαδή σε πραγματικό χρόνο). Αυτές οι τεχνολογικές ανακαλύψεις στα μέσα επικοινωνίας είναι που άλλαξαν ριζικά τη δυναμική αξία των υπηρεσιών πληροφόρησης, τόσο στη διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων, όσο στην δημιουργία μιας ολιστικής εικόνας της πραγματικότητας του αντιπάλου για την ορθή χάραξη πολιτικών. Ταυτόχρονα η εισαγωγή αυτών των νέων εργαλείων στο πεδίο ανταγωνισμού των κρατών μετέτρεψε τον πόλεμο σε ένα πολύπλοκο γεγονός το οποίο δεν εξελίσσεται ούτε κρίνεται μόνο στο πεδίο της μάχης. Σύμφωνα προς τον προηγούμενο ισχυρισμό ο BÜLENT GÖKAY αναφέρει πως «στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι πρώτες αμιγώς στρατιωτικές υπηρεσίες πληροφοριών με τη σύγχρονη έννοια αναδύθηκαν. Κατά τον 20^ο αιώνα έγινε ακόμα πιο εμφανής η σύνδεση μεταξύ της ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνολογίας

με τη μεταβολή της φύσης του πολέμου και της αυξανόμενης σημασίας των υπηρεσιών πληροφόρησης».

Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών

ι) Πρώτη περίοδος

Κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντιων πολέμων ο βρετανικός στρατός είχε αναπτύξει διάφορες αποτελεσματικές υπηρεσίες πληροφοριών. Μετά τη μάχη του Βατερλό όλες αυτές οι υπηρεσίες, το Σύστημα Συλλογής Πληροφοριών του Δούκα Wellington, το Τμήμα Στρατιωτικών Γνώσεων (Quartermaster-General's Depot of Military Knowledge), το Σώμα Οδηγών Ιβηρικής Χερσονήσου (Peninsula Corps of Guides), ατρόφησαν λόγω της ανύπαρκτης επιχειρησιακής λειτουργίας τους. Το μόνο ίδρυμα που επιβίωσε ήταν το Τμήμα Στρατιωτικών Γνώσεων το οποίο συνέχισε να ασχολείται με την παραγωγή χαρτών και την εκτίμηση των ξένων δυνάμεων. Η βρετανική υπεροχή ισχύος διατήρησε την ειρήνη στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η Βρετανία απέφυγε την διενέργεια πολέμων στην Ευρώπη για περισσότερα από σαράντα χρόνια. Ενώ ο στρατός και το ναυτικό της γνώριζαν σπουδαία επιτυχία στους αποικιακούς πολέμους, η ανάγκη δημιουργίας ενός κεντρικού και μόνιμου συστήματος μυστικών πληροφοριών δεν υπήρχε. Μονάχα η Ινδία διέθετε ένα στρατιωτικό-επιχειρησιακό σύστημα πληροφοριών για να ρυθμίζει τις ιδιαίτερες ανάγκες της Βρετανίας στην περιοχή.

Από το 1815 στη Μάχη του Βατερλό, η Βρετανία επιχειρεί στρατιωτικά στην Ευρωπαϊκή ήπειρο το 1854 στην Κριμαία εναντίων της Ρωσίας. Από τις αρχές του Απριλίου του ίδιου χρόνου οι βρετανικές δυνάμεις κινούνται προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία για να αντιμετωπίσουν τη ρωσική προέλαση προς την Κωνσταντινούπολη. Υπήρχε ανάγκη πληροφοριών για την πλήρη εικόνα του αντιπάλου, ποια είναι τα στρατεύματά του, ποιες οι κινήσεις και οι σκοποί τους; Σημαντικό στοιχείο για την διενέργεια πολέμου τον 19ο αιώνα ήταν η γνώση του χώρου, ώστε να γίνει καλύτερη εκμετάλλευση των εδαφολογικών συνθηκών για την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων. Το 1855 το Βρετανικό Ταμείο Πολέμου ενέκρινε την σύσταση ενός Τοπογραφικού και

Στατιστικού Τμήματος υπό την επιτήρηση του Γραφείου Πολέμου (War Office). Το τμήμα αυτό ήταν υπεύθυνο για την ανάπτυξη χαρτών οι οποίοι θα χρησιμοποιούνταν στον πόλεμο της Κριμαίας, κανένας ωστόσο δεν κατάφερε να παραδοθεί λόγω της λήξης του πολέμου το 1856. Οι μυστικές υπηρεσίες πληροφόρησης ήταν ιδιαίτερα υποανάπτυκτες στην περιοχή των Βαλκανίων γεγονός που δεν επέτρεπε την πλήρη αντίληψη της εικόνας του αντιπάλου όσο και της εικόνας της συμμάχου δύναμης. Για την Βρετανία, τα Βαλκάνια ήταν ένας άγνωστος χώρος και για αυτό χρειαζόταν άμεσες πληροφορίες ώστε να τον κατανοήσει. Ιδιαίτερο ρόλο στην άντληση πληροφοριών την περίοδο εξέλιξης του πολέμου στην Κριμαία είχε ο Βρετανός Πρέσβης στην Υψηλή Πύλη, ο Λόρδος Stratford de Redcliffe.

Ο διοικητής, Baron Raglan, των βρετανικών στρατευμάτων που στάλθηκαν στην Κριμαία επικοινωνούσε με τον Βρετανό Πρέσβη μέσω αλληλογραφίας, ενημερώνοντάς τον για την κατάσταση του μετώπου, τις πεποιθήσεις του για τις επιδιώξεις των Ρώσων και την συμπεριφορά Οθωμανικών στρατευμάτων. Σε μια επιστολή του αναφέρει «...φαίνεται ότι οι Ρώσοι έχουν μια μεγάλη δύναμη στη Βεσσαραβία⁶² και πως μέσω ενός συμβουλίου αποφασίστηκε πως κανένα απόσπασμα δεν θα σταλεί στην Κριμαία, και πως κάποια στρατεύματα που είχαν κατευθυνθεί εκεί ανακαλέστηκαν. Δεν υποστηρίζω ιδιαίτερα αυτήν την πληροφορία, αμφισβητώ και το αν ο Omer Pasha το πιστεύει, γιατί αν υπήρχε ακόμα ένας στρατός εμπροσθέν του δεν θα ζητούσε την υποστήριξή σου για να πάρει άδεια ώστε να επισκεφθεί την Κωνσταντινούπολη. (...) είμαι πεπεισμένος ότι όλη η προσπάθεια της Ρωσικής Κυβέρνησης γίνεται για την διατήρηση της Κριμαίας και οτιδήποτε άλλο διενεργείται είναι για την υποστήριξη αυτού του στόχου. (...) Ο καπετάνιος του Αυστριακού Brig φαίνεται πως μεταφέρει 64,000 άνδρες με 200 πυροβόλα όπλα. Τα νούμερα μπορεί να είναι υπερβολικά αλλά το γεγονός ότι κι άλλες μεγάλες δυνάμεις κατευθύνονται προς την Κριμαία πρέπει, πιστεύω, να θεωρείται σίγουρο».

⁶² περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης που οριοθετείται από τους ποταμούς Δνείστερο ανατολικά και Προύθο δυτικά. Το μεγαλύτερο μέρος της Βεσσαραβίας είναι σήμερα τμήμα της Μολδαβίας, ενώ οι βορειότερες περιοχές της, καθώς και οι νοτιότερες, που συνορεύουν με τη Μαύρη Θάλασσα είναι τμήμα της Ουκρανίας.

Οι Βρετανοί αξιωματικοί ήταν ικανοί ή έδειχναν ενδιαφέρον στην άσκηση επιχειρήσεων απόκτησης πληροφοριών. Ήταν γεγονός πως μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών ήταν πάλι στο επίκεντρο ανάπτυξης των βρετανικών επιχειρήσεων. Ο Raglan, παρά την εναντίωσή του προς τις μεθόδους αυτές, αναζήτησε την συμβουλή ειδικών, των οποίων οι τεχνικές γνώσεις, η στρατηγική προβλεπτικότητα και σε κάποιες περιπτώσεις οι μη στρατιωτικές πληροφορίες μπορεί να καθοδηγούσαν τις επιχειρήσεις του. Όμως αυτοί οι ειδικοί δεν μπορούσαν να προσφέρουν τη στρατιωτική γνώση και την εμπειρία της περιοχής, μπορούσαν μονάχα να συμβουλέψουν με βάση θεωρητικά μοντέλα και μέσω της ανάλυσης διαδομένων πληροφοριών, οι οποίες μπορεί να ήταν απλά φήμες. Η Μεγάλη Βρετανία είχε πραγματικά ένα κενό πληροφοριών κατά την διάρκεια του πολέμου της Κριμαίας, το οποίο προσπαθούσαν να αναπληρώσουν μεμονωμένες επιχειρησιακές δράσεις και το υπαρκτό σώμα των Πρέσβευων αλλά όχι ένα κεντρικό σύστημα πληροφοριών.

υ) Δεύτερη Περίοδος

Το 1909 η Κυβερνητική Επιτροπή Πληροφοριών με την συνδρομή του Richard Burden Haldane και του Winston Churchill, ίδρυσε ένα νέο Γραφείο Μυστικών Πληροφοριών (Secret Service Bureau) το οποίο περιλάμβανε ένα Γραφείο Εσωτερικών (Home Office) και ένα Γραφείο Εξωτερικών (Foreign Office). Η ανάπτυξη των Μυστικών Υπηρεσιών ήταν πλέον αναγκαία όχι μόνο για την βελτίωση της αντίληψης του εχθρού αλλά και για να προληφθεί η εσωτερική κατασκοπεία. Όσο περισσότερο πλησιάζει η Βρετανία στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αντιμετωπίζει προβλήματα γερμανικής κατασκοπείας στο εσωτερικό της. Το Γραφείο Μυστικών Πληροφοριών υπαγόταν στο Γραφείο Πολέμου και τελικά εξειδικεύτηκε στην άντληση πληροφοριών στο εξωτερικό. Μάλιστα το τμήμα παρουσίασε εξαιρετική ανάπτυξη κατά την διάρκεια το Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ύπαρξή του δεν αναγνωρίστηκε από το Βρετανικό κράτος επισήμως μέχρι το 1994.

Η Βρετανία δεν διέθετε ένα ενοποιημένο σύστημα πληροφοριών εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Viceroy, Lord Lytton είχε γνωστοποιήσει την έλλειψη βρετανικών μυστικών υπηρεσιών στην Κωνσταντινούπολη από το 1878. Το 1914, το

Γραφείο Μυστικών Υπηρεσιών (Secret Service Bureau) δεν ενεργούσε εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός το οποίο αντικατοπτρίζει την αντίληψη της Βρετανίας για την Τουρκία ως μιας αδιάφορης δύναμης. Οι πληροφορίες στην Τουρκία παρέχονταν από πληθώρα τοπικών υπηρεσιών στην περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το ενδιαφέρον των τακτικών υπηρεσιών πληροφοριών επικεντρώθηκε κυρίως στην ευρωπαϊκή Τουρκία, όπου είχε συγκεντρωθεί ο κύριος όγκος του οθωμανικού στρατού. Το Γραφείο Πληροφοριών του Αιγυπτιακού Γραφείου Πολέμου (Egyptian War Office) κάλυπτε την Χερσόνησο του Σινά και την Ακτή του Λιβάνου ενώ το Ρωσικό Γενικό Επιτελείο της συμμαχού δύναμης παρείχε πληροφορίες σχετικά με τις τουρκικές δυνάμεις στον Καύκασο.

Οι Βρετανικές δραστηριότητες των υπηρεσιών πληροφόρησης στην Οθωμανική επικράτεια χωρίζονταν επίσημα σε δύο διακριτές επιχειρησιακές σφαίρες. Η μία ελέγχονταν από το Γραφείο Πολέμου (War Office) (στο οποίο επίσης άνηκε ο έλεγχος της μυστικής υπηρεσίας πληροφοριών της Αιγύπτου), απευθείας δηλαδή από την Βρετανική κυβέρνηση, ενώ η άλλη ελεγχόταν από την Κυβέρνηση της Ινδίας. Η τελευταία ήταν υπεύθυνη να επιχειρεί για άντληση πληροφοριών στις περιοχές της Περσίας, της Αραβίας και της ευρύτερης περιοχής της Μεσοποταμίας. Τα εδάφη επιχειρήσεων της Ινδικής υπηρεσίας πληροφοριών ήταν ελαφρώς φυλαγμένα από τις Τουρκικές δυνάμεις οπότε η πρόσβαση ήταν εύκολη. Η Ινδική κυβέρνηση ήταν εκείνη την περίοδο το μόνο θεσμικό όργανο με πιο ενεργή προσέγγιση στην χωρομέτρηση και χαρτογράφηση της Δυτικής Ασίας.

Η τελευταία συστηματική έρευνα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής πριν τον ξέσπασμα του πολέμου μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βρετανίας διεξήχθη στις αρχές του 1914. Μια ομάδα Βασιλικών Μηχανικών υπό την ηγεσία του Captain Stewart Francis Newcomb, ο οποίος αργότερα ανέλαβε χρέη ανώτερου αξιωματικού του τμήματος πληροφοριών της Αιγύπτου, ξεκίνησε από το Κάιρο για να χαρτογραφήσει τα Αιγυπτιακά σύνορα από την Άκαμπα στη Νεκρά Θάλασσα. Επίσημως, η έρευνα διεξήχθη με χορηγία του Ταμείου Εξερεύνησης της Παλαιστίνης, το οποίο είχε αναλάβει την χαρτογράφηση των αγίων τόπων από το 1870. Ωστόσο, ο πραγματικός χαρακτήρας της

επιχείρησης ήταν να εκτιμηθούν πιθανές επιχειρήσεις των Οθωμανών προς την Αίγυπτο και να χαρτογραφηθεί το επικείμενο πεδίο μάχης. Ο Thomas Edward Lawrence και ο Leonard Wolley, οι οποίοι ήταν αρχαιολόγοι και ασχολούνταν με ανασκαφές, συμπεριλήφθηκαν στην επιχείρηση ώστε να προσδώσουν ένα επιστημονικό υπόβαθρο. Η έρευνα που εκτελέστηκε από πέντε ομάδες που χαρτογραφούσαν τη Νότια Παλαιστίνη διήρκεσε τρεις μήνες και εξυπηρετούσε τελικά την δημιουργία χαρτών για την αναγνώριση του μελλοντικού πεδίου μάχης.

Το 1914 η Βρετανία είχε καθιερώσει τη χρήση τόσο εκπαιδευμένων επαγγελματιών της υπηρεσίας πληροφοριών όσο και ανεπίσημους συλλέκτες πληροφοριών στη Μέση Ανατολή. Οι επαγγελματίες βρίσκονταν συχνότερα σε βρετανικά προξενεία και οι αρμοδιότητές τους ακολουθούσαν το πρότυπο εκπαίδευσης ανάθεσης-εποπτείας, το οποίο είχε μεγάλη επιτυχία στη Βρετανική Ινδία. Στην περίπτωση της Αιγύπτου και του Σουδάν, αυτοί οι επαγγελματίες υπηρετούσαν ως «πολιτικοί υπάλληλοι» που υποστήριζαν τις εγγύτερες στην Βρετανία κυβερνήσεις της περιοχής. Οι ανεπίσημοι συλλέκτες πληροφοριών ήταν γνωστά στην περιοχή της Μέσης Ανατολής πρόσωπα, με υψηλές διασυνδέσεις οι οποίοι ήταν συνήθως αρχαιολόγοι ή ταξιδιώτες. Αυτοί οι ανεπίσημοι συλλέκτες πληροφοριών περιλαμβάνουν μερικά από τα γνωστότερα ονόματα στην αρχαιολογία της Μέσης Ανατολής. Όπως νωρίτερα αναφέρθηκε, ο Thomas Edward Lawrence και ο Leonard Wolley αλλά και ο David Hogarth και η Gertrude Bell. Ενώ λοιπόν πραγματοποιούσαν την δικιά τους έρευνα στην περιοχή, αυτοί οι άνθρωποι εξυπηρετούσαν ταυτόχρονα τις ανάγκες πληροφοριών που είχε η Βρετανική κυβέρνηση και ήταν απρόσιτες για τους επίσημους συλλέκτες. Ωστόσο, δεν ήταν συνηθισμένοι άνθρωποι, κατείχαν μια σειρά βασικών δεξιοτήτων: ζούσαν στο περιβάλλον της Μέσης Ανατολής, στην περιοχή των στόχων προσέγγισης της Βρετανικής κυβέρνησης, είχαν συνήθως εξαιρετική γνώση των αραβικών όπως και των Γαλλικών και Περσικών. Μα το πιο βασικό ήταν ότι γνώριζαν προσωπικά τους στόχους τους και μπορούσαν εύκολα να συλλέξουν πληροφορίες κατευθείαν από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικών της περιοχής. Οι άνθρωποι αυτοί αποτελούσαν το εκλεκτό εργαλείο της υπηρεσίας πληροφοριών το οποίο χαρακτήριζε το πολιτισμικό μέγεθος της Βρετανίας.

Ο Thomas Edward Lawrence εργάστηκε ως χαρτογράφος για το Γραφείο Πολέμου (War Office) του Λονδίνου για την χαρτογράφηση της Χερσόνησου του Σινά. Αργότερα, λόγω της πρότερης εμπειρίας του, συμμετείχε στην Υπηρεσία Πληροφοριών της Βρετανίας στο Κάιρο με σκοπό την ανάκριση κρατουμένων, τη δημιουργία χαρτών, τη λήψη και προώθηση πληροφοριών πίσω από τις γραμμές του εχθρού. Από εκεί ζήτησε να μεταφερθεί στην Αραβία όπου και έγινε ένας από τους βασικούς εγκεφάλους της Αραβικής εξέγερσης στο πλάι του Άραβα άρχοντα Faisal I bin Hussein bin Ali al-Hashemi. Αν και σε πολλές βιβλιογραφίες, ακόμα κι ο ίδιος, φαίνεται να υποστηρίζει πως αισθάνεται την Αραβία ως δεύτερη πατρίδα του δεν ξεχνάει κατ' ουδένα τρόπο τις βρετανικές γεωπολιτικές επιταγές για την περιοχή. Όπως αναφέρει ο T.E. Lawrence σε ένα γράμμα του «...οι Άραβες είναι περισσότερο ασταθείς από τους Τούρκους. Αν διαχειριστούν ορθά θα παραμείνουν σε ένα πολιτικό μωσαϊκό διαφόρων μικρών αρχών ανίκανων για συνοχή».

Σημαντικό κεφάλαιο της Βρετανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών ήταν η Gertrude Bell. Μια πολυσχιδής προσωπικότητα και γόνος της καλής κοινωνίας της Αγγλίας, η Μπέλ, μαθαίνοντας Περσικά μετακόμισε το 1892 στην Περσία, όπου ο θείος της ήταν πρεσβευτής της Βρετανίας. Τα επόμενα δέκα χρόνια ως επικεφαλής αρχαιολογικών αποστολών γνώρισε και χαρτογράφησε την Μέση Ανατολή ταξιδεύοντας στα διάφορα μέρη της. Με την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου η Μπέλ και άλλοι «αρχαιολόγοι» της βρετανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στελέχωσαν το Αραβικό Γραφείο Πληροφοριών. Η Gertrude Bell συνεισφέρει έντονα στη διαμόρφωση της βρετανικής πολιτικής στην περιοχή της Μεσοποταμίας με το άρθρο της *Self - Determination in Mesopotamia*. Ανέλαβε καθήκοντα συμβούλου του αποικιακού διοικητή της Μέσης Ανατολής, Sir Percy Cox, για θέματα σχέσεων με τον αραβικό πληθυσμό. Μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η Μπέλ σχεδίασε τα σύνορα ενός νέου κράτους της Μέσης Ανατολής που αποτελούνταν από τις πρώην οθωμανικές επαρχίες της Μοσούλης, της Βαγδάτης και της Βασόρας, δημιουργώντας το σημερινό Ιράκ. Μέσω της σημαντικής θέσης της και λόγω της τεράστιας επιρροής που είχε πάνω στον Faisal I bin Hussein bin Ali al-Hashemi, κατάφερε να πείσει τον τότε Υπουργό

Πολέμου της Βρετανίας Winston Churchill να τον ορίσει ως ανώτατο άρχοντα. Η Gertrude Bell είχε τόση επιρροή πάνω στον Άραβα μονάρχη και τέτοια μεγάλη συμμετοχή στην οργάνωση του Ιράκ ως κράτος ώστε ονομάστηκε «Βασίλισσα του Ιράκ δίχως στέμμα».

Συμπεράσματα

Η ορθή, άμεση και συνεχής γνώση του αντιπάλου και του χώρου που εξελίσσεται είναι ένα από τα θεμελιώδη εργαλεία στρατηγικής στον αχαρτογράφητο και δίχως διευρυμένα επικοινωνιακά δίκτυα κόσμο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η γνώση αυτή δεν αφορά μόνο την περίοδο πολέμου αλλά είναι μια συνεχής διαδικασία άντλησης πληροφοριών η οποία καθορίζει την ισχύ των υπόλοιπων κρατών σε σχέση με το κράτος που την αποκτά. Ο ίδιος ο πόλεμος δεν αποτελεί μια αναμέτρηση μεταξύ των στρατηγών, των δυνάμεων που συγκεντρώνουν και των τακτικών τους. Οι υπηρεσίες πληροφοριών είχαν πλέον κυρίαρχη θέση στην λήψη αποφάσεων.

Στην πρώτη περίοδο ανάπτυξης των υπηρεσιών, ενώ υπάρχει η ανάγκη εκμετάλλευσής τους, παρατηρείται η ύπαρξη μεγάλου σφάλματος κυρίως λόγω του χρόνου μετάβασης των πληροφοριών κάνοντας τις πληροφορίες από χρήσιμες, παραπλανητικές. Το σημαντικότερο έργο των Υπηρεσιών Πληροφόρησης των 19^ο αιώνα ήταν η συστηματική χαρτογράφηση και δημογραφική ανάλυση περιοχών. Ένα εγχείρημα ιδιαίτερα σημαντικό καθώς η Βρετανία αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη γνώση για το έδαφος που πραγματοποιούσε επιχειρήσεις. Η δεύτερη περίοδος σηματοδοτείται με την ανάπτυξη επικοινωνιακών δικτύων. Ο τηλεγράφος ήταν 'το πρώτο δίκτυο ενσύρματης επικοινωνίας που εγκαταστάθηκε σε μεγάλο μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την σουλτανία του AbdulHamid II.

Η Μεγάλη Βρετανία είχε καταφέρει μέσω της ανάπτυξης των δικτύων να πετύχει άμεση πληροφόρηση. Αυτό της έδωσε την ικανότητα να αναπτύξει εντός, κυρίως της Μέσης Ανατολής, κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπηρεσίες πληροφοριών. Πέρα των ανθρώπων που ασχολούνταν ως επαγγελματίες στο χώρο των πληροφοριών υπήρχε ένα

σώμα ιδιαίτερων ανθρώπων οι οποίοι συμμετείχαν ενεργά στην παροχή πληροφοριών στην Βρετανική Κυβέρνηση αλλά και στην προάσπιση των Βρετανικών συμφερόντων στο πεδίο. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως ήταν οι πρεσβευτές της εξωτερική πολιτικής της Βρετανίας στο πεδίο. Οι υπηρεσίες πληροφοριών στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Περιοχή της Μέσης Ανατολής είχαν πρωταρχικής σημασίας ρόλο στην ενημέρωση της Βρετανικής κυβέρνησης για το γεωγραφικό χώρο της περιοχής και τα τεκταινόμενα εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας . Το σώμα των ιδιαίτερων ανθρώπων, οι οποίοι ταυτίστηκαν με τον χώρο της Μέσης Ανατολής (βλέπε Βασίλισσα της Ερήμου και Λόρενς της Αραβίας), είχαν τον καθοριστικό ρόλο για τη διαμόρφωση της Μέσης Ανατολής που γνωρίζουμε σήμερα. Φτάνουν, λοιπόν, οι υπηρεσίες πληροφοριών να μην είναι απλώς μέθοδοι άντλησης και επεξεργασίας γνώσης αλλά η άμεση προάσπιση των συμφερόντων ενός κράτους μέσω συγκεκριμένων προσώπων.

Βιβλιογραφία

Yigal Sheffy, 2013, British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918, Routledge, New York

BÜLENT GÖKAY, 1993, The Illicit Adventures of Rawlinson, British Intelligence in the Final Phase of the Ottoman Empire, The Turkish Yearbook

Carl Von Clausewitz, 1984, On War, Princeton University Press, Princeton, New Jersey

G.R Berridge, 2009, British Diplomacy in Turkey 1583 to the present, A study in the evolution of resident embassy, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston

Michael I. Handel, 1990, Intelligence and Military Operations, Routledge, London, UK

Nigel West, 2005, Historical Dictionary of British Intelligence, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland, Toronto, Oxford

Stephen M. Harris, 1999, British Military Intelligence in the Crimean War 1854-1856, Frank Cass, London, UK

Daniel Foliard, 2017, Dislocating the Orient, British Maps and Making of the Middle East 1854-1921, The University Chicago Press, Chicago

Επίλογος

Η περίοδος που εξελίσσεται η μελέτη, τέλη 18^{ου} αιώνα με αρχές 20^{ου}, περιλαμβάνει ένα μεγάλο κύμα αλλαγών στο παγκόσμιο στερέωμα. Η διοικητική οργάνωση των περιοχών του κόσμου απομακρύνεται από τις τεράστιες διοικητικές αυτοκρατορικές δομές του παρελθόντος και μεταφέρεται σε ομοιογενείς, εθνοκεντρικές, κρατικές διοικητικές δομές. Το κρατικοκεντρικό σύστημα διοίκησης σε συνδυασμό με την ανάπτυξη συνταγματικού δικαίου από τα κράτη είναι μια απαίτηση του σύγχρονου βιομηχανικού κόσμου. Η βιομηχανική επανάσταση επέφερε στην οικονομία των βιομηχανικών κρατών μια υποχρεωτική εξωστρέφεια. Η ανάγκη αυτή προϋποθέτει την ανάπτυξη θεμέλιων σχέσεων μεταξύ των κρατών. Οι σχέσεις αυτές οι οποίες κατοχυρώνονται μέσω μιας γραφειοκρατικής διαδικασίας με συνταγματική βάση έχουν διττό χαρακτήρα. Από τη μία εγγυούνται το άνοιγμα νέων αγορών μεταξύ των κρατών που υπογράφουν τις συμβάσεις, στοιχείο ζωτικό για την επιβίωση των βιομηχανικών οικονομιών της εποχής. Από την άλλη εγγυούνται την ασφαλή και ελεύθερη ολοκλήρωση των διαδικασιών του εμπορίου μέσω της διαφύλαξης των εμπορικών δρόμων. Η διατήρηση και διεκδίκηση της ελεύθερης διακίνησης προϊόντων αποτελούσε για αυτά τα κράτη, όπως και για τις σημερινές καπιταλιστικές-παγκοσμιοποιημένες οικονομίες, βασικό στοιχείο των πολιτικών τους.

Ομαλή και ελεύθερη εμπορική διακίνηση βιομηχανικών προϊόντων συμβαίνει σε περιόδους ειρήνης. Τα βιομηχανικά κράτη της εποχής και ιδιαίτερα η θαλασσοκράτειρα Βρετανία είχε ως στόχο της εξωτερικής πολιτικής της την ύπαρξη ισορροπίας ισχύος στην Ευρώπη και ασφάλειας στους δρόμους του εμπορίου. Ο πόλεμος κατακερματίζει το χώρο δημιουργώντας εμπόδια ή και διακόπτοντας εντελώς τη διακίνηση προϊόντων. Αυτή την «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα»⁶³ προσπαθούν οι Βρετανοί να μετριάσουν ώστε να καταφέρουν την εξασφάλιση των εμπορικών δρόμων. Την λύση για μια ειρηνική διευθέτηση των διαφορών μεταξύ των κρατών, την εκδήλωση πολιτικών

⁶³ Clausewitz ορίζει τον πόλεμο

σχεδιασμών και την τριβή μεταξύ τους σε ένα ειρηνικό πλαίσιο αποτελεί η διπλωματία. Η διπλωματία είναι αποτέλεσμα τόσο των συνταγματικών κρατών όσο της εδραίωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μα πάνω από όλα είναι αποτέλεσμα της ανάγκης θεσμοθέτησης ειρηνικών μέσων επίλυσης διαφορών.

Στην βάση της διπλωματίας και της συνεργασίας στηρίχθηκε ο κοινός στόχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βρετανίας την πρώτη περίοδο των σχέσεών τους. Ο κοινός τους στόχος δεν ήταν άλλο από τον περιορισμό της καθόδου της επεκτατικής Ρωσίας. Η απομάκρυνση της Ρωσίας σήμαινε την διατήρηση της εδαφικής κυριαρχίας για την πρώτη ενώ για τη δεύτερη, την ύπαρξη μιας στέρεης διοικητικής δομής φίλα προσκείμενης η οποία προστατεύει τους εμπορικούς δρόμους και αποτελεί εμπορικό εταίρο⁶⁴. Ωστόσο αυτή η συμμαχία δεν μπορούσε να επιβιώσει καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε σοβαρές αδυναμίες. Αδυναμίες οι οποίες δεν εξέφραζαν τη ρυθμιστική δύναμη που επιθυμούσαν οι Βρετανοί στην περιοχή. Αφού λοιπόν η Οθωμανική Διοίκηση δεν είχε την ικανότητα να αναλάβει μια τέτοια μεγάλη εδαφική έκταση, η οθωμανική επικράτεια έπρεπε να διασπαστεί δίνοντας την δυνατότητα άσκησης εξουσίας σε μικρότερες δομές. Οι μέθοδοι που χρησιμοποίησε η Βρετανία για την χωρική αναδιαμόρφωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θυμίζουν σημερινές καταστάσεις της σύγχρονης Ελλάδας, όπως η διεθνοποίηση της καταπίεσης εθνοτικών μειονοτήτων, η συνεχής αναφορά σε βαρβαρότητες από μέρους της Οθωμανικής κυβέρνησης προς αυτές, η αναγνώριση μιας τουρκικής φυλής με πατρογονικά εδάφη κτλ

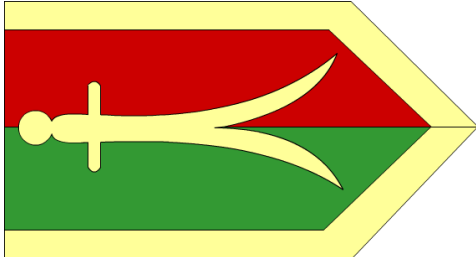
«Διαίρει και Βασίλευε» το ονομάζει η λαϊκή σοφία και δεν έχει άδικο. Η Βρετανία μαζί με τη Γαλλία κατάφεραν να δημιουργήσουν ισχυρές σφαίρες επιρροής ανατρέποντας εκ των έσω την οθωμανική κυριαρχία. Βασικός στόχος της Βρετανίας ήταν η διατήρηση των δρόμων εμπορίου, επέμενε στην ασφάλεια της περιοχής και το πετύχαινε μέσω του ελέγχου πόλεων κλειδιών για το εμπόριο, της ανάπτυξης καλών σχέσεων με τις τοπικές κυβερνήσεις, την αναγνώρισή τους στο διεθνές στερέωμα και την υπεράσπιση του δικαιώματός τους για ανεξαρτησία και φυσικά υπενθυμίζοντας συνεχώς στην νεοσύστατη Κοινωνία των Εθνών την ανάγκη διεθνοποίησης συγκεκριμένων σημείων

⁶⁴ δηλαδή μια ανοιχτή αγορά

κλειδιών ή όπως τα ορίζει ο Μάχαν σημείων πνιγμού (chokepoints). Η Βρετανία ήταν το πρώτο κράτος που είδε τη «μεγάλη εικόνα» των οφελών ενός κόσμου διαιρεμένου χωρικά με σκληρά σύνορα και ανεξάρτητες οικονομίες, ενός σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου κόσμου και τον επέβαλε. Τα κράτη έπρεπε να ανταποκριθούν σε αυτή την πολιτική - πολιτισμική - οικονομική - κοινωνική αλλαγή ή να αποκτήσουν εξάρτηση από τα κράτη που τα κατάφεραν ή να χαθούν ως απαρχαιωμένες δομές διοίκησης, όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Παράρτημα

Εικόνες

Εικόνα 1: Σημαία κεντρικού τάγματος των Γενιτσάρων

Εικόνα 2: Selim III by Joseph Warnia-Zarzecki 1850

Εικόνα 3: Mahmud II πριν (αριστερά) και μετά (δεξιά) τις μεταρρυθμίσεις

Εικόνα 5: Mustafa Reşid Pasha

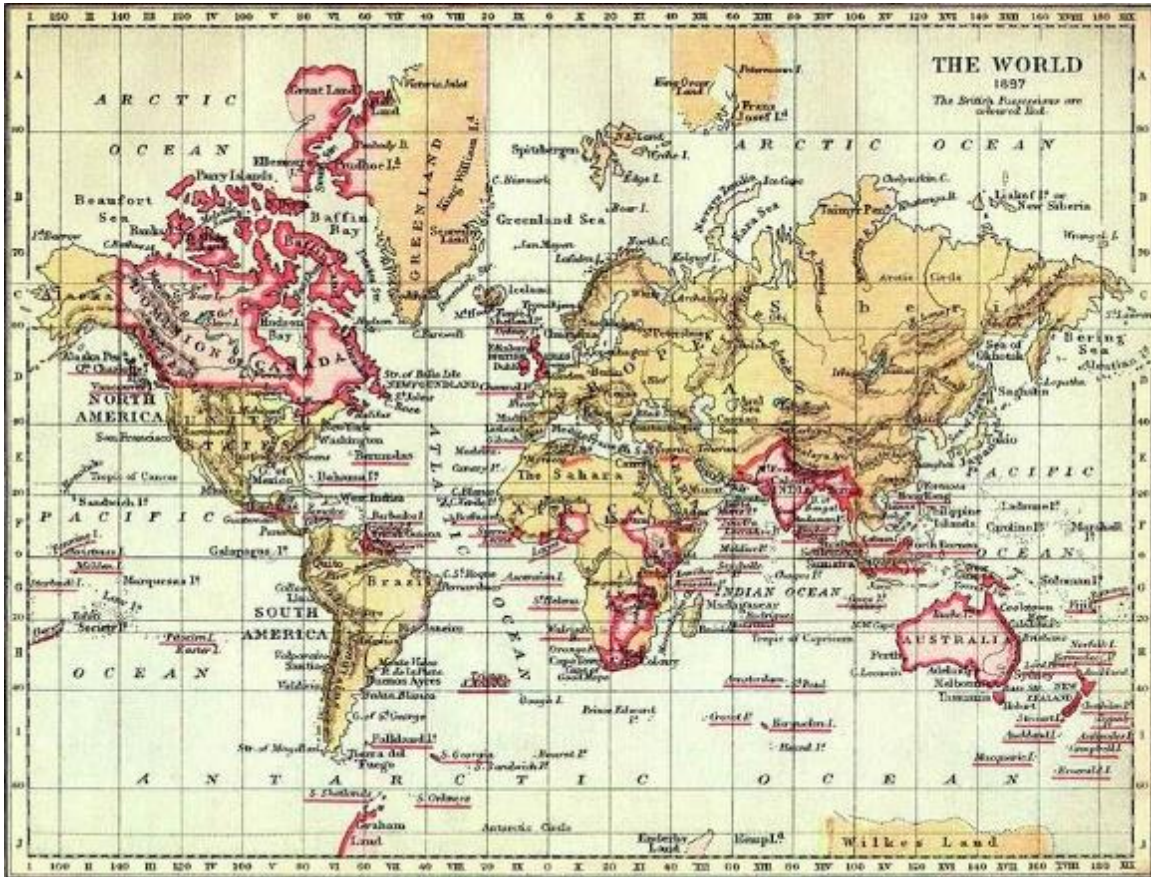

Εικόνα 6: Amdülhamid II

Εικόνα 4: Διάταγμα ροδύνα

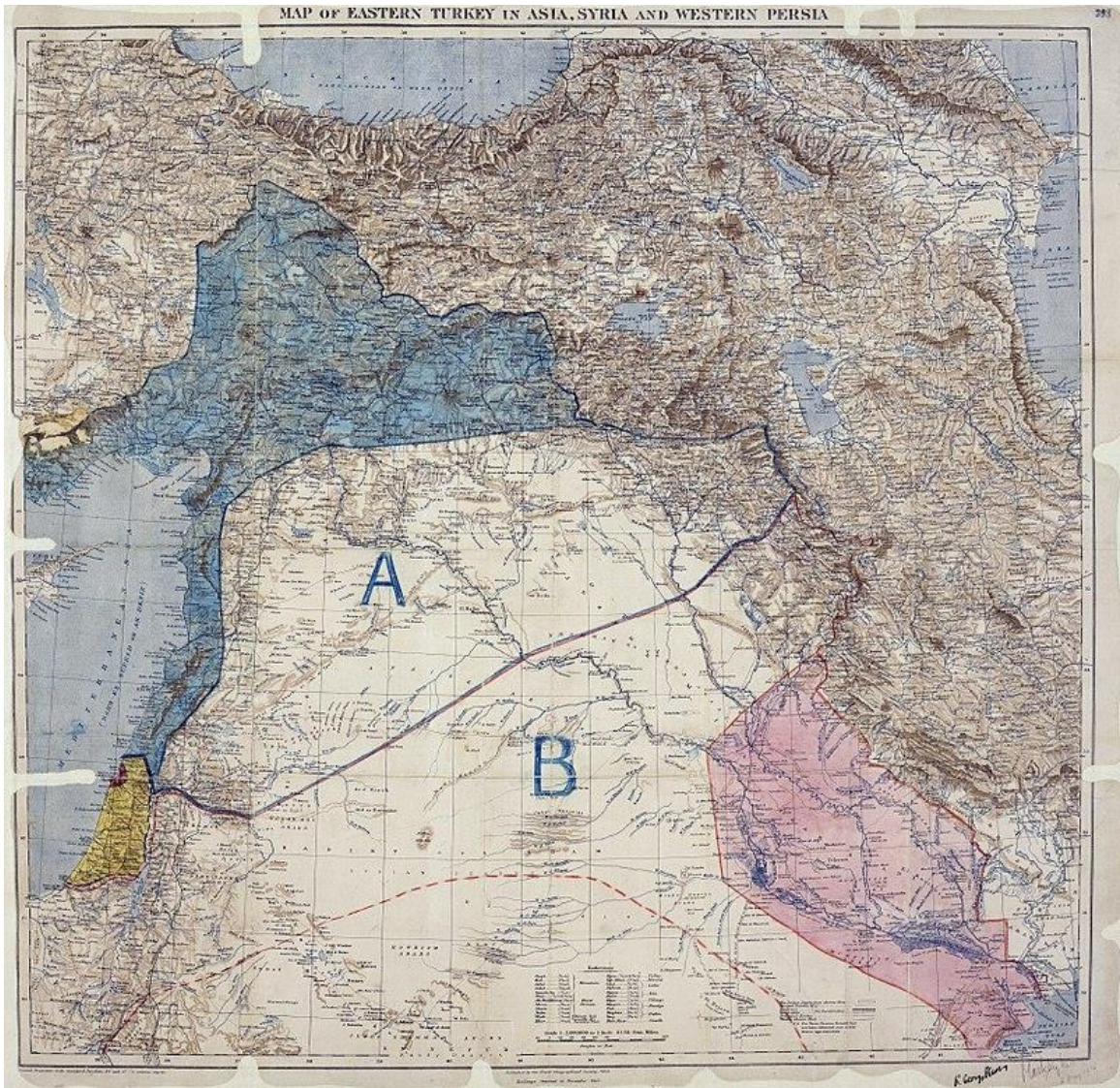
Χάρτες

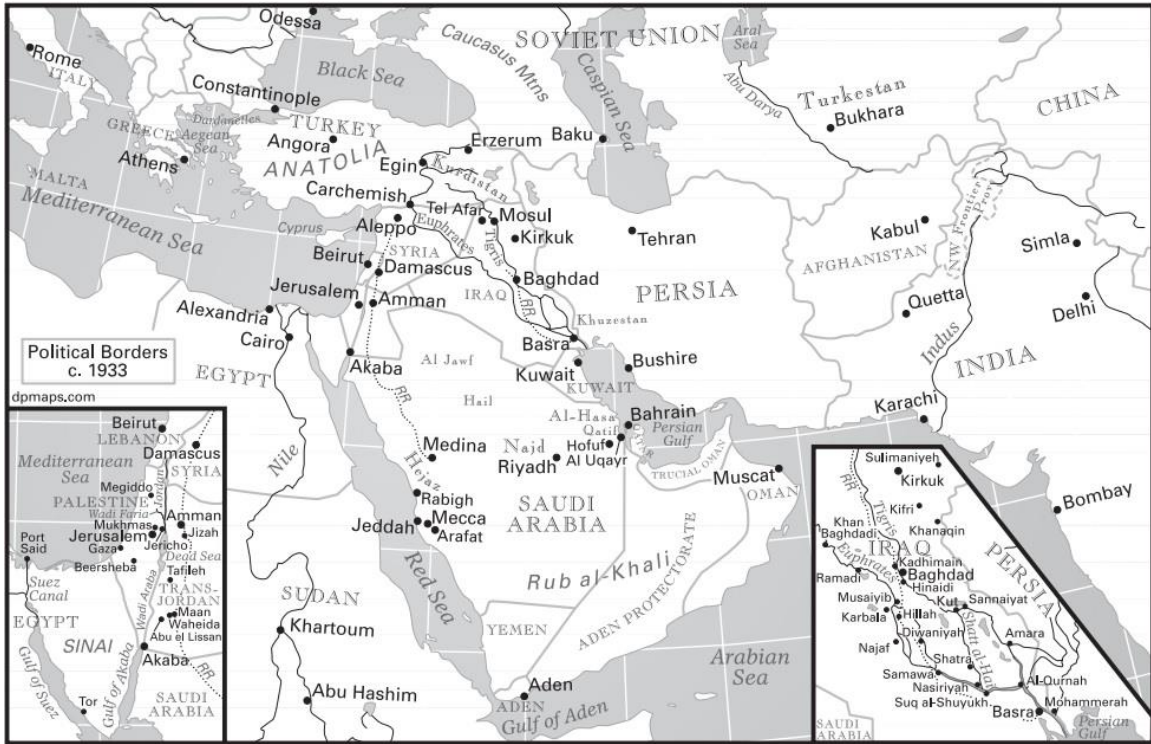
Χάρτης 1: Map of the British Indian Empire from Imperial Gazetteer of India | Oxford University Press, 1909 | J. G. Bartholomew and Sons

Χάρτης 3: Απεικόνιση των ταξιδιών του στρατηγού Ferrier στην Περσία και το Αφγανιστάν από ταξίδια καραβινιών και περιπλανήσεων στην Περσία, το Αφγανιστάν, το Τουρκιστάν και το Μπελουχιστάν. Με ιστορικές ανακοινώσεις των χωρών που βρίσκονται μεταξύ Ρωσίας και Ινδίας. Joseph Pierre Ferrier, 1857

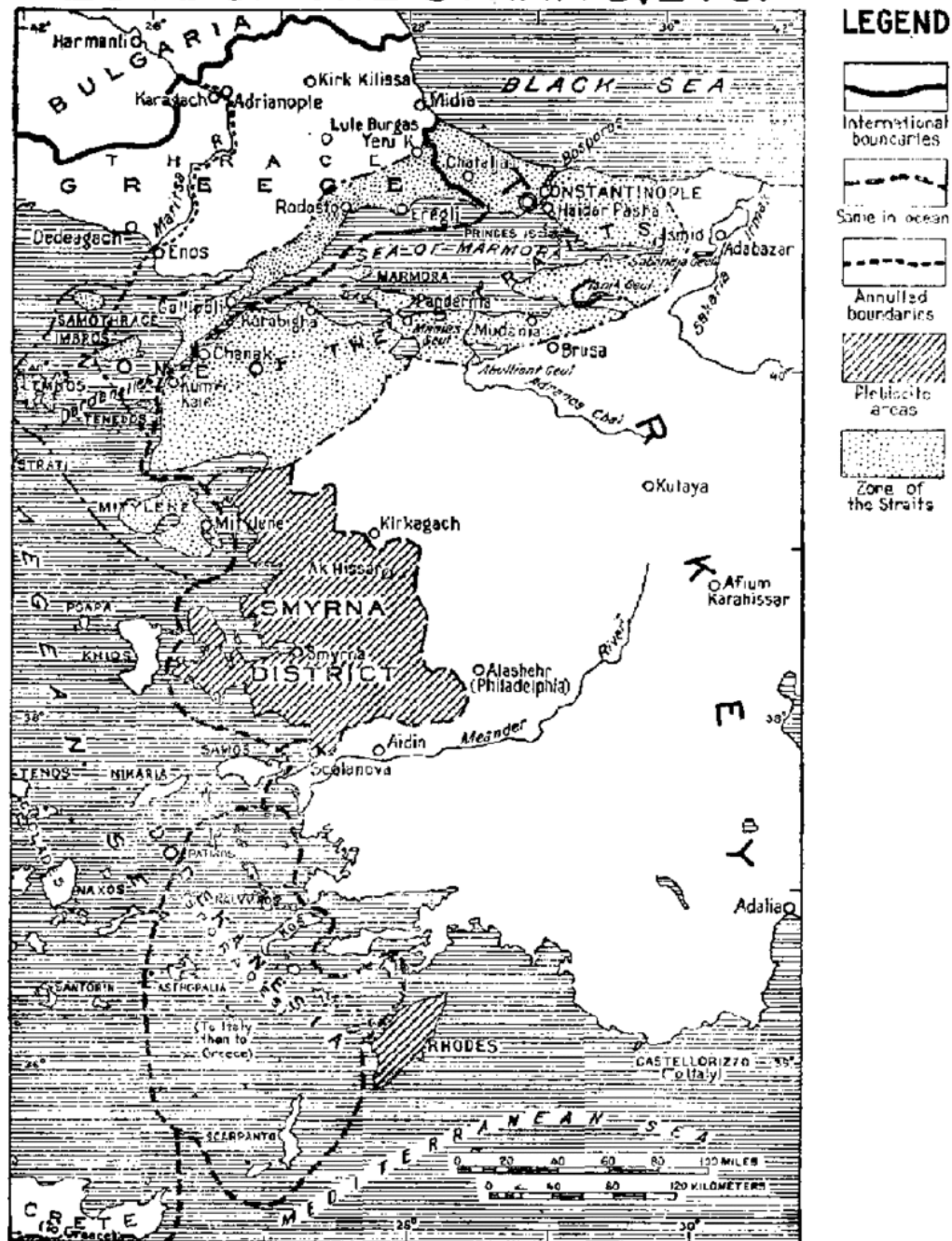

Χάρτης 4: Χάρτης της Συμφωνίας Sykes Picot | Signed by Mark Sykes and François Georges-Picot, 8 May 1916

Χάρτης 5: Ο χάρτης είναι μεταγενέστερος της εποχής που αναφέρεται το κείμενο, ωστόσο αναδεικνύει τις πόλεις κλειδιά που θέλει η Βρετανία, πόλεις που ακόμα και στο σύγχρονο συριακό πόλεμο είχαν κεντρικό ρόλο

ZONE OF THE STRAITS, ETC.

Compiled by
Col. Lawrence Martin

FIGURE 12

WESTERN TURKEY, ACCORDING TO THE TREATY OF SEVRES

Χάρτης Ζ: Δυτική Τουρκία σύμφωνα με τη Συνθήκη των Σεβρών

Χάρτης 8: Πρώτη Δημοκρατία της Αρμενίας | Δυτικά Σύνορα | Woodrow_Wilson

